

**A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI
ESZKÖZÖK A TÖBBNYELVŰ
TÁRSADALMAKBAN
Szabadság és felelősség**

EBESZ Sajtószabadság Képviselő

**A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI
ESZKÖZÖK A TÖBBNYELVŰ
TÁRSADALMAKBAN
Szabadság és felelősség**

Sajtó alá rendezte
Ana Karlsreiter

Bécs, 2003.

A kiadó köszönetet mond a Német Szövetségi Köztársaság
kormányának az anyagi támogatásért.

© 2003

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet

Sajtószabadság Képviseleti Iroda

Kärtner Ring 5—7, Top 14, 2. DG,

A — 1010 Vienna

Telefon: +43-1 512 21 450

Telefax: +43-1 512 21 459

E-mail: pm-fom@osce.org

A beszámolók kizárólag a szerzők szemléletét mutatják be,
és nem feltétlenül azonosak az EBESZ sajtószabadság
képviseletének hivatalos álláspontjaival.

Tartalom

Freimut Duve	
Előszó	7
Milo Dor	
Üdvözlő beszéd	15
Tanja Popović	
A volt jugoszláv köztársaság, Macedónia	21
Ajánlások a volt jugoszláv	
köztársaságnak, Macedóniának.	47
Romain Kohn	
Luxemburg	49
Ajánlások Luxemburnak.	69
Natalia Angheli	
Moldávia	71
Ajánlások Moldáviának	96
Nena Skopljanac	
Szerbia (Szerbia-Montenegró)	99
Ajánlások Szerbiának	
(Szerbia-Montenegró)	129
Roger Blum és Andrea Ochsner	
Svájc	133
Ajánlások Svájcnak	163
A konferencia programja	166
A résztvevők névjegyzéke.	168
Szerzők.	170

Freimut Duve
Előszó

Kiadványunk a 2002 szeptemberében *Szabadság és felelősség — A tömegtájékoztatási eszközök a többnyelvű társadalmakban* elnevezéssel beindult projektum eredménye. Ebben a szellemben az elmúlt években egyre nagyobb teret hódít a felismerés, hogy a különböző nyelvű tömegtájékoztatási eszközök a többnyelvű demokráciákban kulcsfontosságú jelentőséggel és szereppel bírnak. Első ízben foglalkozik projektum ennyire összetetten és átfogóan e fontos kérdéssel. Független szakértőket kértünk fel, hogy számoljanak be az egyes országokról, ők a média pillanatnyi helyzetét tanulmányozták öt többnyelvű országban, amelyek mind múltjuk, mind pedig jelenük tekintetében aligha lehetnének különbözőbbek, mint a volt jugoszláv tagköztársaság, Macedónia, Luxemburg, Moldávia, Szerbia-Montenegró és Svájc. Valamennyi beszámoló azonos szerkezeti felépítésű: a kiindulópont a törvényes keretek ismertetése, majd részletes áttekintést ad a különböző nyelveken működő tömegtájékoztatási eszközökről. Minden egyes beszámoló külön fejezetet szentel az illető országban alkalmazott, elismerést érdemlő lépéseknek. A beszámolók hasonló szerkezeti felépítése az olvasó számára lehetővé teszi, hogy összevesse az eltérő országokban uralkodó állapotokat.

A projektum bemutató jellegű, nemcsak a sajátos földrajzi térség, hanem az elméleti megközelítés tekintetében is. A témát nem csupán a szokványos többség-ki-sebbség szemszögből vizsgálták, ami automatikusan el-

határolásokat és differenciálódást von magával. Ezzel el-
lentétben projektumunknak az a célja, hogy rámutasson
arra, amire összpontosítani kellene, nem arra, hogy a
nyelvek elválasztanak bennünket, hanem arra, ami mind-
nyájunkat egyesít, hogy annak az országnak a polgárai
vagyunk, amelyben élünk. Kulcsszavunk az “állampolgár-
ság”. Természetesen, mindannyian más-más múltra te-
kintünk vissza, de állampolgárként közös a felelőssé-
günk és közösek a jogaink.

Svájc és Luxemburg a nyelvi különbségek leküz-
désének megdönthetetlen sikerét képviselik. A XX. szá-
zad elején a “nemzeti mítoszt” e célból többé-kevésbé tu-
datosan fejlesztették. A gyakorlatban ez azt jelentette,
hogy a feltételezett destabilizáló négynyelvűség ebben az
országban előnyvé vált, azaz pontosabban fogalmazva, az
ország értékes ismertetőjegye lett. Amit végzetes szaka-
dásnak véltek, a svájci nemzet lényegévé vált. Ehhez ha-
sonlóan Luxemburgban a történelmi hagyományok és
természetesen a gazdasági szükségszerűség folytán a há-
rom nyelv békés koegzisztenciában, bámulatra méltóan
megfér. Svájcban és Luxemburgban senki sem véli úgy,
hogy a nyelvi sokféleség veszélyt jelentene az ország biz-
tonságára vagy egységére nézve, inkább indentitásának
és kultúrájának gazdagítását látja benne. Svájc és Lu-
xemburg sajátos tapasztalatai társadalmuk sokféleségé-
vel olyan érvényű és értékű, ami kétségtelenül túlhaladja
nemzeti határaikat.

Valójában ezeréves történelmünkkel összhangban a
különböző népek vándorlásai és keveredése folytán egyet-
len társadalom sem teljesen homogén. Egyes források
szerint világunkban mintegy 5000 nemzeti és körülbelül
3000 nyelvi csoport létezik. Valójában valamennyi euró-
pai ország többnyelvű! Ebből következik a kérdés, miért
tekintik egyes földrajzi régiókban még mindig probléma-

forrásnak a különböző nyelveket és etnikai csoportokat? A statisztikai adatok egyértelműen bizonyítják, hogy Nyugat-Európában ugyanúgy, mint Közép- és Kelet-Európa régióiban a népesség azonos százaléka, azaz 14,7%-a tartozik nemzeti vagy nyelvi csoporthoz.¹ A nyolcvanas évek folyamán Vajdaságban, a mai Szerbia (Szerbia-Montenegró) részében 26 nemzet és nemzetiség élt együtt békességben, és Pálics Márta, a *Magyar Szó* napilap újságírója szerint abban az időben a “kisebbség” kifejezés használata szinte sértőnek számított. Egyetlen társadalom sem tekinthető teljesen homogénnek, és a demokratikus átalakulás e tény elismerése nélkül el nem érhető. A demokrácia lényege, valamennyi népnek a nemzet életébe való teljes mértékű bekapcsolódása és beépülése, tekintet nélkül az általuk beszélt nyelvre.

Az egykori jugoszláv tagköztársaság, Macedónia, valamint Moldávia és Szerbia-Montenegró a nemzet kialakulásának és a civil társadalom fejlődésének kezdeti folyamatában levő országok. Az országban beszélt valamennyi nyelven működő média erős társadalmi eszköz, amelyet e folyamat előrelendítése érdekében mozgósítani lehet és kell is.

Az öt országról projektumunk keretében készült beszámolókat először az Irodám által a berni Tömegtájékoztatási Tanulmányi Intézettel együttműködésben 2003. március 28—29-éig Svájcban szervezett konferencián tették közzé nyilvánosan. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a svájci Szövetségi Külügyi Osztálynak a konferencia számára nyújtott nagylelkű pénzügyi támogatásért. Nagyon fontosnak tartom, hogy a többnyelvű múlttal ren-

¹ Snežana Trifunovska: *Minority Rights in Europe. European Minorities and Languages* (The Hague, 2001).

delkező író, Milo Dor is készséggel szolt összejevetelünk-höz. A konferencia egy helyen gyűjtötte egybe az öt ország újságíróit, tömegtájékoztatási eszközeit, nemkormányzati szervezeteit és kormányzati képviselőit, nem csak abból a célból, hogy tájékoztassanak, milyen környezetben tevékenykedik a média pillanatnyilag, hanem azért is, hogy a különböző országokból érkező kollégáikkal tájékoztassák egymást és eszmecserét folytassanak. A széles földrajzi megközelítésnek köszönhetően bemutatkoztak a finnországi svéd nyelvű és a dániai német nyelvű hírközlők is, így a konferencia egységes vitafórummá alakult. A “különbözőségekről szóló beszámolók”, mint a tolerancia és a megértés tömegtájékoztatási eszközök révén történő bemutatása hatékony eszközének szentelt ülészak, a konferencia fénypontjaként jelölhető meg. Három ismert tömegtájékoztatási nemkormányzati szervezet képviselői ismertették a “különbözőségekről szóló beszámolók” koncepcióját, és bírálóan értékelték délkelet-európai tevékenységüket. A konferencia utolsó ülészakán ismertették az öt országban alkalmazott, egyes elismerést érdemlő lépéseket.

A konferencia azonosított néhány olyan kulcsproblémát, amelyek a különböző nyelvű tömegtájékoztatási eszközök fejlődésének kerékkötői, különösen a volt jugoszláv tagköztársaságban, Macedóniában, Szerbiában (Szerbia-Montenegró) és Moldáviában. Ezek az alábbiak:

- a hírközlők nem rendelkeznek eszközökkel önfenntartásukhoz,
- hiányzik a profi módon való hozzáállás a vezető szervezetben,
- alacsony szintű a különbözőségekkel foglalkozó tudósításra való képzés,
- nincs kollegiális szolidaritás a különböző etnikai közösségekből származó újságírók között.

A konferencián felszólalók Svájc és Luxemburg példáját említve beismerték, hogy a kormányoknak és a tömegtájékoztatási eszközöknek többet kellene tenniük a bevándorlók integrálása érdekében, a nemzeti nyelven sugárzott és nyomtatott termékekről kidolgozott külön programokkal. Ezen kívül jobb lehetőségeket kellene nyújtani számukra az új hazájukban beszélt nyelvek tanulására.

A projektum eredményei alapján leszűrhető, hogy a különböző országok tömegtájékoztatási eszközei tevékenységi környezetét meghatározó különbözőségek ellenére, az alábbi tényezők egyetemes értékűek:

1. A kormányzat támogatása mindenütt döntő fontosságú a többféle nyelvű tömegtájékoztatási eszközök túlélésében. Az állami intézményeknek tudatos felelősséget kell vállalni és a különböző nyelvű tömegtájékoztatási eszközökre szabott törvényes kereteket kell teremteni, ha azokat még nem dolgozták ki. Fel kell kutatni a törvényes szabályozás olyan lehetőségeit, amelyek pozitív diszkriminációt vezetnének be. Ezen túl, mivel világos tény, hogy az effajta tömegközlekedés sohasem lesznek teljes mértékben önfenntartók, a kormányzatoknak folytatni kellene, vagy el kellene kezdeni hosszú távú anyagi támogatásuk biztosítását. Ugyanakkor azonban a közvetlen állami finanszírozás egyes államokban meghonosult gyakorlata, mindig teret enged a tömegtájékoztatási eszközök állami ellenőrzésének, amit meg kellene szüntetni. Svájc, Luxemburg, Finnország és Dánia példáit követve meg kellene vitatni a közvetett támogatási mechanizmusokat, mint az adópolitika és a postaköltségek, lehetővé téve ezzel a médianak a független tevékenységet. A kormányzatoknak biztosítani kellene a különféle nyelvi csoportokhoz tartozó polgárok számára a jogokat és le-

hetőségeket, hogy nyelvüket a média révén szabadon használják, őrizzék és fejlesszék. Ha ez nem így van, akkor az olvasóknak, nézőknek és hallgatónak csekély vagy egyáltalán nincs is bizalmuk a helyi médiában, és inkább a szomszédos külföldi tájékoztatási eszközök felé fordulnak, amit én a “nagy testvér médiának” nevezek. Hosszú távon ez társadalmi destabilizációt eredményezhet. Minden országnak saját független, egyenjogú tömegtájékoztatási eszközökre van szüksége, amelyek biztosítják az érvek nyílt felsorakoztatását, a civil társadalmak fejlődésének elkerülhetetlen tényezőjét.

2. A médiának késznek kell lennie, hogy a diszkrimináció elleni harcban konstruktív szerepet vállaljon, és a többnyelvű társadalmakban a megértést fejlesztésére és szilárd béke kialakítására törekedjen. A beszámolókból kiderül, hogy a “gyűlölet nyelve” és a mások iránti gyűlölet nagy mértékben eltűntek a média színteréről, de még mindig nagy szakadék tátong a különböző közönség között. Csak ritkán szól valaki “pozitív hangnemben” a másokról. A tömegtájékoztatási eszközök célja a multietnikus és többnyelvű társadalom bemutatása legyen ahelyett, hogy csupán saját közösségüket helyezik a gyújtópontba, megfeleldkezve a többi csoport szükségleteiről. Meg kell alapozni és alkalmazni kell a hivatásos újságírás szabványait és etikai elveit. Nagyon fontos az újságíróképzés, amelyet minden képzési szinten fejleszteni kell.

3. Nagyon fontos továbbá a közszolgálati hírközlők szerepe. A magánszektor egyedül nem fedheti *per se* a pluralisztikus médiatértséget. A törvény által biztosított különböző nyelvű programmennyiség mellett, a hírközlők szenteljének kellő figyelmet az országban élő különböző etnikai csoportok életének és helyzetének. A csoportokat

érintő témák feldolgozása kapja meg alapvetően a legfontosabb helyet az időszerű témákról szóló fő hírekben és műsorokban.

4. A kétnyelvű és többnyelvű média, azaz a különböző nyelven sugározó vagy megjelenő hírközlők csak akkor mutathatnak fel pozitív eredményt, ha a társadalom a többnyelvűséget a szokványos mindennapok részeként fogadja el. Ajánlatos lenne áttekinteni a svájci bieli/bienne-i *Radio Kanal 3 rádióállomás* példájának alkalmazását. Ott a műsort többnyelvű személyzet készíti, de csak egy nyelven sugározzák. A legtöbb tv-műsor feliratozásának finn példáját is komolyan fontolóra kellene venni a többnyelvű országokban, mert ezzel is elkerülhető lenne a társadalomnak a tömegtájékoztatási eszközök általi “gettósításának”, veszélye, amiről szintén hallottunk a konferencián.

A projektum eredményeként kiadványunkban minden ország számára kiemelünk ajánlásokat, amelyeket a szóban forgó országok hírközlő szervei a jövőbeni fejlődésük folyamán irányelvként érvényesíthetnének.

Meggyőződésem, hogy ennek a kiadványnak két módon is termékeny hatása lesz. A tanulmányozott országokban bevont tényezők — kormányzatok, a hírközlőkkel foglalkozó nemkormányzati szervezetek, újságírók — fontolóra veszik, hogyan szembesüljenek többnyelvű környezetük pozitív kihívásaival. Biztos vagyok továbbá benne, hogy a projektum nagyon értékes annál is inkább, mert az egy-egy államra vonatkozó beszámoló ismerteti az elismerést érdemlő lépéseket, és ezek az ajánlások más többnyelvű társadalmakban is alkalmazhatók a tömegtájékoztatási eszközök további fejlődésében.

Szeretnék valamit önökkel megosztani egy dal eredetéről. Ezzel nyitottam meg a berni konferenciát. A dal történetét a híres bolgár filmrendezőnő, Adela Peeva kiváló dokumentumfilmjéből ismertem meg, egyidejűleg nagyon bonyolult és roppant egyszerű. A dalt se több se kevesebb, mint hét nyelven éneklik: török, görög, albán, szerb, macedón, bolgár stb., de minden egyes nyelven más a címe. A dal azonban mindig ugyanaz, és éppen ez a fontos! A dal és nyelvek egyesítsenek, és ne osszanak meg bennünket!

Irodám üdvözl és támogat minden sajátos projektum-javaslatot, amelyet ennek a kiadványnak a mintájára dolgoznak majd ki!

Bécs, 2003. június

Milo Dor
Üdvözlő beszéd

Elődeim szerbek voltak, akik több mint 300 évvel ezelőtt a török elől menekülve Ausztriába szöktek, és a Dunától északra, a kiapadt Pannon-tenger után maradt termékeny síkság természetes határán telepedtek le. Azzal a feltétellel kaptak földet, hogy ezt a határvidéket védik az ottomán törököktől.

Abban az időben Belgrád a Török Birodalom előretolt pontja volt, amelyet a XVIII. század elején rövid időre megszálltak az osztrákok. Mivel a várat a török visszafoglalta, Mária Terézia a magyar-, román- és szerb-területet sváb és rutén származású lakossággal telepítette be, ez utóbbiak Ukrajnából és Szlovákiából érkeztek. A többiek, akik itt letelepedtek, a török előrenyomulás elől menekülő görögök és bolgárok voltak, valamint a hazát kereső zsidók. Így vált ez a "katonai határőrvidék" egy többnemzetiségű állam igazi tükörcéppé.

Egészen a Habsburg Császárság végleges összeomlásáig, azaz 1918-ig elődeim még a XVIII. századi megalapodás értelmében minden évben meghatározott mennyiségű sót és olajat kaptak.

Gyermekkoromat a Vajdaság (németül: *Woiwodschaft*) néven ismert régióban töltöttem, amely a XIX. század derekán egyfajta autonómiát kapott. Jóllehet az Osztrák-Magyar Monarchia akkor már nem létezett, számtalan jegye mégis megmaradt, mindenekelőtt az összes betelepült etnikai csoport tarka keveréke. Megszoktam, hogy

anyanyelvem mellett mindenütt használják a német, magyar és a román nyelvet is. Bécsben nevelkedett, görög anyai nagyanyám velem németül beszélt, mert nem tudta magát tökéletesen kifejezni szerbül.

Apám, aki 1895-ben született egy bánáti faluban, földrajzi tekintetben egy óriási térségben élt, amelyben sok etnikai csoport élt együtt, önszántából vagy akaratán kívül. Ez az államszerkezet azonban felbomlott, mert vezetői nem voltak képesek megoldani a nemzeti kérdést, és közvetve a szociális kérdéseket sem.

Az első világháború kitörésekor apám éppen elvégezte az iskolát, orvosi egyetemre szeretett volna iratkozni. Ezért szanitéc-szolgálatra hívták be. Jóllehet a háború után az újonnan alakult államban, Jugoszláviában élt, tanulmányait mégis Budapesten folytatta, más szóval az egykori kettős monarchia területén.

Amikor az új magyar hatalom szélsőséges nacionalizmusba keveredett, apám nem tért vissza Jugoszláviába, hanem tovább ment Lengyelországba, és Poznańban fejezte be az utolsó két szemesztert, ott szerzett orvosi diplomát.

1939 végén, amikor Lengyelországot letiporták a hitleri csapatok, a legyőzött és lefegyverzett lengyel hadsereg részei délre menekültek, és Románián át Belgrádig jutottak, ahonnan a lengyelek tovább bolyongtak. Apámnak szokása volt, hogy az utcán megszólítsa a lengyel tisztet, vagy akár a közkatonákat, és meghívja őket ebédre vagy vacsorára, csak azért, hogy lengyelül beszélgethessen velük.

Apám az első sebészeti beavatkozását egy román faluban végezte. Utána egy ideig általános orvos volt egy bácskai faluban, ahol szerbek és rutének éltek, akiket ott ruszinoknak neveztek. Később plasztikai sebészetre szakosította magát Berlinben egy zsidó professzornál. A

háború közepén Bécsbe települt, hogy a börtön közelében lehessen, ahol engem fogva tartottak. Ott ismét általános orvos lett, és a kényszermunkára beosztott olaszokat látta el, akikkel nagyon jól megvolt.

Bámulom apámat, aki az egykori Habsburg Császárság területén beszélt annyi nyelvet megtanult. Összesen hatot, anyanyelvén, a szerb-horvátton vagy horvát-szerben kívül németül, magyarul, lengyelül, románul és olaszul. Ehhez hozzáadhatjuk még a három holt nyelvet, a középiskolában tanult ógörögöt és latint meg a hébert, amelyet a Konviktusból (zsidó könyvből) tanult meg unalmában, amelyet apja kapott egy rabbi barátjától.

Apám ízig-vérig közép-európai volt, pontosabban európai, és ezt nem is tudta, mert természetesnek tartott, hogy megtanulja betegei nyelvét és ne ő követelje tőljük, hogy az anyanyelvén beszéljenek vele. Ugyanolyan természetes volt ez a számára, mint azt, hogy segít a betegein, sorban fogadta őket, és sohasem kérdezte, milyen nemzetiségűek, vallásúak vagy egyéb különös vagy ostoba szempontot. Gyakorló humanista volt, és ezért bámullattal nézek fel rá, mert íróként csak kétes hatású szavak állnak a rendelkezésemre.

A kommunista ideológia a bukása után, amely a Szovjetunióknak lehetővé tette, hogy a nemzetközi szolidaritás nevében, a XIX. századi gyarmatbirodalmakhoz hasonlóan annyi etnikai csoportot megsemmisítsen, újból éledezni kezdett a megdöntött rendszer romjain (de nem csak ott). Ez az idejét múlt ideológiai spektrum, amelyről már azt hittük, hogy a történelem sülyesztőjébe került, mindenekelőtt a nacionalizmusnak ad széles lehetőséget.

Természetesen nem a nemzeti tudatra gondolok, amely valamely etnikai csoport szabad és humánus hagyományából nőtt ki, hanem a nacionalizmusnak arra a

formájára, amely agresszív ideológiaként minden más vagy látszólag más csoportban ellenséget vél.

Nincs olyan nemzet, amely történelmének valamely pillanatában nem követett volna el bűnt. A nyert vagy vesztett csaták, a birodalom gyarapítása, a dinasztikák közötti hatalmi harcok, amelyek gyakran öldökléssel végződtek, mások vagy a másként gondolkodók leigázása, nem ad okot külön büszkeségre.

Az európai kultúra, amelyre joggal lehetünk valamennyien büszkék, számtalan etnikai csoportból származó egyének törekvéseinek eredménye, akiknek látóköre kiszélesedett hegyeik és völgyeik szűk horizontján túlra. Ez a reneszánszához és a felvilágosodáshoz vezetett, annak ígéretével, hogy Európát humánus földdé, olyan közösségé teszi, amelyben teljesen lényegtelen, ki melyik nemzethez tartozik, vagy Istenhez fohászkodik, ahol az egyetlen fontos dolog, hogy másokkal hogyan viselkedik és mit cselekszik.

Ezzel a sokféle, szabad és demokratikus hagyományokra visszatekintő kultúrával összevetve a nacionalista gyülekezetek, szeparatista zászlólengetéssel és harci indulót játszó rezesbandával ostoba folklórrá süllyednek.

Sohasem állt ki még fele ennyi ember sem ilyen hevesen az európai identitáskeresés eszméjéért, mint ma, ennek ellenére sohasem takarta ennyi picinyke vasfüggöny a tényleges összefonódást, amelynek az emberek, a javak és az eszmék szabad cseréjén kell alapulnia.

Világos, hogy az összes európai etnikai csoport ilyen jellegű egysége az egyetlen esély ebben a csodálatos és sokféle világban való túlélésre. Mégis, hogyan állíthatjuk meg a felebarátaink iránti tolerancia hiányának és a megvetés terjedését (a militáns nacionalisták szemében minden más nemzet tagja alacsonyabb rendű), hiszen az

értelemre való valamennyi felhívás szemmel láthatóan, sikertelen.

“Mi marad hátra?” — kérdezte a nagy nonkonformista író, Miroslav Krleža, és azonnal válaszolt is rá: “Egy doboz nyomdai ólombetű, ez nem sok, de ez az egyetlen dolog, amelyet az ember fegyvernek szánt, hogy megvédje humanitását.”

Mely másik választásunk marad, ha csak nem akarjuk tehetetlenül szemlélni, hogyan porladnak szét végérvényesen a sok egyenjogú nép világos és szabad Európájába vetett reményeink az agresszív, dogmatikus nacionalizmus kódében?

Tanja Popovic

A volt jugoszláv tagköztársaság, Macedónia

A volt Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egykori tagköztársasága, Macedónia kínos szociális, gazdasági és politikai átalakulást él át. Ez a hosszú távú és sokrétű folyamat közvetlenül befolyásolja a nyomtatott és elektronikus tömegtájékoztatási eszközök fejlődését.

I. A tömegtájékoztatási eszközök törvényes szabályozása

Az egykori jugoszláv tagköztársaságot, Macedóniát sokféle etnikai csoport népesíti be, ezek: macedónok (1.378.700/66,4%), albánok (479.000/23,1%), törökök (81.600/3,9%), romák (47.400/2,3%), vlachok (44.462/2,2%), szerbek (39.900/1,9%) és mások (23.900/0,9%).¹

Az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban a kisebbségek jogait viszonylag tiszteletben tartották, különösen a tömegtájékoztatásban. A párt domináns szerepe és szocialista politikája mellett az etnikai csoportok saját tömegtájékoztatási eszközeik révén ápolhatták nyelvüket és fejleszthették kulturális örökségüket. Nyomtattak albán, magyar, roma és olasz nyelvű

¹ A népességre vonatkozó szám adatok az 1994. évi népszámlálás adatain alapulnak. Az új népszámlálást 2002 novemberében bonyolították le. Az első adatokat 2003 januárjában közzölték, a végleges adatokat azonban 2004 előtt nem teszik közzé.

újságokat, a tv- és a rádióműsorok is hozzáférhetőek és sokfélék voltak.²

A függetlenség elnyerésétől, 1991-től ebben az országban néhány jogszabály alkotta az általános törvényes kereteket. Az 1991-ben elfogadott alkotmány 16. szakasza szavatolja a szólásszabadságot és a köztájékoztatási intézmények szabad alapítását. Szavatolja továbbá az információkhoz való szabad hozzáférhetőséget, valamint az információk szabad átvételét és küldését.

Ezen túl az alkotmány 48. szakasza szavatolja az etnikai csoportok tagjainak azon jogát, hogy szabadon kifejezzék, ápolják és fejlesszék identitásukat és nemzeti sajátságait. Az alkotmány szavatolja az etnikai közösségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzését.

A 2001 novemberében elfogadott 8. alkotmányfüggelék definiálja továbbá, hogy a közösségek tagjai szabadon kifejezhetik, ápolhatják és fejleszthetik identitásukat és sajátságait, továbbá használhatják közösségeik szimbólumát. Ez a rendelkezés szavatolja valamennyi etnikai közösség etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelmét. A közösség tagjainak identitásuk kifejezésre juttatása, ápolása és fejlesztése céljából joguk van kulturális, művészeti és oktatási intézményeket, valamint tudományos és más egyesületeket alapítani.

Az etnikai csoportok szavatolt jogaival összhangban, ahogyan azt a volt jugoszláv tagköztársaság, Macedónia alkotmánya meghatározta *A tömegtájékoztatási eszközökről szóló törvény* (A Macedón Köztársaság Hivatalos Lapja, 20/97. szám) pontosan meghatározza a szóban forgó jogok alkalmazásának módját. A 45. szakasz 2. és

² Dunja Melčić, *Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur. Die Medienlandschaft*, in id. (ed.) *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2000), 317–31.

3. bekezdése kötelezi a műsorszórásra alakult vállalatokat, hogy azokban a régiókban, amelyekben az etnikai csoportok többséget vagy a lakosság jelentős arányát képezik, műsorukat az etnikai csoportok nyelvén sugározzák. A 45. szakasz 4. bekezdése meghatározza a műsorszóró üzleti társaságok jogát, hogy a macedón nyelvű műsorokon kívül más etnikai közösségek nyelvén is sugározzanak. A tömegtájékoztatási eszközökről szóló törvény előírásokat tartalmaz a macedón és más etnikai közösségek nyelvén készülő rádió- és tv-műsoroknak az előfizetési alaphól történő anyagi támogatásáról.³

A Macedón Rádió és Televízió Közvállalat megalakításáról szóló törvény (A Macedón Köztársaság Hivatalos Lapja, 6/98. és 98/2000. szám) értelmében a *Macedón Rádió-televízió MRTV* közszolgálatná alakult át. A 6. szakasz világosan meghatározza, hogy az *MRTV* köteles az etnikai csoportok nyelvén műsorokat biztosítani, tehát az egykori jugoszláv tagköztársaságban, Macedóniában élő valamennyi közösség tagjainak nyelvén.⁴

2003 januárjának folyamán a Stabilitási paktum és az Európa Tanács operatív médiacsoportja a *Mediafejlesztési Központ* (Media Development Centre, MDC) védnökségével anyagi támogatásban részesítették a médiatörvény módosítására irányuló törekvéseket. A törvénynek, amelyet a parlament várhatólag 2003 végén fogad el, javítania kellene az *MRTV* függetlenségét alkotmányban szavatoló rendelkezéseken és el kellene gördítenie minden akadályt az elől, hogy a tömegtájékoztatás teljesen független közszolgálatává váljon.

A Büntetőtörvénykönyv szintén védi a nyelvi szabadságot. A törvénykönyv 138. szakasza kimondja, hogy

³ A 77. szakasz 1. bekezdésének 5. sora és a 78. szakasz 2. bekezdése.

⁴ A 6. szakasz 1. bekezdése.

az önként választott nyelv használatára való jog megsértésre irányuló tevékenység bűncselekmény (Az egyén és a polgár szabadsága és jogai elleni bűncselekmények című fejezet fogalmazza meg).

Az Újságírói kódex (10. szakasz) értelmében az újságíró nem alkothat vagy dolgozhat fel olyan információt, amely veszélyezteti az emberi jogokat és szabadságot, nem tájékoztathat gyűlölködő hangnemben és nem ösztökélhet semmilyen erőszakot és hátrányos megkülönböztetést (nemzeti, vallási, faji, nemi, társadalmi osztályi és nyelvi hovatartozás, továbbá szexuális irányultság, politikai nézet stb. tekintetében). A 11. szakasz kötelezi az újságírókat, hogy tartsák tiszteletben az illendőség általánosan elfogadott társadalmi szabványait, valamint az országban meglevő etnikai, kulturális és vallási különbségeket.

A 2001. augusztus 13-án kelt Ohridi keretmegállapodás felhívja a nemzetközi közösséget, hogy támogassa a különböző etnikai közösségek nyelvén működő médiát. A kultúra, oktatás és nyelvhasználat című 6. szakasz szerint: "A felek felhívják a nemzetközi közösséget, beleértve az EBESZ-t is, hogy növelje a tömegtájékoztatással foglalkozó projektumoknak nyújtott támogatást a rádió, televízió és a nyomtatott hírközlő szervek erősítése érdekében, felölelve az albán nyelvű és a multietnikai médiát is. A felek felhívják továbbá a nemzetközi közösséget, hogy bővítse az országban a nem többségi közösségek tagjainak professzionális képzéséhez szükséges tömegtájékoztatási programokat. A felek ugyancsak felhívják az EBESZ-t, hogy folytassa az etnikai csoportok közötti kapcsolatok javítását célzó projektumokon való fáradozásait."

II. A média-fedettség

1. A nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. Az összes társadalmi és politikai változás és a tájékoztatás demokratizálásának eredményeként, a függetlenség elnyerése óta az országban állandóan nő a tömegtájékoztatási eszközök alapítása és megjelentetése iránti érdeklődés. Egészen 2002 decemberéig a Tájékoztatási Ügynökség 926 nyomtatott hírközlő szervet — újság, képes újság, folyóirat, hírlap, közlöny, valamint közlemény, almanach és egyéb nyomtatott anyagot — vett nyilvántartásba.⁵ A szóban forgó bejegyzett lapok többsége macedón nyelvű, de 73 albán, 8 török, 4 angol, 4 vlach, 2 szerb, 15 pedig többnyelvű.⁶ Az említett kiadványok között óriási a versengés ezen az aránylag korlátozott, kétmillió lakost számláló gazdaságilag legyengült piacon. Sok lap küzd a hirdetésekben befolyó kielégítő keresetért, a nemzetközi támogatásért és a fennmaradás más módjaiért. Az újságírók keresete általában nagyon alacsony, ami némileg kihat a minőségre is. Az országban csak két nagy kiadónak működik, ami a média feletti korábbi állami ellenőrzés következménye. Ez úgy látszik, valamelyest befolyásolta a tömegtájékoztatási eszközök függetlenségét. A minőség nagyon váltakozó, a piaci csúcsot tartó napilapoktól, mint amilyen a *Dnevnik*, egészen a szerény teljesítményt felmutató és elégtelen anyagi támogatásban részesülő állami lapokig, mint amilyen a *Nova Makedonija*.

1.1. A macedón nyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. A legnépszerűbb és viszonylag függet-

⁵ A Macedón Tájékoztatási Ügynökségtől kapott tájékoztatás szerint.

⁶ A Macedón Tájékoztatási Ügynökségtől kapott tájékoztatás szerint.

len napilap, a *Dnevnik* (példányszáma 60.000) azt állítja, hogy mindenre kiterjedő tájékoztatási politikát folytat. A *Dnevniktől* kapott információ szerint olvasói körében sok az albán. Az albán olvasóközönség érdeklődése e napilap iránt azonban aziránti bizalmukon alapul, hogy az országban uralkodó politikai helyzetről aránylag hiteles információ-forrásokból számol be. Az albán olvasóknak hiányzik az albán kérdésről való rendszeres és hiteles tájékoztatás a bűnügyekkel és szenzációhajhászással foglalkozó lapok mellett. A lap egyetlen albán újságíró sem foglalkoztat (jóllehet alkalmaznak néhány albán fordítót), ám ingyenes mellékletként havonta megjelenik a *Multietnički Forum* (Multietnikai Fórum) című macedón, albán és angol nyelvű képes újság. A *Multietnički forum* szerzői különböző nyelvi és etnikai csoportok tagjai, akik közös témáról tájékoztatnak, mint *Macedónia a választások után*, vagy általános érdeklődésre számot tartó kérdésekről, pl. a nemekről, a szegénységről stb.

A macedón nyelven megjelenő másik legnépszerűbb újság, az *Utrinski Vesnik* (példányszáma 33.000) szintén állítja, hogy az etnikai csoportokat nem hagyja ki szerkesztéspolitikájából. Egy nemkormányzati nemzetközi szervezet 2002-ben készült projektuma szerint a szóban forgó újság a vezető albán napilappal, a *Faktival* cserélt cikkeket, és korábban albán újságírókat és tárcaírókat alkalmazott. Beismeri azonban, hogy “macedón olvasóink igényei nyomán” a lap elsősorban a macedón népesség érdeklődésére összpontosít.

1.2. Az albán nyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. A 2003 januárjából származó legújabb adatok szerint 15 albán nyelvű napilap és időszak kiadvány jelenik meg, ezek: a Flaka, Fakti, Lobi, Globi, Dzidzeli-ma, Ndzenesi, Edukimi Kutetar, Stili, Hana e re, Grafiti,

Fatos, Lobi dito, Jehon és Brezi.⁷ Az albán közösség igényeit a nagyszámú kiadvány ellenére sem fedik elegendő mértékben az anyanyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. Az albán nyelvű lapok alacsony példányszáma azzal a ténnyel is magyarázható, hogy azok gyakran a kosovói és az albániai hírekre összpontosítanak, ezért sokszor nem biztosítanak az albán közösség számára megfelelő tájékoztatást saját hazájukból.

A *Flakát*, a legrégebb albán nyelvű napilapot 1945-ben alapították. Ma az újság folyamatosan veszíti olvasóközönségét az alacsony újságírói színvonala, politikai irányvétele és elfogult tájékoztatása miatt. Az első albán nyelvű nem állami napilap, a *Fakti* 1998-ben alakult nemzetközi pénzügyi támogatással, és fontos alternatívája lett az állami irányítású *Flakának*. Ma állítják, hogy ez a legolvasottabb albán nyelvű lap. A 2003. évi legújabb események politikailag elfogult tájékoztatásra mutatnak. Ez az újság a legelterjedtebb az albán nyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök közül.

A független hetilapot, a *Lobit* 2001-ben alakították szkopjei albán értelmiségiek, aránylag mérsékeltnek minősíthető, és a *Flaka* és a *Fakti* alternatívájának tekinthető. Eddig sikeresen ellenállt az albán érdekcsoportok erőteljes politikai nyomásának és megtartotta pluralisztikus jellegét. Az újságírás magas szintű szabványait tanúsítja, ám majd csak ezután válhat a piacon ütőképessé.

1.3. A török nyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. A török nyelvű nyomtatott tájékoztatási eszközöknek nem csak az albán nyelvű újságokkal és képes

⁷ A Macedón Tájékoztatási Ügynökségtől kapott információ szerint.

újságokkal kell felvenni a versenyt, hanem a Törökországából érkező termékekkel is.

Az 1946-ban alapított *Birlik* a legrégebb török nyelven itt megjelenő újság, politikai és tájékoztatási hagyományokkal bíró lap. Ma a *Nova Makedonija* nyomtatja hetente háromszor, és a fő török nyelvű tájékoztatási forrás. A *Nova Makedonija* összes többi kiadványához hasonlóan a testvérkiadványokéval azonos problémákkal kell megküzdenie. A legfrissebb hivatalos információ szerint 2016 példányban kerül ki a nyomdából.

A *Zaman* hetilapot 1994 óta nyomtatják török és macedón nyelven (a nyomtatott példányok száma 6000), de rendszertelenül, csak időről-időre jelenik meg.

1.4. A roma nyelven megjelenő nyomtatott tájékoztatási eszközök.⁸ A roma nyelvű nyomtatott tájékoztatási eszközök piaca meglepően gazdag és tevékeny. A roma közösség egyesített egyéni törekvései és általános cselekvési kedve kiváló hatást fejtett ki, és az elmúlt néhány évben a nyomtatott termékek nagy választékát eredményezte. A roma népesség és tájékoztatási eszközei még nem rendelkeznek tényleges politikai és nyilvános befolyással, de már az a tény, hogy saját hírközlőkkel rendelkeznek motiválja és bátorítja a jövőbeni arra irányuló vállalkozásokat, hogy növeljék a macedón társadalomban betöltött szerepüket. A *Roma Times*, amely 2000-ben létesült, és a *Romani Informatikani Agencija* (Roma Tájékoztatási Ügynökség) nyomtatja, tulajdonképpen a roma közösségnek szánt egyetlen lap roma és macedón nyelvű cikkekkkel. Hetente háromszor jelenik meg, és 16 oldalon nemzetközi és hazai eseményekről, ok-

⁸ A roma nyelvet eddig még nem egységesítették és standardizálták. Ebben a beszámolóban a "roma nyelv" kifejezést általános értelemben használjuk.

tatásról, szórakozásról, marketingről, sportról stb. tájékoztat. A legfontosabb az, hogy beszámolóikat a roma témákra összpontosítják. 1997-től kezdve havonta megjelenik a *Cirikli* gyermekújság, a gyermekeknek szánt roma és macedón nyelvű oktatási, tájékoztató és szórakoztató cikkekkel. A *Cirikli* sikere nyomán, a nemzeti pedagógiai unió 1998-ban javasolta a lap használatát az általános iskolákban. A *Romanát* és a *Vilót* 2001-ben alapították, és a havonta megjelenő lapok a roma asszonyok és tinédzserek érdeklődésére számot tartó témákkal foglalkoznak. Míg a *Vilo* főként a szórakoztató, zenei, szerelmi, számítógépes és oktatási témákra fordítja a legnagyobb figyelmet, a *Romana* tipikus női kérdésekben, mint az egészség, szépségápolás és divat ad tanácsokat, vagy híres nőkkel készít interjúkat. A szóban forgó két kiadvány érdekessége, hogy háromnyelvűek (macedón, roma, angol). A kiadó a cikkeket macedón, roma és/vagy angol nyelven nyomtatja, mert elárulja, hogy sok roma nem beszél folyékonyan anyanyelvét, ezért ugyanazt a cikket macedón nyelven is igényli, hogy a vele azonos roma nyelvűt megérthesse. Mivel egységesített roma nyelv nem létezik, a megjelenő cikkek megpróbálnak kialakítani egy egységesített szókészletet.

1.5. A vlach nyelvű nyomtatott hírközlők. A vlachokat (arománok, cincárok) nyelvi csoportként az jellemzi, hogy régi román dialektust beszélnek. Az egyik legkisebb közösségként — részben az ortodox kereszténységhez való közös tartozásuk folytán is — jobbra beolvadtak a többségi macedón népességbe. A jól beilleszkedett vlachok szembekerültek a teljes beolvadás kockázatával, és aggódnak a vlachok nyelvismeretének sorvadása miatt. Az elmúlt években a vlachok felújítják kultúrhagyományaikat és megpróbálják megőrizni nyelvüket, szokásai-

kat és építészetüket. A *Feniks* folyóirat 1995-től jelenik meg (1000 példányban). A vlachok történeti és mindennapi életének kérdéseivel foglalkozik.

A Santa Sypsy Vlach Művelődési Egyesülete Stipben, az ország keleti részében 2002 októberétől kezdve kétnyelvű, ingyenes lapot ad ki, ez a *Bilten Armana-mea*. Nyolc oldalon a vlach közösség helyi gondjaival foglalkozik.

1.6. A szerb-horvát-bosnyák nyelvű nyomtatott tájékoztatási eszközök. Szerb, horvát vagy bosnyák nyelvű időszaki nyomtatott médiát az országban nem adnak ki. A nyomtatott kiadványokat hozzáférhető áron a szomszédos országokból hozzák be és könnyen elérhetők.

2. A műsorszórás. A liberális engedélyszerzési törvények életbe lépése után az országban hirtelen megnövekedett a tv- és rádióállomások száma. A jelen pillanatban több mint 157 tv- és rádióállomás sugároz adást, mely számot lehetetlen fenntartani ilyen kis piacon a hirdetések-ből származó roppant korlátozott bevételekkel. Ennek tetejében nagyon sok engedély nélküli műsorszóró is van — elsősorban rádió — amelyeknek a megléte veszélyezteti a legális állomások tevékenységét.

A tv-állomások többségének nagy gondja ezen a kis piacon részben abból ered, hogy a pártpolitika beavatkozik a műsorszórási engedélyek kiadásába és az engedélyekért járó évi térítés megfizettetésébe. Úgy tűnik, különösen a választásokat megelőző kampány idején (pl. 2002) a legálisan bejegyzett tv- és rádióállomások gomba módjára szaporodnak, hogy aztán a szavazóhelyek bezárása után, eltűnjenek. A számtalan veszteséges műsorszóró bezárását a piaci versengés szabályainak kellene diktálni, ám a pillanatnyi helyzetre a politikai adományok vagy

a nemzetközi szervezetek fejlesztési segélye gyakorol befolyást. Az albán, roma, török és más nyelvű tömegközölkők még nehezebben küzdenek meg a túlélésért, mint a macedón nyelvű tömegtájékoztatási eszközökben dolgozó kollégáik.⁹ Éppen ezért több magánkézben levő műsorszóró a működéséhez szükséges felszerelés beszerzéséhez állami segélyekre és adományokra támaszkodik.

A tömegtájékoztatási eszközök által felölelt térség szüntelen változásai miatt a kívülállók sokszor nehezen szerezhetnek be pontos információkat. A hozzáférhető adatok nem csak forrástól forrásig változnak, hanem a közzétételük pillanatáig el is évülnek.

2.1. A macedón nyelvű műsorszorók. Az MRTV (Macedón Rádió-Televízió) nyilvános műsorszóró az egyik legerősebb játékos ebben a szektorban, válaszüton áll, ugyanis túl nagy a munkavállalóinak száma, tetemes adóságok terhelik, elavult technológiával dolgozik és csökken a nézettsége is. A macedónok többsége tekintet nélkül etnikai eredetére mindig is csupán "állami" műsorszorónak tartotta.

Az MTV multietnikai koncepcióját még a titói érából örököltette át, és az albán, török, roma, vlach és szerb-horvát nyelvű produkciók elkülönített arányos rendszerén alapult. Az MTV1 és az MTV2 macedón nyelvű műsört sugároz, a más nyelvű műsorokat a 2002-ben létrehozott harmadik csatorna, az MTV3 sugározza.

A magántulajdonban levő macedón nyelvű elektronikus tömegtájékoztatási eszközök minősége is igen változó. Két macedón nyelvű kibérelt nemzeti adó működik (*Sitel* és *A1*), közülük az *A1* a legnépszerűbb, független

⁹ Claude Nicolet: Medien in Mazedonien: Zwischen Kriegshetze und Friedensförderung, *Südeuropa Mitteilungen*, 31/41. Jg. (2001), 282–89.

és megbecsült. Az *AI* közönsége tekintet nélkül etnikai hovatartozására és nyelvi preferenciáira igen széles körű. Ez az adó azonban korlátozottan fedi a nem macedón etnikai közösségek mindennapi életére vonatkozó hírműsorokat. A *Sitel* erősen politikai orientáltságú, ezért 2001-ben és 2002-ben az albánok közül sokan tekintették ellenségesnek.

E néhány kivételtől eltekintve a magántulajdonban levő macedón nyelvű elektronikus média produkciójának színvonala alacsony és politikai színezetű. Hiányzik a piac- és közönségkutatás, valamint a célzott program kialakítás. A keresetek alacsonyak, az irányítói hozzáértés pedig kiinduló szinten van. Több helyi adó a törvény módosításban reménykedik, amely lehetővé tenné, hogy regionális adóvá váljon és növelhesse versenyelőnyét.

A rádió piaca a tv-piachoz hasonlóan túltelített. Az engedéllyel és engedély nélkül működő rádióállomások száma meghaladja a százat, közülük 56 macedón nyelvű programot sugároz.

2.2. Az albán nyelvű műsorszórás. 2002 augusztusában, a választási kampány megkezdése után két nappal az *MTV3* albán nyelvű műsorát váratlanul az átlagos napi két és fél órától kilenc órára növelték, érvényesítve ezzel az Ohridi megállapodás rendelkezéseit. Az uralmon levő koalíció (VMRO-DMNE, DPA) üdvözölte ezt, egyértelmű jelét adva, hogy a kormány támogatja az albán nyelvi jogokat. Az albán nyelvű szerkesztőség azonban úgy látszik nem volt képes a legmegfelelőbbben kihasználni a rendelkezésére bocsátott műsoridőt. Az új programrács jobbára felújított albán nyelvű zenés műsorokból és albán feliratozású, dél-amerikai szappanoperákból állt össze. Az albán műsor bővítése miatt a más nyelven sugárzott műsorok szenvedtek kárt, mert ezeket

a kevésbé nézett műsoridőkre helyezték át. A nemrégiben elfogadott programrács napi két és fél órás török nyelvű műsort irányoz elő. A vlach, roma, szerb-horvát-bosnyák nyelvű műsorokat heti háromszori fél órára korlátozott műsoridőben adják, hetente egyszer e nyelvek mindegyikén egyórás műsort nézhet a közönség. Ez a programrács nem tükrözi az *MRTV-ben* a különböző nyelvű szerkesztőségek etnikai egységét, és a kisebb szerkesztőségek szüntelenül panasszal élnek jogaik mellőzése miatt. Ezenkívül a felszerelés, a profi személyzet vagy a megfelelő műsorok beszerzéséhez és megfizetéséhez szükséges anyagiak hiánya miatt az *MTV3* műsorait még a célcsoportokból is kevesen nézik. Sok médiaszakértő úgy véli, hogy az *MTV3* mai formájában célt tévesztett elgondolás. 2003-ban mégis voltak jelek, hogy az *MRTV* újonnan kinevezett reformista programirányítása megpróbálja megoldani az intézményt érintő legégetőbb problémákat. Gordana Sztosity, az új vezérigazgató már bejelentette a többnyelvű műsorok vegyes szerkesztői csoportjának megalakítását.¹⁰

Főleg az ország nyugati és északi részeiben tizenegy magántulajdonban levő tv-állomás sugároz műsort albán nyelven. Műsoraik minősége és mennyisége igen eltérő, de többségük azonos gonddal, súlyos anyagi helyzettel küszködik, az alacsony keresetek miatt hiányzik a munkavállalók motiváltsága, de szakértelmük is alacsony szintű, ugyanúgy mint a macedón nyelvű, magántulajdonban levő tömegtájékoztatási eszközökben dolgozó kollégáiké.

Míg sok albán nyelvű tv-állomás állítja, hogy az *MTV3* gyenge teljesítménye miatt neki kell kitöltenie a tájékoztatási úrt, a hírműsorok általában nagyon ala-

¹⁰ Idézet a Gordana Sztosityval készített interjúból, *Forum*, 121. szám (2003. I. 17.), 29.

csony színvonalúak. A 2001. évi összetűzések idején és a 2002. évi választások előtt az albán állomások ugyancsak gyakran kirívó elfogultságot tanúsítottak, reagálásuk nem sokban különbözött sok macedón nyelvű állomásétól. Felsorolhatók azonban észrevehető kivételek is, mint: a *TV Era* (Szkopje), *TV Art* (Tetovo) és a *TV Hana* (Kumanovo), valamint a *Radio Vati* (Szkopje), amelyek megtartották aránylag független szerkesztéspolitikájukat, és az ígéretes albán magánadók közé tartoznak.

Az *MRTV* nyújtotta öt különböző nemzeti program közül csak a *Radio2* szolgálja az etnikai közösségeket. Sajnos aránylag kisszámú hallgatósága van, alig éri el az 5%-ot. Huszonkilenc helyi rádióállomás más nyelven sugároz műsort (a lakosság összetételétől függően), de a helyi köztvé-állomásokhoz hasonlóan szinte semmilyen befolyásuk nincs.

Másrészt, van még 17 helyi magán-rádióállomás, amely más nyelven, beleértve az albánt, törököt és romát is sugároz műsort. Némelyek az említett nyelvek közül többön is sugároznak műsort. A magántulajdonban levő valamennyi tömegtájékoztatási eszközhöz hasonlóan a műsor színvonala itt is hihetetlenül változó. Az általános "bulvár- és szenzációhajhászai" irányzatot követve, ezek a tömegtájékoztatási eszközök sokszor szórakoztató műsorokat gyártanak, nem pedig a gyors és hatékony tájékoztatást és oktatást szolgáló "fegyvert". Egyes rádióállomások berendezése csupán magnetofonból és mikrofonból áll, és valamelyik félszerből sugározzák adásukat.

2.3. A török nyelvű műsorszorók. A török elektronikus média-választék korlátozott. Az *MTV3* aránylag rövid műsoridejű török nyelvű programot kínál, ezért a közösség a törökországi szatellit-adásokat nézi. A helyzet orvoslása érdekében, néhány török származású újságíró

2001-ben megalakította a macedóniai török nyelvű médiafejlesztési szervezetet (www.turkishmedia.org.mk). A szervezet jelenleg a fiatal újságírók szakmai és képzettségi szintjének javításán fáradozik, hogy közösségük számára megkönnyítsék az anyanyelven való tájékoztatást.

2.4. A roma nyelvű műsorszorók. Két tv-állomás sugároz a roma ajkú nézőknek szánt műsort: a *TV BTR Nacional* és a *TV Satel*. Mindkettő a főváros, Szkopje romalakta külvárosában található, roma és (többnyire) macedón nyelvű adást sugároz. Fontos közszolgálatot nyújtanak, biztosítva a roma nyelvű hír-, oktatási, nyelvi és művelődési műsorokat, de elsősorban a szórakoztató műsorokra igyekeznek összpontosítani. Érdekes, hogy mindkét csatornának vannak roma és macedón nézői, akik kedvelik a hagyományos zenét és a helyi jellegű komédiákat.

A roma rádióállomások helyzete elég bizonytalan, míg a *Radio Cerenjének* (Stip) sikerül fennmaradnia az adományozói segítségből, a többi állomás, a *Radio Ternipe* (Prilep) és a *Radio Roma* (Gosztivar) szinte bevétel nélkül, rossz műszaki felszereléssel, kevés munkaerővel stb. küzd a fennmaradásért.

A roma tv- és rádióállomások egyáltalán pénzhiányban szenvednek, ezért már régen elavult felszerelést használnak, ami miatt állandó műszaki gondjaik vannak. A roma tv- és rádióállomások azonban azon igazi többnyelvű adók közé tartoznak, amelyekben az alkalmazottak, a roma és a macedón közösség tagjai együtt dolgoznak.

2.5. A vlach nyelvű műsorszorók. Vlach nyelven kevés tv- és rádióműsor van. Az *MTV3* hetente egy óra műsoridőt biztosít nekik, egyes rádióállomások jelenleg azon fáradoznak, hogy a vlach nyelvű műsorokat is felöleljék.

2.6. A szerb-horvát-bosnyák nyelvű műsorszorók. A horvát, szerb vagy a Crna Gora-i tv-állomások adásai gond nélkül foghatók, és a nézők nagy számát vonzzák nyelvtudásuk vagy a feliratozás miatt. A rosszhírű szerb tv-csatorna, a *TV Pink* különösen nagy nézettségnek örvend nép- és szórakoztató zenei műsorainak köszönhetően. Az *MTV3* ezeken a nyelveken egyórás műsort sugároz.

III. A többnyelvű tömegtájékoztatási eszközök és a gyűlölködő hangnem elleni műsorok

A 2001 februárjában kirobbant összetűzések kiváltották a "gyűlölködő hangnemet" is: a macedón nyelvű hírközlők többsége az albán etnikai közösség tagjait "terroristáknak" nevezte, ugyanakkor az albán média állandóan a macedón biztonsági erők által elkövetett állítólagos emberi jogsértést sorolta. Az összetűzések idején és közvetlenül utána az uszító félretájékoztatást gyakran lehetett a közszolgálati és a magántulajdonban levő tömegtájékoztatási eszközök számlájára írni, és csak ritkán volt rá példa, hogy az érem másik oldalát is megmutatták. Például a macedón *Channel5* tv-állomás arról tudósított, hogyan lövi riportere egy házból az albán állásokat, míg a magát függetlennek nevező helyi albán tv-állomás egyórás dokumentumfilmet vetített az Albán Nemzeti Felszabadító Hadseregről, és ennek során egyetlen ellentétes álláspontot sem hallgatott meg. A *Fakti* és a *Flaka* albán nyelvű napilapok nyíltan politikai színt vallottak, és az albán harc mellett szálltak síkra, míg az addig viszonylag független macedón nyelvű nemzeti lap, a *Dnevnik* a macedón nacionalizmus szószólójává vált.

Különösen az *MRTV* az összetűzés mindkét oldalát képviselő politikusok hatékony propagandafegyverévé vált.

A különféle nyelveken sugárzott adások korábban említett elkülönülése kétféle befolyást tett lehetővé. Mialatt a macedón uralkodó elit az *MTVI*-en a saját nyelvén sugárzott hírműsorok ellenőrzésére összpontosított, az albán uralkodó pártok (bármelyik is volt az adott pillanatban kormánykoalícióban) dominálhattak az albán nyelvű műsorokban. Ennek egészen szokatlan következménye lett, ugyanis az összetűzések idején az *MRTV* egyidejűleg eleve más-más tartalmú jelentéseket közölt hírműsoraiiban albán és macedón nyelven. Ez először az 1999. évi kosovói válság idején tűnt szembe, amikor a NATO-beavatkozás kapcsán különösen az albánok és a macedónok véleménye egyértelműen megoszlott. Az albán nyelvű közszolgálati tv kosovói rokonaiért kiállva támogatta a NATO-beavatkozást, ami szöges ellentétben állt a kormánynak az *MTVI*-en kifejtett álláspontjaival. Ebben az időszakban mutatkoztak a későbbi összetűzések első jelei, mivel a macedónok az albán pozíciót "albán szeparatizmusként" élték meg, ugyanakkor az albán lakosság úgy érezte, hogy a macedónok elutasítják és vádolják őket.¹¹

A 2001. augusztus 13-i Ohridi megállapodás után a gyűlölködő hangnem megszűnt a macedón médiában, megmaradt azonban az elpolitizálás és a polarizálódás. Egy macedón kommentátor 2000-ben az alábbiakat jelentette ki: "Mi nem gyűlölettel, hanem félelemmel beszélünk. Nem tudjuk mit gondolnak az albánok, mert nyelvüket nem értjük. Félünk tőlük (...)." ¹² E szavak ma is

¹¹ Két új kiadvány a fenti kérdést különböző szempontból szemléli. Lásd: Dona Kolar-Panov: Troubled Multicultural Broadcasting in Macedonia, *Journal of Socio-Linguistics* (2002), nyomdában és Veton Latifi: The Two Truths and Two 'Publics' in Macedonia, *nyomdában*.

¹² Mark Thompson, *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia (FYROM) and Kosovo. International Assistance to Media* — (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000), 6.

érvényesek, és pontosan érzékeltetik a macedón társadalomban és médiában uralkodó helyzetet. A tömegtájékoztatási eszközök nyelvileg elkülönültek, minden egyes tömegközölgő a saját etnikai közösségét tájékoztatja, és csak ritkán próbálják meg felfedni, mit gondol és mond a médiában a másik etnikai közösség. Nagyon kevés a minden etnikai közösséget felölelő újságírás, vagy a vegyes nyelvű műsor és újság. Ez különösen azért zavaró körülmény, mert az országban élő különböző etnikai csoportok tagjai általában több nyelvet beszélnek. Az albánok általában folyékonyan beszélnek albánul, macedónul és törökül,¹³ valamint szerb-horvát-bosnyák nyelven.¹⁴ A törökök törökül és macedónul, némelyek albánul¹⁵ tudnak, de használják a szerb-horvát-bosnyákiot is. A roma közösség tagjai roma és macedón nyelven beszélnek, néha albánul vagy szerb-horvát-bosnyákiul. A vlahok, a legkisebb csoport vlachul és macedónul, szerb-horvát-bosnyákiul, sőt görögül is beszélnek. A szerbek leginkább szerbül és macedónul beszélnek folyékonyan. Az előbbiektől eltérően a macedónok általában az országban beszélt egyetlen más nyelven sem tudnak. Kivétel a szerb-horvát, az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban beszélt kommunikációs nyelv.

¹³ Egyesek azért beszélnek törökül, mert a két világháború között a Jugoszláv Királyság hatalmi szervei a kosovói és a macedóniai albánokat arra kényszerítették, hogy kivándoroljanak Törökországba. Ezreket üldöztek el ily módon. Többen a második világháború után visszatértek. Egyesek tartják a kapcsolatot Törökországban élő rokonaikkal, és gyerekeiket oda küldik egyetemre stb.

¹⁴ Ez a volt Jugoszlávia történelmi hagyománya, amelyben a szerb-horvát nyelv a kommunikáció nyelve volt. Ez főként a 25 évesnél idősebb tanult lakosságra vonatkozik. Ebben a cikkben a "szerb-horvát-bosnyák" kifejezést időnként a szerb-horvát helyettesítéseként használjuk.

¹⁵ Albánul csak azok beszélnek, akik a többnyire albánok lakta vidéken élnek.

A nemzeti csoportok beszélte nyelvek tarkaságából arra lehetne következtetni, hogy nagy lehetőségek vannak a különböző tömegtájékoztatási eszközök együttműködésére és széles piac áll a többnyelvű hírközlők rendelkezésére. Sajnos, az ellenkezője tapasztalható, különösen az albán és macedón nyelvű média között. Természetesen felsorolhatók pozitív példák is (lásd a továbbiakban).

A többnyelvű média fejlesztésének egyik kerékkötője a képzett újságírók hiánya. Annak ellenére, hogy évek óta a médiafejlesztésen munkálkodó nemkormányzati szervezetek és nemzetközi szervezetek elsőbbségként jelölték meg az újságíróképzést, ebben az országban az újságírók képzettsége tekintet nélkül etnikai hovatartozásukra, messze elmarad az európai szabványoktól. A helyzetet megnehezíti a szkopjei Cirill és Metód Egyetem média tanszakán alkalmazott elavult tanterv és az, hogy nagyon kevés a nem macedón anyanyelvű hallgató. 2003-ban például csak egyetlen albán egyetemi hallgató tanult újságírást ezen az egyetemen. A tetovói Délkelet-európai Egyetemen jelenleg nem nyílt újságírói szak.

A nemzetközi közösség fáradozott egy többnyelvű média beindításán. A *Közös terep keresése* nemkormányzati szervezet ingyenes folyóiratot ad ki *Višejezični forum — Többnyelvű fórum* címmel, macedón, albán és angol nyelven, és a *Dnevnik*, valamint a *Fakti* és az *Utrinski Vesnik* lapok mellékleteként terjesztik.

2002 szeptemberében érdekes vállalkozásba kezdett a magántulajdonban levő kétnyelvű (macedón és albán) *Global* napilap. Két külön, azonos tartalmú kiadásban, macedón és albán nyelven jelent meg. Ambiciózus próbálkozás volt a hírek és információk biztosítására, egyben igyekeztek olvasóik nyelvi akadályait leküzdeni. Saj-

nos a reményteli kezdetek után 2002 decemberében, valószínűleg pénzügyi okokból, a terjesztése megszűnt.

A *Gostivar Voice* még egy érdekes kezdeményezés. A kéthetenként megjelenő lap albán, macedón és török nyelvű, Gosztivar régiójában jelenik meg, és fiatal újságírók etnikailag vegyes csoportja készíti. Pénzellátását az EBESZ szkopjei kutatói megfigyelői missziója és a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) biztosítja, és a gosztivari Etnikumközi projektum alkalmazza. A projektum célja, hogy a helyi községi hírek közlésére etnikumközi, politikailag független fórumot hozzon létre a gosztivari régió szükségleteire, amelyben hiányzik a nyomtatott hírközlés. A projektum célja továbbá az is, hogy alkalmat nyújtson a fiatal újságíróknak és szerkesztőknek, hogy bekapcsolódjanak az etnikai közösségek együttműködésébe és a bizalom kialakításába, valamint segítse az etnikai csoportok közötti jobb megértés létrejöttét. A *Gostivar Voice* apolitikus, kerül minden politikai kommentárt és a többnemzetiségű környezetekben vitássá válható egyéb kérdéseket. Az összesen nyolcoldalas újságot három külön változatban nyomtatják: albán nyelven (1500 példányban), macedónul (1000 példányban) és török nyelven (500 példányban). A kiadvány tartalma mindhárom nyelven azonos.

A legújabb projektum a *POINT* nyolcoldalas egyetemista újság a tetovói régióban, amely macedón és albán nyelven jelenik meg, és a fiatalok közös érdeklődésének szentelték. A *POINT* az EBESZ és a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) támogatásával kéthetenként jelenik meg 10.500 nyomtatott példányban, ebből 2500 macedón, 8000 pedig albán nyelven. Tervezik a török nyelvű kiadás beindítását is.

Öt független helyi magán-tévéállomás 2002 nyarán kezdett együttműködésbe. Három adó macedón nyelvű,

ezek a TV *Tera* (Bitola), TV *Vis* (Sztrumica), TV *Zdravkin* és két albán nyelvű adó a tetovói TV *Art* és a szkopjei TV *Era*, időszerű témákat dolgoznak fel, hogy nézőiknek az ország valamennyi régiójából biztosítsanak információkat. A program feliratos, ami általában hiányzik a tv-műsorok többségéből. Ezeknek az alkotásoknak egyrészt az a céljuk, hogy szorosabbra fűzzék a hivatásbeli együttműködést és a műsorcserét a különböző etnikai közösségeket képviselő állomások között. Másrészt stratégiai irányvétel e tv-állomások színvonalának növelése, hogy sokkal inkább a helyi hírek kerüljenek a gyűjtőpontba, a témákat profi módon és felelősségteljesen az egész lakosság igényeinek megfelelően dolgozzák fel. Eből következik a különböző etnikai közösségek és nyelvi csoportok közötti sokféle nézet önvizsgálatának szükségessége.

A *Radio Život* független kétnyelvű rádióállomás, macedón és albán nyelvű műsorokat közvetít Szkopje körzetében. Elsődlegesen nemzetközi adományokból alapították meg 2001 márciusában. A műsorokat egy macedón és egy albán műsorvezető vezeti, akik parafrázis-technikával közösen mutatják be mindkét nyelven a műsorokat. A bilingvis technika lépés a macedón tömegtájékoztatási eszközökben a sokféleség és a tolerancia felé. A rádióállomásnak szenvedélyes hívei vannak a fiatalok körében. A *Radio Tetovo*, a *Radio Semi* (Debar) és a *Radio Albana* (Kumanovo), amelyek saját irányítással működnek, egyetértettek abban, hogy minden műsort átvesznek.

IV. Elismerést érdemlő lépések

Ebben a fejezetben ismertetjük a már meglevő vagy tervezett projektumokat és programokat. Mindegyik a multietnikai kihívásokkal foglalkozik és megpróbál kivitelezhető és vonzó megoldásokat találni a nyomtatott és műsorszóró hírközlők iránti igények kielégítésére.

1. TV Tera: “A különbségek összekapcsolnak bennünket”. A helyi magán-tévéállomás bemutatja az etnikumközi és a kétnyelvű vagy többnyelvű szempont nagyon sajátos kombinációját. A *TV Tera* regionális, határon átnyúló projektumot indított. Ez az első próbálkozás az ország délnyugati régiója, Görögország északnyugati része és Albánia délnyugati része multietnikai tájképének bemutatására. A hatrészes produkció bemutatja a régióban élő különböző etnikai csoportokat (macedónok, görögök, albánok, vlachok, törökök, romák stb.). A *különbségek összekapcsolnak bennünket* című dokumentumműsor a felsorolt etnikai csoportok gondjait taglalja, a törvényes szabályozás, a művelődési tevékenységük és általában életmódjuk, vallási és etnikai kérdéseik tekintetében, hagyományos viszályaik elsimítása és a multietnikus társadalmak kilátásainak mikro (helyi) és makro (regionális — határon átnyúló) szempontjából. A projektum célja, hogy az évszázadok óta azonos térségben élő lakosság élettörténetei révén hirdesse a nyitott társadalomról és a települések és közösségek jövőbeni határon átnyúló együttműködésről kialakított eszmét, amely a bizalom megteremtésének egyik fontos eszköze és segít az előítéletek és féligazságok megdöntésében. A riportalanyok anyanyelvű megnyilatkozása macedónra fordított felirattal jelenik meg, az alkotást felkínálják majd a Kor-

çë (Albánia) és Kozani (Görögország) tv-állomásoknak, igény szerint albán, illetve görög nyelvű felirattal.

2. TV M: Jezerske hronike — Tavi krónikák. A TV M macedón tv-állomás műsorai Ohridban, Sztrugában és a környező térségben foghatók. Nemrégiben új többnyelvű regionális főműsort indítottak *Jezerske hronike* címmel. Ez a műsor bővített és változatos hírműsort ad majd Sztruga, Ohrid és az Ohridi-tó egész térségéből, amely arról is ismert, hogy a régmúlttól kezdve számos etnikai csoport (macedónok, albánok, törökök, vlachok, egyiptomiak, szerbek stb.) lakja.

3. Radio Cerenja: Ez a műsorszóró roma nyelvű, etnikailag vegyes (roma, török és macedón) szerkesztőséggel. Egy többnyelvű projektumot kezdeményeznek, amelyet török és vlach műsor (egy-egy óra hetente) alkot. Információkat közöl majd a helyi önkormányzatokról, az oktatásról, a művelődési eseményekről, a hagyományokról és szokásokról. A műsoridő 60%-át időszerű események töltik ki, a többi 40%-át pedig zene. Ez nagyon érdekes kísérlet, amely reményt ad, hogy a roma rádióállomás talán a többi nyelvi csoport számára platformul szolgálhat és segíthet az etnikai közösségek közötti tolerancia fokozásában és az együttműködés bővítésében.

4. Városi szerkesztőség, Tetovo. Ez a projektum egy többnyelvű hírszerkesztőség Tetovóban, amelyet valamilyen tömegtájékoztatási eszköz számára a Tetovo környéki napi hírek fedésére terveztek. A projektumhoz a helyi újságírók adták az ötletet, és a EBESZ szkopjei kutatói megfigyelői missziójának médiafejlesztési egysége kezdeményezte 2002 áprilisában Szkopjében, azzal a céllal,

hogy a volt válságövezetben megteremtsék a bizalmat az etnikai közösségek között.

A projektum bemutatja és lehetővé teszi az albán és macedón nyelven dolgozó újságírók közötti együttműködést. Célja, hogy lehetővé tegye az információkhoz való jobb hozzáférhetőséget, bővítse a közönséget szolgáló híreket, terjessze a multietnikai híreket és megértést, továbbá magasabb szintre emelje az újságírást. Elsődleges célja a teljesen megbízható, kiegyensúlyozott és objektív hírműsorok készítése. A *Városi szerkesztőség* készíti a térségre vonatkozó napi fő híreket, széles körű témaválasztékkal, felölelve a gazdaságot, a környezetvédelmet és a művelődést is. A hír alapjául szolgáló történet hitelességét ellenőrzik, a gyártásban etnikailag vegyes csoport vesz részt, a műsort ezután térítésmentesen sugározhatja a régió valamennyi társ tv- és rádióállomása macedón és albán nyelven. Az *A1* szkopjei nemzeti tv-adó és a különféle szkopjei tv-csatornák szintén leközlük ezeket a híreket.

V. Záró megállapítások

A tömegtájékoztatási eszközök tekintet nélkül mely nyelven szólnak a közönséghez, roppant nehéz feltételekkel működnek. A 926 bejegyzett nyomtatott média és a 157 tv- és rádióállomás mindegyike fennmaradásáért küzd. Feladatuk nem könnyű, hiszen aránylag korlátozott, mindössze kétmillió lakost számláló, gazdaságilag legyengült piacot fednek. Az újságírók ingadozó színvonalú jelentéseket írnak, elterjedt a politikai befolyás, az zszurnalisztikai szabványok elérhetetlennek látszanak.

A kezdeti összetűzéseket követő békés időszak után a macedón és az albán lakosság közötti feszültség a

2001 februárjában kirobbant harcokban érte el tetőfokát. Az összetűzés drámai hatással volt az ország hírközlő szerveire. A gyűlölködő hangnem egyes politikai erők kezében hatékony eszköze lett az etnikai kizárólagosságnak. Az Ohridi megállapodás megkötése, 2001. augusztus 13-a után elhallgattak a fegyverek, a gyűlölködő hangnem megszűnt a macedón tömegtájékoztatási eszközökben, és ma már sok működik több nyelven. A tömegtájékoztatási eszközökben azonban még most is tapasztalható az elkülönülés. A hírközlő szervek továbbra is csak egy etnikai csoport közönségéhez szólnak, és nem sikerül nekik az e csoporton kívüli kérdésekkel foglalkozni. Csekély a minden etnikumot felölelő újságírás, kevés a többnyelvű újság és a többnyelvű tv- és rádióműsor. A felsorolt okok folytán a tömegtájékoztatási eszközök még nem képesek az ország különböző etnikai csoportjai közötti toleranciát szemléltető szerepre.

Ma bőségesen van jó ötlet és kezdeményezés, hogyan hirdethetnék a tömegtájékoztatási eszközök a toleranciát és a megértést. A tapasztalatok bátorították az új szemléletet, számtalan reményteljes új projektum megvalósítása már megkezdődött, és még több van folyamatban, vagy vár véghezvitelre.

Bibliográfia

EastWest Institute — KeletNyugati Intézet Munka jellegű anyag a határon átnyúló tömegtájékoztatási együttműködésről szóló kerekasztal projektumhoz. A KeletNyugati Intézet projektuma, amely határon átnyúló együttműködés útján ösztönzi az etnikai csoportok közötti párbeszédet és együttműködést a preszpai-ohridi régióban egy eurorégió alakítása végett. A 2002. november 8–9-ig, az albániai Korçëban tartott megbeszélés.

Forum, 121. szám (2003. I. 17.), 29.

- Kolar-Panov, Dona és Van den Haute, Francis és Markovik, Marjan.** *MAP 2000 — A macedón médiaközönség kutatási projektuma, Szociológiai, Politikai és Jogi Kutatóintézet* (Szkopje, 2000).
- Kolar-Panov, Dona.** Tegobno multikulturalno emitovanje u Makedoniji, *Žurnal za sociolingvistiku* (2002), *nyomdában*.
- Melčić, Dunja.** Zwischen Pluralismus und Denkdiktatur: Die Medienlandschaft, in id. (ed.), *Der Jugoslawienkrieg. Handbuch zur Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen* (Opladen, 2002), 317—31.
- Nineszki, Blagoja.** *Lokalnite elektronski mediumi vo Makedonija* (Szkopje, 2000).
- Nineszki, Blagoja.** *Pecatenite i elektronskite mediumi vo Makedonija* (Szkopje, 2000).
- Nicolet, Claude.** Medien in Mazedonien: Zwischen Kriegshetze und Friedensförderung, *Südosteuropa Mitteilungen*, 31/41 Jg. (2001), 282—89.
- Sovet za radiodifuziju na Republika Makedonija.** *Informacija za radio i TV programite na jazicate na nacionalnostite na elektronskite mediumi vo RM* (Szkopje, 2002).
- Thompson, Mark.** *Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Kosovo. International Assistance to Media* (Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, 2000).
- Trpevszka, Sznezsana.** Das Mediensystem Mazedoniens, in Hans Bredow-Institut (ed.), *Internationales Handbuch* (Baden-Baden, 2002), 425—35.

Ajánlások

A különböző közösségek közötti szakadék áthidalása végett a törvényes előfeltételek kulcsfontosságú jelentőségűek:

- Néhány munkacsoport jelenleg a műsorszórásról szóló törvénytervezet kimunkálásán tevékenykedik. Ez a módosított, átfogó és éppen ezért törvényerejű rendelet fontos lesz a már hatályos törvények alkalmazásában, valamint a már jól ismert nehézségek leküzdésében, mint például a tisztességtelen versengés a túlszűfolt média-piacon.
- Az illegális műsorszórás elleni új törvény serkenteni fogja a saját műsorok készítését, amely jobban tudja majd érzékeltetni az ország gazdag és változatos társadalmát.

A közös nyilvános működési terület ösztönzése és az előítéletek és a tudatlanság leküzdése érdekében:

- A tömegtájékoztatási eszközöknek az országban beszélt minden nyelven az ország multietnikai szerkezetének megőrzésére kell törekedniük, ne pedig csupán egy közösséget helyezzenek a középpontba. Ez az egymás gyakoribb "pozitív minősítésével", az egész lakosságot érintő közös gondokra és mindennapi kérdésekre való nagyobb odafigyeléssel érhető el ahelyett, hogy az etnikai orientáltsággal összhangban tájékoztatnak.
- Az etnikai csoportok közötti műsorcsere, a közös szerkesztőségek és a vegyes szerkesztői csoportok kulcsfontosságúak. Az egyik nagyon egyszerű, de hatékony módja a szélesebb közönség meghódításának, a műsorok feliratozása. A jelen pillanatban az *MRTV* nem képes többcsatornás hangműsorokat adni, de ez az igen hasznos szolgáltatás a jövőben valószínűleg kivitelezhető lesz.
- Fokozni kellene a helyi hírműsorok gyártását, eleget téve ezzel a helyi lakosság igényeinek és fedve lennének a valamennyi lakost érintő kérdések,

ideértve a különböző közösségek eltérő álláspontjait. E fontos szerep betöltésére — főként a ki-sebbségi tömegtájékoztatási eszközöknek — óriási lehetőségeket nyújt a helyi önkormányzati rendszer folyamatban levő kiépítése.

Az oktatás és a kutatás külön figyelmet érdemelnek:

- Bátorítani és támogatni kell a tömegtájékoztatási eszközökről való ismeretek bővítését célzó kutatásokat. A szakszerű áttekintésből és a média figyelemmel kíséréséből álló első lépések már megtörténtek, de ezt folytatni kell, állandó kutatással és megfigyeléssel fejlesztve. Az eredményekről szóló jelentést szét kell osztani a tömegtájékoztatási eszközök, a közösségek, újságírók, egyesületek, a médiával foglalkozó nemkormányzati szervezetek és mások között, hogy javuljon az igénybe vevők és az újságírók közötti csere.
- Kiemelt fontosságú az újságíróképzés, amelyet minden szinten fejleszteni és színvonalasabbá kell tenni. Jóllehet a tömegtájékoztatási eszközökkel foglalkozó nemkormányzati szervezetek kiemelt helyen foglalkoznak az újságíróképzéssel, a szkopjei Szent Cirill és Metód Egyetem újságírói tanszaka átalakuláson megy végbe. A tanterveket korszerűsíteni kell, az előadásokat pedig a mai újságírás tényleges igényeihez kell idomítani. A különbözőség kérdéseiről szóló tudósításra való oktatást és képzést külön kell serkenteni és fejleszteni.

Az egész lakosságon belüli csere és kölcsönhatás fokozása és minden szinten (nemzeti, regionális, helyi és határon túli) a kultúrák közötti kommunikáció ösztönzése érdekében a tömegtájékoztatási eszközök továbbra is a nemzetközi közösség támogatásától és segítségétől függenek. A jövőben is elengedhetetlen a nemzetközi közösség részvállalása és támogató segítsége.

Romain Kohn

Luxemburg

Luxemburg sajtóságos társadalom. Pontosan annyira multikulturális, mint amennyire többnyelvű. Mint ahogyan Fernand Fehlen megjegyezte: “Ha ki kellene emelni egy sajtós luxemburgi nyelvi képességet, akkor ez a többnyelvűség.”

A nagyhercegségben három nyelv él egymás mellett: a luxemburgi, a francia és a német. Eddig nem alakult ki köztük semmilyen politikai vagy kulturális hierarchia. A nyelvhasználat a pillanatnyi beszédhelyzettől függ. A tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználata nagyon bonyolult, és az idegenek nem könnyen igazodnak el benne. Még sincsenek szigorúan lefektetett szabályok, és a meglévőket is egyre nehezebb meghatározni.

Nemrégig még a sajtónyelv kizárólag német volt (jóllehet mindig is voltak francia, néha pedig luxemburgi és angol nyelven írt cikkek minden számban). Ez továbbra is a nyomtatott média fő nyelve, de nemrégiben megjelent néhány egynyelvű francia újság. A rádió és a tv nyelve szinte mindig is a luxemburgi volt. Egyes helyi műsorokat angol és a román nyelveken sugároznak.

Míg a német továbbra is a prominens sajtónyelv, a rádió és a televízió luxemburgi nyelven sugározza műsorait, a közigazgatási nyelv pedig szinte kizárólag a francia. Nyilvánvaló, hogy a mindennapi életben 1990-től kezdve a francia fejlődött a kommunikáció nyelvévé. Ezt az irányzatot lassítja az a tény, hogy a kormány támogatja azt az eszmét, amely szerint a betelepülők helyi társada-

lomba történő integrálódásának az országban beszélt nyelv elsajátítása révén kell végbemennie. Tulajdonképpen a lakosság többsége a luxemburgi és a három közös nyelv használatának fontosságát előítélet nélkül, nemzeti identitása súlypontjának tartja.

Ez nem is annyira meglepő, ha figyelembe vesszük az ország demográfiai összetételét (a tárgyév: 2001). A nagyhercegség 440.000 lakosából csak 277.000-nek van luxemburgi útlevele. Tehát a nem állampolgárok a lakosság 37%-át alkotják, közülük a portugálok — 59.000-es lélekszámmal — a legnagyobb külföldi közösség. Ehhez hozzáadjuk a mintegy 89.000 franciát, belgát és németet, akik minden munkanapon anyaországukból Luxemburgba utaznak, mivel a nagyhercegségben vannak állásban. Ilyen körülmények között szinte lehetetlen megállapítani, ki kivel, mikor és milyen nyelven beszél. Számos változata van, hogy egy adott pillanatban éppen egy bizonyos és nem éppen egy másik nyelvet használnak, ezért képtelenség felállítani egy hiteles szabálylistát.

I. Történelmi háttér

Luxemburg (ónémet nyelven: Lucilinburhuc) erődöt a régmúlt 963. évben alapították. A német nemzet Szent Római Császárságának része volt, amelyben a felnémet dialektust beszélték.

Négy évszázaddal később e terület észak és nyugat irányba terjedt, és két részre oszlott: a francia (ahol a vallon nyelvet beszélték) és a német részre (ahol a luxemburgi dialektust használták). Az írott és a közigazgatási nyelv régióként franciára és németre oszlott, régi formájában. Luxemburg városa e szabály alól kivételt ké-

pezett. Jóllehet a német részhez tartozott, a közigazgatás mégis a francia nyelvet választotta.

Az első megszállás idején, amikor XIV. Lajos és csapatai 1684-ben elfoglalták, a német nyelv használatát szinte teljesen megtiltották. Egy évszázaddal később a francia forradalom miatt megnövekedett a francia nyelv fontossága, és még a német régió helyi közigazgatásába is beférkőzött. De még Napóleon Törvénykönyvének (Code Napoléon), a francia polgári jog első törvénykönyvének 1804-ben való bevezetése után is, amelyre kerettörvényként volt szükség, mert Franciaországban 1789 előtt több külön szokásjogi rendszer létezett, a luxemburgi maradt a közös nyelv.

Az 1839. évi londoni konferencián Luxemburg politikai függetlenséget kapott. Ezért azonban területének felosztásával kellett fizetnie. A Belga Királyság kapta a valon területet, a megmaradt rész lett a mai Luxemburgi Nagyhercegség, a német nyelvterületre helyezve. A német azonban nem veszélyeztette az uralkodó francia nyelvet, mivel a holland király, II. Vilmos nagyherceg, nem támogatta ebben a kérdésben a polgári hivatalnokokat. Végül is a tekintélyes luxemburgiaknak sikerült a francia nyelvet közigazgatási, sőt politikai nyelvként bevezetni.

Az ipari forradalom a XIX. század végén fontos szociodemográfiai változásokat hozott. A mindig is szegény mezőgazdasági ország, Luxemburg, amely arra kényszerült, hogy sok lakosát az óceánon túlra küldje jobb megélhetés fellelésére, most vonzóvá vált elsősorban a német majd az itáliai bevándorlók számára. A nyelvi helyzetkedés politikai kérdéssé vált. A német konföderációtól való elhatárolódásként, hogy megvédje magát a német nacionalistáktól, Luxemburg törvényt hozott, amely a francia nyelvet a némettel azonos rangra emelte, és a gyere-

keknek kötelezővé tette az általános iskolában. A végleges nyelvi programot az 1912. évi átfogó iskolareform keretében határozták meg.

A luxemburgi nyelvnek az ország nemzeti identitása megőrzésében játszott fontossága a második világháborúban, Luxemburg náci megszállása idején vált nyilvánvalóvá. A német *gauleiter* (helytartó) elhatározta, hogy 1941 októberében népszámlálást tart, mert szerette volna, ha Luxemburg lakossága kifejezi a német kultúrához való szoros kötődését. Mindenkinek utasítást adtak, ha nyelvi, állampolgári és etnikai hovatartozásáról kérdezik, háromszor válassza a “németet”. A nácik mindenkit figyelmeztettek a “luxemburgi” válasz következményeire, de még ez a tény sem riasztotta vissza a hazai lakosságot, hogy éppen ezt a választ adja. Mivel a nácik előtt világhóssá vált, mennyire büszkék ezek az emberek az identitásukra (több mint 95%-uk vallotta magát luxemburginak mindhárom kérdésre adott válaszbán), abbahagyták a lakosság összeírását.

II. A tömegtájékoztatási eszközökre vonatkozó törvényes szabályozás

A szólás- és sajtószabadságot az 1868-ban meghozott alkotmány 24. szakasza szavatolja: “Minden esetben szavatolt a szólás- és sajtószabadság, amely alkalmas e szabadság kinyilvánításában elkövetett minden szabálysértés visszaszorítására. Cenzúra soha nem vezethető be. Az íróktól, kiadóktól és nyomdászoktól biztonsági letét nem követelhető. [...]”

A nyelvhasználatot csak a második világháború után szabályozták, amikor 1948-ban az alkotmány egyes részeit módosították. A 29. szakasz egyszerűen így szól: “A

törvény szabályozza a közigazgatási és bírósági nyelvhasználatot”. Az 1868-ban megfogalmazott 29. szakasz így hangzott: “A német és a francia nyelv használata szabadon választható. Nem korlátozható.”

A nyelvhasználati törvényt 1984-ben hozták meg. Az alkotmány még 1948-ban erre a jövődöbeni törvényre vonatkozott, de ahhoz, hogy a nagyhercegségben kezdetét vegye a törvényalkotási folyamat, a német jobboldali lapokban 1980-ban közzétett cikkekre volt szükség. A neonácik azt állították, hogy a luxemburgiak németül beszélnek, mert anyanyelvük nem más, mint német nyelvjárás. A nyilvánosság és a politikusok fölhördültek. A parlament kezdeményezést fogadott el, amelyben kéri a kormányt, hogy munkálja ki a törvényjavaslatot. A vita alapján kidolgozott törvény a nyelvhasználatot törvényalkotási, közigazgatási és bírósági szinten szabályozza. A tömegtájékoztatási eszközöket nem említi, mert azok nem tartoznak a közszféra azon részéhez, amelybe a kormánynak beleszólása lenne.

Ennek a törvénynek három fő pontja van, és az egyetlen, amely széles alapokra helyezve foglalkozik a nyelvhasználattal. Az első, a luxemburgi nyelv nemzeti nyelv minősítést kapott (fontos árnyalati különbség a hivatalos nyelvhez viszonyítva, ahogyan azt például az Európai Unióban szemlélik). A második, valamennyi törvéndokumentumnak francia nyelven kell íródnia. És végül a közigazgatási és bírósági ügyintézésben mindhárom nyelv (luxemburgi, francia és német) használható. Amikor a polgár a közigazgatási szervekhez fordul, bármelyiket használhatja e három nyelv közül, és ahogyan azt a törvény megállapítja: “ha lehetséges” az azonos nyelven kell választ is kapnia. Ez azt jelenti, hogy szinte a közigazgatáshoz intézett valamennyi kérelem francia nyelvű választ igényel, mert a köztisztviselők nem szok-

tak más nyelvhez, vagy nem ismerik eléggé a más nyelvű szakkifejezéseket.

A sajtóról szóló hatályos törvényt 1869-ben hozták meg. Már régóta vélik úgy, hogy meg kell reformálni ezt a területet, ezért 2002-ben az államminisztérium, a tömegtájékoztatási eszközökért felelős kormányzolgálat előterjesztette ezt a törvénytervezetet, de még nyilvános vitán van. A tervezet figyelembe veszi Az emberi jogokról szóló európai konvenciót, valamint az Európai Emberjogi Bíróság illetékességét. François Biltgen kommunikációs miniszter szerint, akinek a hatáskörébe tartozik ez a törvényjavaslat, ez a törvény várhatólag az egyik legmodernebb médiatörvény lesz Európában, amikor valószínűleg 2003 végén a parlament elfogadja. A változások főleg az újságírók státusára vonatkoznak, és nem lesznek kiegészítések a nyelvhasználattal kapcsolatban.

1976-ban törvényt hoztak a sajtó közpénzekből való támogatásáról. A közigazgatás 2001-ben az újságoknak közvetlenül juttatott 4,3 millió eurót, nem számítva azokat az individuális támogatásokat, amelyeket egy-egy lap a kormánytól kap, tekintet nélkül politikai beállítottságára. Az állami támogatásra azok a lapok jogosultak, amelyek legalább hetente egyszer megjelennek, legalább öt újságíró alkalmaznak és általános érdekiek (azaz nemzeti és nemzetközi híreket közölnek, gazdasággal, társadalmi ügyekkel és kultúrával foglalkoznak). Csupán jobbra a három nyelv (luxemburgi, francia és német) egyikén írt lapok pályázhatnak a közalapítványok támogatására. Egyes újságok aligha maradhatnának fenn a sajtónak nyújtott segítség nélkül. Másokat, mint a *Le Jeudi*, valószínűleg sohasem indítottak volna meg állami támogatás kilátása nélkül.

III. A tömegtájékoztatási eszközök és a nyelvhasználat

A luxemburgi tömegtájékoztatási eszközökben uralkodó helyzet a különböző nyelvek használatával egyidejűleg egységes és összetett. Általában el lehet mondani, hogy a sajtóban a német nyelv dominál (még akkor is, ha az utóbbi években néhány lap kizárólag francia nyelven jelenik meg), ugyanakkor a rádió és a televízió nyelve a kommunikáció nyelve, a luxemburgi (szintén bizonyos kivételekkel, amelyekre érdemes odafigyelni).

1. A nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök. Az UNESCO statisztikája szerint a luxemburgiak szenvedélyes újságolvasók. Az összes háztartás több mint negyed része ennél több nemzeti napilapot vásárol, szinte minden esetben előfizetésben. Nyelvtudásuknak köszönhetően a luxemburgiak több, más országban megjelenő lapot is olvashatnak (főleg a külön érdeklődési körökre számot tartó képes újságokat, mert autós újságokon kívül ilyeneket a nagyhercegségben nem adnak ki). A helyi jellegű hírek tekintetében azonban az olvasóknak a hazai sajtóra kell támaszkodni.

1848-ban, Luxemburg függetlenségének elnyerése után kilenc évvel, kidolgozták a nagyhercegség alkotmányát. Az új törvények eltörölték a cenzúrát. Nem sokáig vártott magára az első újság sem, a *Luxemburger Wort* nyomtatása. Ez a napilap nemhogy ma is létezik, hanem Luxemburgban a legolvasottabb is (49%) és a legnagyobb példányszámú (több, mint 78.000 eladott példány, ami körülbelül az összes többi napilap együttes példányszámának majdnem a kétszerese). Az újság az *Érsekség* tulajdona, ezért szerkesztéspolitikája erősen katolikus színezetű. Az utóbbi években azonban megnyitotta oldalait

más ideológiai áramlatok előtt is, ennek ellenére nem tépte ki vallási gyökereit sem. Ez a legmegbízhatóbb lap az sajtótudósítás területén.

Ideológiai ellenpólusa, a *Tageblatt* (olvasottsága 20%). Először 1913-ban jelent meg, és közvetve az OGBL szocialista szakszervezethez tartozik. A harmincas évek folyamán mindkét lap erélyesen támadott: a *Tageblatt* a nácikat politikai ellenségnek tartotta, akiket el kell söpörni, míg legalábbis az első években a *Luxemburger Wort* szemet hunyt a hitleri Németország politikája felett, mert a politikai jobboldal az utolsó mentevárnak tartotta Nyugat-Európának a kommunista veszedelemtől való megvédésében. Amikor 1940-ben a nácik megszállták Luxemburgot mindkét lapban rendeződött a helyzet.

Teljes mértékben politikai szerv a kommunista *Zeitung vom Lëtzebuenger Vollek* (1946-ban indították, ma olvasottsága 1%) és a liberális *Journal* (1948-ban alapították, 5%-os az olvasottsága), mivel mindkettő pártjának tulajdonában van. Mindkét lap alapítói kiemelkedő szerepet játszottak a náci megszállókkal szembeni ellenállásban.

A *D'Lëtzeburger Land* (3%-os olvasottság) a legrégebb politikai hetilap. 1954-ben indították az Arbedu acélmágnáshoz közel álló támogatók segítségével. A másik politikai hetilap a zöldek pártjához áll közel, olvasóközönsége 1%. A *Wo* 2000-ben változtatott nevet, miután 12 évvel korábban *Gréngespoun* címmel indult, megalapítói mindig is a "buzsoá" sajtó alternatívájának tartották.

Így minden politikai és gazdasági áramlatnak van saját lapja. Amikor azonban az értékesítésről van szó, haszonnal kell gazdálkodni, és a piacon ezek közül csak egy lapnak lenne helye. Fennmaradásuk — az alacsony példányszámok és csekély bevétel ellenére — a vala-

mennyi politikai párt által kinyilvánított összakarát eredménye, hogy megmaradjon a vélemények sokfélesége, amelyet csak a sajtó megsegítése révén lehet biztosítani.

A többi lap, amely támogatásban részesül a közpénzekből a *Revue* (1946-ban alapították, ma olvasóinak aránya 25%) és a *Télécran* (1978-ban indították, olvasottsága ma 34%), két illusztrált heti képes lap a tv-műsorral, valamint a *Le Jeudi* (1997-ben adták ki először, olvasottsága ma 7%), az egyetlen francia nyelvű hetilap. 2001 végén még két napilap indult: az egyik a *La Voix du Luxembourg* és a *Le Quotidien*. Olvasóik százalékaránya 7%, és csak francia nyelvű cikkeket közölnek. Politikai irányválasztásuk nem hangsúlyozott, jöllehet a két fő sajtócsoporthoz: a Groupe Saint-Paul (*Luxemburger Wort*, *Télécran*, *La Voix du Luxembourg*) és az Editpress (*Tageblatt*, *Revue*, *Le Jeudi*, *Le Quotidien*) tulajdonában vannak.

1.1. A többnyelvű tömegtájékoztatási eszközök. Nehezen elképzelhető, hogy a *Luxemburger Wort* első kiadása azonnal a cenzúra eltörlése után, 1848-ban jelent meg, és csak német nyelvű cikkeket tartalmazott. Aki ma valamelyik vezető nemzeti lapot szeretné olvasni, annak legalább németül és franciául kell tudnia. A cikkek mindkét nyelven egymás mellett jelennek meg, és nincsenek lefordítva a másik nyelvre. Sőt német cikkben fordítás nélküli francia idézetet is fellelehet az olvasó és fordítva. A német nyelvű írások a lap mintegy 70%-át foglalják el, a franciák pedig 25–30%-át, a különbséget a luxemburgi vagy bármelyik más nyelven írt tudósítások pótolják ki. Ez az egyedülálló rendszer olajozottan működik, mert Luxemburg olyan, mint egy lingvisztikai olvasztóedény.

Guy Berg nyelvész 1988-ban kvantitatív elemzést készített a többnyelvű *Luxemburger Wort* és *Tageblatt*

lapokban használt nyelvről. A két lapot 13 kategóriába osztotta, és mindegyikről hasonló eredményt kapott. A sport csak egy nyelvet használt legtöbbit: a cikkek 95%-a német nyelven íródott. A német nyelvű vezércikkek aránya 91% volt, a helyi híreké 87%, az első oldalé 84%, a külföldi híreké 80%, a hazai híreké pedig 73%, a többi francia nyelvű cikk volt, mivel a luxemburgi nyelv ebben a kategóriában nem játszik figyelemre méltó szerepet (kivéve a helyi jellegű hírek 4,5%-os jelenlétét). Abban az időben a művészeti oldalak 56—41,5%-os arányban íródtak a német nyelv javára, ma ez az arány talán már a francia javára fordult.

A munkahely-kínálat kategóriában a francia vezetett 84%-kal, ma bizonyos számú hirdetést angolul tesznek közzé. A hirdetések 52%-a franciául, 38%-a németül és 10%-a luxemburgi nyelven jelent meg. Ma talán még kevesebb a kommerciális jellegű közlemény német nyelven. A társadalmi élet eseményeire vonatkozó hírek talán az, ahonnan a németet majdnem kiűzték. Abban az időben a születési és házassági anyakönyvi hírek luxemburgi nyelven jelentek meg. Érdekes, hogy a gyászjelentések közzétételére az emberek leginkább a franciát (45%) választották.

1.2. Egynyelvű tömegtájékoztatási eszközök. Mivel a Luxemburgban élő külföldiek száma 1970 óta állandóan növekvőben van, jelenleg a lakosság 37%-a, a mindennapi életben (különösen a kereskedelemben és a vendéglátóiparban, amelyben a munkaerő nagy része a francia és a belga közösségből való) a francia nyelv egyre inkább átveszi a kommunikáció nyelvének szerepét. Éppen ezért a luxemburgi kiadók nemrég óta arra törekszenek, hogy az országban élő francia közösséget vegyék célba. Jelenleg három egynyelvű francia lap jelenik meg: két napilap,

a *La Voix du Luxembourg* és a *Le Quotidien*, valamint a *Le Jeudi* napilap.

E három lapot üzleti megfontolásból indították (még ha egyetlen kiadó sem vár tényleges hasznot a vállalkozásból). Egyes kiadók remélik, hogy Luxemburgban az egyre több francia ajkú jelenléte folytán vannak olyan új olvasók, akiket még meg kell hódítani. Ez annál is inkább érvényes, mert a franciául beszélők általában nem képesek a többnyelvű újságokban németül megjelenő cikkeket olvasni, ezért nem vásárolják a helyi napi- és hetilapokat. Ez helyénvaló megállapítás, ám a *La Voix du Luxembourg* és a *Le Quotidien* még nem igazán sikeresek. Az összesen 14%-os olvasóközönségükkel csak 3%-kal haladják meg a luxemburgi kiadású francia napilapot, a *Le Républicain lorrain*, amely megszűnése előtt, 2001 végén 11%-os olvasótáborra tudott magáénak. A szóban forgó lapot a hatvanas évek elején indították meg, de az utóbbi években a példányszáma és bevétele állandóan apad. (Meg kell jegyezni, hogy a *Le Républicain lorrain* a *Le Quotidien* partnere).

Magyarázatot keresve a kiadók viszonylag sovány sikerére az új olvasóközönség meghódításában, figyelembe kell venni a kultúrdimenziót is. Úgy tűnik kibillen az egyensúly a nagyhercegség franciául folyékonyan beszélő lakosainak és köztük azoknak a száma között, akiket érdekelnek az időszerű luxemburgi események. Az egy nyelvű francia sajtó potenciális "természetes" olvasói (bankárok, eurokraták, bevándorlók, ingázók) jobban kedvelik az anyaországukban megjelenő lapokat (aminek igen egyszerű a magyarázata, hiszen valamennyi jelentősebb külföldi lap kapható Luxemburgban is). Ha ez nem így lenne, mi lenne az elfogadható magyarázat arra a tényre, hogy a *Le Quotidiennek* nem sikerült átírányítania a *Le Républicain lorrain* olvasóit. A *Le Quotidien* nyilvánvalóan a *Le Républicain lorrain* utódja (mivel ez a lap ak-

kor szűnt meg, amikor a *Le Quotidien* megjelent és elszippantotta az előfizetőket). A különbség a lapok szerkesztéspolitikájában van: a *Le Quotidien* figyelmének középpontjában inkább Luxemburg áll, kevésbé Franciaország és a Lotaringiai régió. Ezért amikor a *Le Républicain lorrain* negyven év után, 2001 végén beszüntette luxemburgi kiadásának nyomtatását, az olvasók a *Le Républicain lorrain thionville-i* kiadását, nem pedig a *Le Quotidient*, vagy a *La Voix du Luxembourg*ot vették.

A TNS (Taylor-Nelson Sofres) által végzett ankétból az derül ki, hogy a *La Voix du Luxembourg* olvasóközönsége mind a luxemburgiak mind pedig a külföldiek körében igen széles (az ankétból nem derül ki, hogy ez vonatkozik-e a *Le Quotidienre*, de a számadatok feltehetőleg azonosak). A gondolat befejezéseként ez azt jelenti, hogy ha az éles versengés tovább folyik e két egy nyelvű francia napilag között, nem azért történik, mert a francia ajkú lakosság vagy az ingázók érdeklődése olyan nagy. Ez főként a nagyhercegségben a két legjelentősebb és ideológiailag szembenálló társaság kapzsi árpolitikája miatt van, mert úgy látszik, mindkét fél úgy véli, hogy végül csak egyikük lesz képes a túlélésre. (Az ironia abban van, hogy az olvasók választását a *La Voix du Luxembourg* és a *Le Quotidien* között nem befolyásolja politikai irányultságuk, ami az Ilres Intézet társadalomkutatásai szerint nem egyezik meg az olvasóközönségnek a többnyelvű sajtópiacon tapasztalt magatartásával. Mégis ezek az újságok politikailag sokkal elfogultabbak).

Az angol nyelvű sajtó eddig e két fő médiacsoport hatótávolságán kívül maradt. 1981-ben Pol Wirtz káderigazgatónak olyan ötlete támadt, hogy megindítja a *Luxembourg News* szakhetilapot. Hét évvel később ezt a *Business* folyóirat követte. Mindkettőnek közpénzek nélkül kell megélnie, mert az angol nem tartozik az 1984.

évi *nyelvhasználati törvényben* felsorolt három nyelv közé. Az International City Magazines Társaság 2003. március 25-én bejelentette, hogy “beszünteti valamennyi kiadványát”, köztük a *Luxembourg Newst* és a *Businessst*. Pol Wirtz jelenleg új beruházókat keres, meggyőződése, hogy lapját hamarosan újraindíthatja.

Egyes lapok a helyi portugál piacnak készülnek. Az első a *Contacto* volt (9%-os olvasóközönsséggel). E hetilapot 1970-ben alapították, és a Groupe Saint-Paul tulajdona. Vele konkurál az 1999 óta megjelenő *Correio* (4%-os olvasóközönsséggel), tulajdonosa az Editpress. 2003 áprilisában jelent meg a *Présence hellénique*, az első görög (és francia) nyelvű folyóirat.

Az angol, portugál és görög napilapokon és képes újságokon kívül Luxemburgban nem nyomtatnak egyetlen más nyelvcsoporthoz sem újságot. Ha az olaszok, spanyolok, flamandok vagy a hollandok anyanyelvükön óhajtanak újságot olvasni, az újságosnál találnak a hazájukból behozott legalább két napilapot vagy hetilapot.

És végül egy megállapítás vagy talán feltételezés: aligha elképzelhető, hogy egy napon valamelyik kiadó csak német nyelvű lapot indít meg. Ennek egyik oka a második világháború alatti náci megszállás, amely miatt a luxemburgiaknak bizonyos fenntartásaik vannak Németország és a német kultúra iránt (jóllehet a luxemburgiak sokkal több német újságot és könyvet olvasnak, mint franciát, és körükben sokkal nézettebbek a németországi, mint a franciaországi tv-műsorok). A másik ok pedig az, hogy szinte senki sem tartja szükségesnek az egynyelvű német sajtót egy többnyelvű kultúrkörnyezetben.

1.3. A külföldi sajtótermékek. A luxemburgiak éber figyelemmel kísérik a külföldi sajtót. Ez a szokás nem

csak a többnyelvűség következménye, hanem az ország nagysága miatt is kialakult. Az újságárusoknál egyáltalán nem lehet találni külön témákkal foglalkozó magazínokat, mint a számítógépek, a szakácsművészet vagy a sport. Tehát azok a luxemburgiak, akiket nem csak a nemzetközi eseményekről szóló hírügynökségi jelentések érdekelnek, a külföldi újságokat és hetilapokat kénytelenek forgatni. A helyi sajtó egyszerűen nem rendelkezik anyagi eszközökkel, hogy tudósítokat küldjön a világvárosokba, vagy külön megbízatással a válságövezetekbe.

A luxemburgi újságárusoknál minden jelentősebb nemzetközi lap megtalálható, összesen több mint 5300 címszó. Eladásuk a helyi újságokkal összehasonlítva azonban nagyon szerény. Ez alól kivétel a német *Bild* című bulvárlap. Jóllehet egyáltalán nem foglalkozik a luxemburgi mindennapokkal és időszerű eseményekkel, mégis a lakosság 8%-a olvassa.

2. A műsorszórási média. A rádió és a televízió az a tömegtájékoztatási terület, amely luxemburgi nyelven kommunikál, ám a nyomtatott hírközlőkhöz hasonlóan csekély többnyelvű kivétel is létezik számos műsorról. Az egyetlen nemzeti tv-állomás az *RTL Télé Lëtzebuerg*, valamint a három nemzeti rádióműsor, az *RTL Radio Lëtzebuerg*, a szociokulturális *Radio 100,7* és a *DNR (Den neie Radio)* luxemburgi nyelven sugároznak műsort. Ez vonatkozik a három regionális rádióállomás közül kettőre: a *Radio Arára* és az *Eldoradióra*. A *Radio Latina* a román nyelveken, főként portugálul sugároz műsorokat. Egy állomás kivételével (amely francia és portugál), az összes többi 13 helyi rádióállomás luxemburgi nyelvű műsorokat sugároz. A három kábeltévé-csatorna is luxemburgi nyelvű.

Jóllehet a helyi lakosság számára számos rádió és tv-műsor készül, ez a helyzet újabb keletű, mert az *RTL*

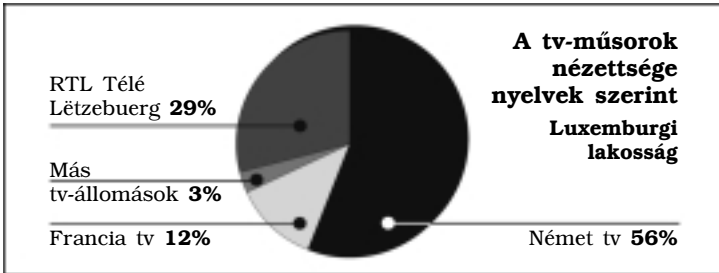
hat évtizeden át tartotta a műsorszórési monopolt. A frekvencia-liberalizálás csak 1991 után kezdődött meg, amikor új törvényt fogadtak el. Az elektronikus tömegtájékoztatás története 1931-re nyúlik vissza, ekkor alakult meg a *Compagnie luxembourgeoise de radiodiffusion*, a mai *RTL Csoport*. Fennállásának első három évtizedében csak francia, német és angol nyelvű műsort sugárzott. Ezek a műsorok nem szóltak külön a helyi lakossághoz. A *Radio Lëtzebuerg* (luxemburgi nyelven) csak 1959-ben kezdte meg működését. Tíz évvel később indult a *Télé Lëtzebuerg* (szintén luxemburgi nyelven, de több mint 20 éven át csak vasárnap délutánonként sugárzott kétórás műsort, a jelenlegi napi magazinműsor és hírműsor gyártása csak 1991-től kezdődött meg).

A magazin- és hírműsorok jobbára luxemburgi nyelvűek. Ha azonban a rádió- vagy tv-műsor vendége németországi vagy franciaországi, az interjú a riportalany nyelven folyik, és fordítás nélkül sugározzák. Ennek is van egy egységes sajátossága. A kormány a nagyhercegségben élő külföldi közösségek számára alapot létesített a félórás napi tv-hírek fordítására, amelyet a nézőknek a második sztereo-csatornán szinkrontolmácsolással sugároznak.

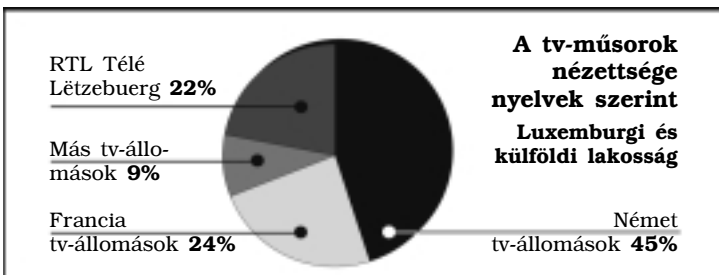
A szociokulturális *Radio 100,7*, amely 1993-ban jelentkezett először a rádió hullámain, az egyetlen közpénzekből finanszírozott adó. Mivel művelődési, de politikai rendeltetésű is, minden reggel 15 perces francia nyelvű híreket sugároz. Korábban az *RTL* vasárnapi rádióműsorokat sugározott a portugál, olasz és spanyol közösségnek, valamint az egykori Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság polgárainak, a tévének pedig volt olasz nyelvű műsora. Idővel azonban az említett műsorok megszűntek. Mivel az *RTL* elveszítette monopóliumát a műsorszórásban, úgy tekintette, többé nem kell vállalnia a

nyilvános küldetést a külföldi közösségek anyanyelvű tájékoztatásában. Ezt a szerepet a *Radio Latina* vállalta magára, és külön szól a nagyhercegségben élő portugál, olasz, spanyol és francia hallgatókhoz. Van néhány regionális és helyi rádióállomás, amely főként angolul szól, de főleg zene van műsorán, és kevés a hírösszeállítás.

Még egy teljesen egyedülálló jelenség az átfedés. Mindenki megteheti, aki az európai fő közszolgálati vagy magántévék műsorát akarja nézni, vagy a belga, francia és német rádióállomásokat hallgatni a határhoz közeli régióban. Ez érvényes a hazai és a külföldi polgárokra is. Világos azonban, hogy a többi lakossal összehasonlítva, a luxemburgiak előnyben részesítik a német rádió- és tv-műsorokat.

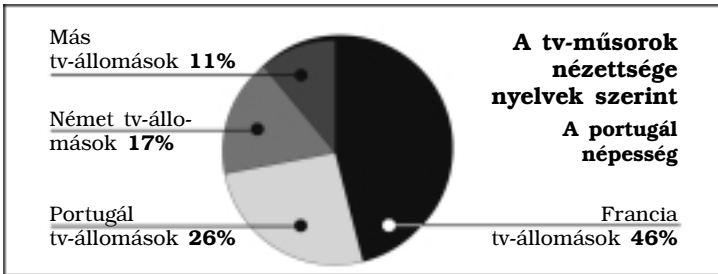

Munkanapon az *RTL Télé Lëtzebuerg* (luxemburgi nyelven) adásait a luxemburgiak 29%-a nézi; a német tv csatornákat a hazai közönség 56%-a, a franciát 12%-a, a

többi tv-műsort az összes többi nyelven 3% kíséri figyelemmel (az Ilres 2001-ben készült felmérése alapján).

A nagyhercegség összlakosságát figyelembe véve, az *RTL Télé Lëtzebuerg* és a német tv-állomások részaránya 22%, illetve 45%, míg a francia és az összes többi tv-állomás nézettségi aránya 24%-ra, illetve 9%-ra nő.

A portugálok főként a francia csatornákat nézik (46%), ezt követik a portugál tv-állomások (26%), a német műsorok (17%) és a többi tv-állomás (11%).

Azonos irányzat figyelhető meg a rádióhallgatási szokások elemzése nyomán. A luxemburgiak a német adókat előnyben részesítik a franciákkal szemben. Az egész népességet tekintve viszont a francia rádióállomások részaránya növekszik. Van azonban egy nagy eltérés a tv-hez viszonyítva: az ország lakosságának 85%-a hallgatja a luxemburgi rádióállomásokat. Tehát a tv-műsorktól eltérően, csak a luxemburgiak 15%-a hallgatja a külföldi rádióműsorokat. Ennek fő oka az *RTL Télé Lëtzebuerg* szegényes műsorkínálata, amely napi 30 perces magazinműsort és 30 perces helyi hírműsort sugároz, de repertoárjáról hiányoznak a filmek és a show-műsorok.

3. Internet — Világháló. A világháló oldalainak kiválasztásában nincs szabály, mégis a francia és az angol nyelv-

vüek a legkeresettebbek. A közigazgatás szinte kizárólag a franciát használja, de nem a közönség igényei miatt, hanem azért, mert ez a közigazgatás nyelve. Az újságok internetes honlapja főleg német nyelvű, kivéve a *Tageblattot*, amely jobbra francia nyelvű, jóllehet nyomtatott kiadása inkább a német nyelv felé hajlik. Az *RTL* rádió és tv közös honlapja az itt ritka luxemburgi nyelvűek közé tartozik, és egyben az egyik vagy talán a “leglátogatottabb” az országban.

IV. A sajtó nyelve

A többnyelvű nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök esetében több oka lehet, amiért az újságíró az egyik vagy a másik nyelven ír. Lehet, hogy az illető éppen német nyelvterületen járt egyetemre, ezért szívesebben publikál ezen a nyelven. Esetleg a németül író riporter illendőségből áttér a franciára, mert éppen egy francia filozófusértekezletről tudósít Párizsból, persze ha úgy véli, hogy tehetsége magaslatán áll többnyelvűségéből. A *Revue* és a *Télécran* szinte kizárólag német nyelvű képes újságok, ám a hirdetésekben bőségesen használnak francia szavakat. Ezek a lapok az egész hazai közönséghez szólnak, kezdve a háziasszonyoktól az igazgatókig, a tizenévesektől a nyugdíjasokig, ezért német nyelven írnak, ugyanis a luxemburgiak többsége németül olvas a legkönnyebben.

V. Záró megállapítások

Luxemburg egyértelműen többnyelvű ország, de más többnyelvű társadalmaktól eltérően, mint Svájc vagy Belgium, itt nincs (elkülönült) nyelvi közösség. A nagyhercegségben szinte mindenki jól beszél mind a három nyelv-

vet, a luxemburgit, németet és franciát. Legalábbis a helyi iskolarendszer volt diákjai tudják mindhárom nyelvet.

Könyv- és újságolvasás, rádió- és tv-műsorok figyelemmel kísérése nyelvi gondok nélkül történik (akár a luxemburgi, francia vagy a német nyelvről van szó), mert ez Luxemburg és polgárai kulturális és politikai identitásának része. Természetesen mindenkinek megvannak a maga nyelvi előnyei, de nem rejtett okokból.

Eddig a közéleti nyelvhasználatot a gyakorlatban évtizedek folyamán kialakult szabályok, nem pedig törvényi intézkedések kísérték. A közigazgatás írott nyelve a francia, beszélt nyelve pedig a luxemburgi. A rádió- és tv-adók luxemburgi nyelven sugározzák műsoraikat, a sajtó jobbára a német nyelvet használja. De egyre jobban megengednek a szigorú elhatárolások, ezért az átmenekek minden eddiginél megfoghatatlanabbak.

Luxemburg egyelőre azzal dicsekszik, hogy két fontos kultúra kereszteződésénél áll. Polgárai nemcsak különböző nyelveket beszélnek, hanem tudatosultak bennük a kulturális különbségek is. Ha ez az ország identitásának lényege, akkor nincs rá ok, hogy az emberek ne tartsák magukat hozzá a jövőben is.

Bibliográfia

Berg Guy, *Mir wëlle bleiwe, wat mir sin. Soziolinguistische und sprachtypologische Betrachtungen zur luxemburgischen Mehrsprachigkeit* (Tübingen: Max Niemeyer, 1993).

Kohn, Romain, Ein Volk von Zeitungslesern, in Editions Saint-Paul (ed.), *Kaleidoskop* (Luxembourg: Editions Saint-Paul, 2002), 115–24.

Kohn, Romain, Im Zweifel für den Leser. Wie Presse, Radio und TV die Sprachvielfalt im Land meistern, *Süddeutsche Zeitung*, 19. January 2001.

- Loi du 24 février 1984 sur le régime des langues**, Memorial A nă 16, 27. February 1984, 196—197. <<http://www.legilux.lu>>
- Majerus, Pierre**, *L'Etat luxembourgeois. Manuel de droit constitutionnel et de droit administratif* (Luxembourg, 1990)
- Newton, Gerlad**, (ed.), *Luxembourg and Lëtzebuergesch. Language and Communication at the Crossroads of Europe* (Oxford: Clarendon Press, 1996).
- Peeters, Roger J.**, *Trilinguisme et triglossie: l'emploi des langues dans la presse quotidienne luxembourgeoise*, *Orbis* (Bulletin international de documentation linguistique), Tome XXXIX 1996—1997, 127—57.
- Service Information et Presse** (ed.), *About... languages* (Luxembourg, 1999)
<[http://www.gouvernement.lu/publications/download/about .pdf](http://www.gouvernement.lu/publications/download/about.pdf)>
- Service Information et Presse** (ed.), *About... media and communications* (Luxembourg, 2002)
<<http://www.gouvernement.lu/publications/download/mediaENG.pdf>>

Ajánlások

Luxemburg többnyelvű társadalom, amelyben a luxemburgi, a francia és a német nyelvet számos írott és íratlan szabályt tiszteletben tartva használják. Az egynyelvű tömegtájékoztatási eszközök melletti kiállás valószínűleg társadalmi elkülönüléshez vezetne, a végén pedig az állampolgárság "ellaposításához". A luxemburgiak kulturális identitása nagyon erősen kötődik az "egyenlőnek az egyenlővel" való egymás mellett éléséhez. A többnyelvűségnek ez a típusa luxemburgi sajátosság és valószínűleg bármely más néppel összehasonlíthatatlan.

Fontos megjegyezni, hogy a luxemburgi társadalom többsége a három hivatalos nyelv: a luxemburgi, a német és a francia közül egynél többet beszél. A Luxemburgba bevándoroltak túlnyomó része is legalább egyet beszél a három hivatalos nyelv közül azzal, hogy a francia a kommunikáció nyelve lett, vagyis a közös nevező. A határon túli francia, belga és német munkások is leggyakrabban franciául beszélnek.

Főleg a román nyelveket beszélő bevándorlók számára vannak "saját" tömegtájékoztatási eszközeik: két portugál hetilap, rádió a különböző román nyelveken, a francia tv-híradó (luxemburgira), valamint a francia rádió (a közszolgálati rádió) napi híreinek fordítása. Két kizárólag francia nyelvű újság és egy hetilap az ingázóknak és a román nyelvterületről bevándorlók számára ad betekintést a luxemburgi eseményekbe.

A sajtóban a luxemburgi sohasem lett kommunikációs nyelv. Ez főként azért van így, mert nincs is tényleges érdeklődés a nemzeti nyelvű lapok iránt, míg ez az első és domináns beszédnyelv. Olvasni (és írni) azonban nehéz ezen a nyelven, aki nem szokta meg és nem gyakorolta. A rádióban és a tévében már más a helyzet, ezekben a fő kommunikációs nyelv a luxemburgi.

A jövőben a kormánynak az alábbiakat kellene tennie:

- folytatni a külföldiek/bevándorlók bátorítását, hogy a társadalomba való integrálódásuk nyelveként tanulják a luxemburgit;

- bátorítani a többnyelvű műsorok bevezetését, vagy szorgalmazni a többnyelvű közönségnek szánt rádió és tv-műsorok gyártását más nyelveken (elsősorban a közszolgálati rádióállomáson);
- a bemondóra, azaz az újságíróra (nem az olvasókra vagy a rádió és a tévé közönségére) bízni a nyelv megválasztását.

Natalia Angheli

Moldova

A szláv és a latin világ kereszteződésénél Moldova számos etnikai csoport hazája. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a népesség 64,5%-a moldáv (moldován), 13,8%-a ukrán, 13%-a orosz, 3%-a gagauz, 2%-a bolgár, 1,5%-a zsidó, 2,2%-a pedig más etnikai csoportokhoz (fehérorosz, lengyel, német, roma stb.)¹ tartozik.

Moldova kultúrája a hagyományok és a nyelvek kaleidoszkópja. Egyes nyelvek a régió más népeinek — románok, oroszok, ukránok, bolgárok — nyelvéhez hasonlók. Más nyelvek, mint a gagauz — az egyik török nyelv — amelyet ortodox keresztények csoportja beszél, egyedülálló a régióban.

Tizenegy évvel a Szovjetunió szétesése után, az ország még mindig keresi identitását és helyét az új Európában, ami hatással van arra, hogy a különböző etnikai csoportok hogyan látják magukat és egymást. Ezen csoportok érdekeinek megőrzése mind az ország hatalmi szervei, mind pedig a civil társadalom számára kihívás, különösen a mély gazdasági válság és a Dnyeszteren túli területtel kapcsolatos megoldatlan viszály miatt.

¹ Idézet A Moldova Köztársaság parlamentjének 1992. május 26-án kelt, 1039-XII. számú, a kelet-dnyeszteri körzetben kirobbant fegyveres összetűzés kapcsán az etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek törvényes jogállásáról hozott határozata szerint (The Decision of the Parliament of the Republic of Moldova No. 1039-XII from 26. 05. 92 on The Legal Status of Persons Belonging to Ethnic, Linguistic and Religious Minorities in the Context of the Armed Conflict in the District of the Eastern Part of the Dniester).

I. Törvényes szabályozás

Moldovában a névadó nemzet és a többi etnikai csoport közötti kapcsolatot gyakran a nyelvhasználat szemszögéből szemlélik. Egészen a 80-as évek végéig, a tarka nemzeti összetétel ellenére az orosz és a moldáv nyelv dominált. Így például 1989-ben 59,4% tanult moldávul, 40,6% pedig oroszul.² Az orosz volt a hivatalos kommunikáció fő nyelve.

Moldovának a kommunista hatalom alól való felszabadulása a moldávok nemzeti öntudatának megújódását eredményezte. E mozgalom keretében 1989-ben meghozták *A Moldova területén való nyelvhasználatról szóló törvényt*. E törvény értelmében a moldáv hivatalos nyelv státust kapott, míg az oroszot “a népek közötti kommunikáció nyelvének” nyilvánították.³ Jóllehet a törvény a legmagasabbra emelte a moldáv nyelv státusát, előírja az ukrán, a bolgár, a héber, a jiddis, a roma stb. nyelvek használatát, hogy eleget tegyen a Moldova területén élő sokféle etnikai csoport igényeinek.⁴

A törvény előírta a latin betűs írás használatát is, eltörölve ezzel a moldávok és a románok közötti egyedüli különbséget. A nyelv elnevezése, azaz a moldáv a románnal szemben továbbra is heves vita tárgya. A lakosság fele a “román” elnevezést használja, és magát “román nemzetiségűnek” nevezi, míg a többi úgy tartja, hogy moldáv

² Atanaszia Sztojanova: Az etnikai csoportok oktatása Moldovában: törvényes keretek és gyakorlat (National Minorities Education in Moldova: The Legal Framework and Practice) a beszámoló a Barcelonában, 2002. április 16—20. megtartott nyelvpolitikai világkongresszuson hangzott el. www.linguapax.org/congres/taller3/article23ang.html

³ A Moldova területén való nyelvhasználatról szóló törvény 3. szakasza.

⁴ A Moldova területén való nyelvhasználatról szóló törvény 4. szakasza.

nyelven beszél. Mivel az összes törvényes aktus a “moldáv” elnevezést jelöli meg, beszámolómban is ezt a terminust fogom használni az ország hivatalos nyelvét említve.

Az alkotmány 13. szakasza előírja a moldáv nyelvnek az ország hivatalos nyelveként való használatát. A szóban forgó szakasz elismeri a moldávoknak az orosz és a területükön beszélt más nyelvek használatát. Az alkotmány 10. szakasza óvja a moldovai állampolgárok jogát, hogy megőrizzék, fejlesszék és kifejezzék etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat.

A kelet-moldovai Dnyeszteren túli (Transzdnyeszter) körzetben, ahol ukránok és oroszok élnek többségben, nem fogadták el sem a nyelvhasználati törvényt, sem az alkotmányt. A lakosság itt emelte fel a leghangosabban szavát a nyelvhasználati törvény 7. szakasza ellen, amely előírja az állami szervezetekben dolgozók számára a kötelező moldáv nyelvtudást.

Az ország többi részében a nyelvhasználati törvény és más törvényes jogszabályok rendelkezéseinek alkalmazása a legjobb esetben fokozatosan megy végbe, és különösen az üzleti életben és a tömegtájékoztatási eszközökben továbbra is kényes kérdés e két nyelv egyensúlyának megteremtése. A tanult moldávok többsége moldávul és oroszul is beszél, míg sok más etnikai csoport számára továbbra is az orosz az első, de gyakran az egyetlen kommunikációs eszköz.

Jóllehet az 1989. évi törvény nem szabályozta külön rendelkezésben a tömegtájékoztatási eszközök nyelvhasználatát, mégis megvetette a további kimunkálásának alapjait.

Az ország műsorszóró tömegtájékoztatási eszközeire vonatkozó törvény nyelvi rendelkezései összhangban vannak a nyelvhasználati törvénnyel. *A műsorszórásról*

szóló 1995. évi törvény 13. szakasza előírja, hogy a műsor legalább 65%-át az ország hivatalos nyelvén kell sugározni. A törvény megteremtette a kereteket az Audiovizuális Egyeztető Tanács (CCA) tevékenységéhez, amelyre egyebek között azért van szükség, hogy megkönnyítse a hivatalos nyelven való műsorszórás fejlesztését.⁵

A reklámozásról szóló 1997-ben meghozott törvény nyelvhasználati rendelkezései egészen liberálisak. A 2002-ben elfogadott módosító javaslat nyomán a hirdetések az ország hivatalos nyelvén, vagy a hirdető igénye szerint, más nyelven jelentethetők meg.⁶

A nemzeti kisebbségek tagjainak jogairól szóló 2001. évi törvény a többi etnikai csoport számára is biztosítja a tömegtájékoztatási eszközökhöz való hozzáférhetőséget. E törvény 13. szakasza előírja, hogy az etnikai kisebbségeknek és szervezeteiknek is joguk van az anyanyelvükön való programgyártásra, egyben a kormányzati szolgálatoktól kéri, hogy az állami televízióban és rádióban készítsenek ezeken a nyelveken műsorokat. A *nemzeti közszolgálati műsorszóróról szóló, 2002-ben meghozott törvény* hasonlóan meghirdeti a kulturális sokféleséget és elismeri az etnikai csoportok jogát, hogy anyanyelvű műsorokat sugározzanak.

A nyelvhasználati törvény alkalmazásának megkönnyítésére és a nemzetek közötti viszonyokról vallott állami politika hirdetésére, a kormány megalakította a nemzetek közötti kapcsolatügyi és nyelvhasználati osztályt (később nemzetek közötti kapcsolatügyi osztály). Az osztály feladata, hogy figyelemmel kísérje az etnikai csoportok és a névadó nemzet közötti jogérvényesítést, valamint támogassa az e téren tevékenykedő nemkormányzati szervezeteket.

⁵ A műsorszórásról szóló törvény 37. szakasza.

⁶ A reklámozásról szóló törvény 8. szakasza.

II. Média-fedettség

Moldovát függetlenségének elnyerése, 1991 óta elárasztotta a nyomtatott és az elektronikus média. Mivel többségüket politikai pártok vagy csoportosulások látják el pénzzel, az országban uralkodó politikai nézetek egész spektrumát sorakoztatják fel. A publikációkban azonban sokkal kisebb a tarkaság a Moldovában élő etnikai csoportok különböző érdekeinek kinyilvánítása tekintetében.

Moldova média-szintere kiegyensúlyozatlan. A lakosság nagyon alacsony vásárlóképesége és a képmutató politikai érdekek folytán számos tájékoztatási eszköz tisztavirág-életű volt. A Moldovai Független Sajtóközpont által összegyűjtött adatok szerint, 2002 novemberében 72 nemzeti nyomtatott kiadvány, 23 helyi nyomtatott kiadvány, két nemzeti tv-csatorna, egy nemzeti rádióállomás, 32 helyi tv-csatorna, 24 helyi rádióállomás és nyolc hírügynökség volt. Az összesen 169 tömegtájékoztatási eszköz közül 82 moldáv nyelven, 33 moldáv és orosz nyelven, 44 csak orosz nyelven, 6 orosz és gagauz nyelven, 4 pedig más nyelven jelenik meg, illetve sugározza adását (ezek az adatok nem ölelik fel a Dnyeszteren túli elszakadt körzetre vonatkozó adatokat).⁷

Az újságok és képes újságok ára a moldávok többsége számára megfizethetetlenül drága, ezért valószínűleg az állami hálózat rádióállomásai és tv-csatornáai az információforrás és a szórakoztatást is szolgálják. A *Radio Moldova*, *TV Moldova 1* és az *ORT Moldova* gyakorlatilag valamennyi háztartás számára hozzáférhetők. 2002. augusztus 10-éig a szomszédos ország közszolgálati csatornája, a *TV Romania 1* ugyancsak az állami kommunikációs rendszer révén fogható volt a legtöbb moldáv ot-

⁷ Médiaútmutató 2001—2002, Moldovai Független Sajtóközpont.

thonban.⁸ A moldovai hatóságok azzal az állítással szüntették meg az adás vételét, hogy ehhez további államközi egyezményekre van szükség, amelyek előírják majd a moldáv távközlési kapcsolatok igénybevételének megfizetési módját. Nyilvános tiltakozási hulláma csapott fel, míg végül 2003 márciusában újból visszaállították a sugárzást.

Észak-Moldova és a Dnyeszteren túli körzet lakossága otthonában szintén foghatja a szomszédos ukrainai adókat.

Az alacsony keresetek miatt azonban a moldovaiak nagy része nem engedheti meg magának a korszerű rádió- és tv-készülékeket. Ennek folytán nem foghatnak más hullámhosszakon állomásokat, jobbra csak az elavult rádiókábeleken hozzájuk eljutó helyi állami adók műsoraira szorulnak.

1. Az orosz nyelvű tömegtájékoztatási eszközök Moldovában. Moldovában továbbra is az orosz a média fő nyelve. Számuk, nagy példányszámuk és elterjedtségük folytán nem éppen nevezhetők "kisebbséginek". Egy 2002-ben készült ankét szerint Moldovában az öt legolvasottabb lap közül három oroszul jelenik meg, az öt legnépszerűbb rádióállomásból kettő szintén ezen a nyelven sugározza adását.⁹ Ebből a felmérésből kiderül az is, hogy a legnépszerűbb tv-csatorna az ORT is orosz nyelvű. Moldovában a népszerűségi lista legmagasabb fokán a Komszomolszkaja Pravda áll, előfizetés nélküli 50

⁸ Victor Bogaci: Televíziós átjátszók és állomások Moldova régióiban, *Moldovai tömegtájékoztatási eszközök*, 1999. december, Moldovai Független Sajtóközpont.

⁹ Tömegtájékoztatási eszközök a Moldovai Köztársaságban: hozzáférhetőség, közönség, irányválasztás, álláspontok, *Moldovai tömegtájékoztatási eszközök*, 2002. június, Moldovai Független Sajtóközpont.

ezres példányszámmal, amely maga mögött hagy minden más moldáv nyelvű kiadványt.

Tulajdonképpen a legnépszerűbb lapok az ismert orosz címek (*Komszomolszkaja Pravda*, *Argumenti és Fakti*, *Trud*) moldovai kiadása. Ehhez hasonlóan az orosz adások, az oroszországi tv- és rádióműsorok (*ORT*, *Ruszköje Radio*, *Radio Hit FM*) ismétlése a legnépszerűbbek.

Egészében szemlélve nagy mértékű az oroszországi műsorok ismétlése. A CCA regisztere szerint 2002 nyarán az engedéllyel működő 23 rádióállomás közül 11 vette át az orosz állomások műsorait. Összehasonlításképpen, a romániai adások átvételére két állomásnak, a törökországi adásokéra egynek volt érvényes engedélye, egy állomás pedig a *Radio Liberty* adásait vehette át.

Az illegális műsorszórók száma sokkal nagyobb. A CCA szerint a műsorszórási jogszabályokat leggyakrabban a külföldi műsorok jogtalan átvételével szegik meg.¹⁰ Az Elektronikus Tömegtájékoztatási Eszközök Egyesületének (APEL) becslése szerint az engedéllyel rendelkezők között a törvénytisztelő aránya 90%.¹¹

Az átvett műsorok kiválasztása gyakran hátrányos megkülönböztetés nélkül történik, és a moldovaiak ezekből a hírekből tudják meg, mennyi a pontos idő Moszkvában, hogyan alakulnak az ingatlanárak Szentpéterváron, vagy tájékozódnak a várható szibériai időjárásról. A helyi állomások anyagi eszközök és műszaki és professzionális ismeretek hiányában gyakran folyamodnak a műsorok átvételéhez, mert ez biztosítja számukra a túlélést.

¹⁰ A Műsorszóró Tanács elnöke bírálja az engedélyeseket, *Moldova Media News*, 2002. október 17.

¹¹ A Viktor Oszipovval, az APEL végrehajtó igazgatójával készült interjú, 2002. október.

Ebben az értelemben jellegzetes példa az *Info Radio* — magáncsatorna, amely indulásakor, 2000 augusztusában műsortervében elsősorban a moldovai hírekről való tájékoztatást (moldáv és orosz nyelven) tűzte ki célul. 2001 végén pedig egyszerűen átvette a moszkvai *Ekho Moszkvi* adásait.

A CCA előírásai szerint azok a jelöltek, akik “megfelelően” tudósítanak a névadó nemzet és a Moldovában élő többi etnikai csoport közötti kapcsolatokról és bemutatják a moldáv nemzet, valamint a “velük élő” nemzetiségek kultúrértékeit, elsőbbséget élveznek az engedély odaítéléséről való döntésnél. Ezeket a kritériumokat azonban csak ritkán alkalmazták a gyakorlatban, ami kiváltotta a helyi tömegtájékoztatási ellenőrök felhördülését.¹²

A külföldi egyetemeken diplomázottak egyesülete (CAIRO) 2000-ben bírósági eljárást kezdeményezett a tanács ellen, mert állításuk szerint nem sikerült “megvédeniük a nemzeti tájékoztatási térséget az idegen befolyástól”. A pert megnyerték, a bíróság pedig javasolta a műsorszóróknak, hogy tartsák tiszteletben a műsorszórásról szóló törvény nyelvhasználati előírásait. A döntés miatt a moldovai orosz lakosság panaszt emelt, az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosa pedig bírálta az emberi jogok korlátozását. Következtek a külföldi nyomások, majd a moldovai parlament közzétette a nyelvhasználati törvény rendelkezéseinek tolmácsolását, és meghatározta, hogy a helyi produkció 65%-a, nem pedig az egész adásidő 65%-a legyen kötelezően hivatalos nyelven. Az oroszországi állomások részlegei számára ez azt jelentette,

¹² Criteria for Distributing Licenses to Winners of Contests for Broadcast Authorization, <www.cca.md>

hogy műsorváltogatás nélkül maradhatnak a hullámhosszon.

A CCA nem járt sikerrel az ország műsorszórási törvényével összhangban levő nyelvi és egyéb jogszabályok végrehajtásában. A műsorszórók többsége egyszerűen szembeszáll a szankciókkal és marad a hullámhosszon. Például az *Avto Radio* annak ellenére, hogy megfosztották mind a műsorszórási, mind pedig a műszaki engedélytől, folytatta a műsorsugárzást.

Nemrégőtől a Tanács sokkal óvatosabb hozzáállással nem alkalmaz semmilyen komolyabb szankciót. Mivel a CCA nem képes hatékonyan megkönnyíteni a megfelelő törvények alkalmazását, most azt állítja, azért kerüli a szigorúbb szankciók alkalmazását, mert fél, hogy "megsemmisíti" a moldovai műsorszórás térségét.¹³

2. Az ukrán, bolgár, jiddis és roma nyelvű tömegtájékoztatási eszközök. Az orosz és moldáv nyelvű médián kívül a többi nyelven jelentéktelen a hírközlők befolyása. 2002 novembere óta nincs is a moldáv és az orosz nyelvűn kívül más állami média.¹⁴ Az egyedüli két kiadvány, amelyeket országszerte terjesztenek, az *Isztoki* és a *Nas Golosz*. Mindkettő jobbára a moldovai zsidó közösség életével foglalkozik, ám a cikkeket orosz nyelven nyomtatják.

Az ukrán nyelvű média nem eléggé fejlett, jöllehet a moldávok után ez a második legnépesebb etnikai csoport. Az ukrán nyelvű *Ukrajinszki Golosz* Chişinăuban jelenik meg, és fennmaradása a magánadományoktól függ, amelyek azonban nem elegendők arra, hogy a 3000-es

¹³ A Műsorszóró Tanács elnöke bírálja az engedélyeseket, *Moldova Media News*, 2002. október 17.

¹⁴ The Catalog of Periodicals in the Republic of Moldova and CIS, 2002.

példányszámú lap rendszeresen megjelenjen. Az ország északi részében, Bălți városban nyomtatott *Promini* című lap szintén rendszertelenül jelenik meg.¹⁵

Hasonló a helyzet a bolgár nyelvű sajtóval is. A *Rodno Szlovo*, a moldovai bolgárok lapja körülbelül három évvel ezelőtt az alapok hiánya miatt megszűnt. A hiányos pénzellátás megnehezíti a *Balgarszki Glasz* című lap megjelentetését is, amely a déli Taraclia városban kerül ki a nyomdából. Létrehozása, 1991 óta csupán ötven szám jelent meg. Nincs állandó munkaviszonyban dolgozó szerkesztősége, az új számok a magánadományok beáramlásától függenek. 2002-ben a helyi hatóságok igyekezete, hogy a lapnak támogatást nyújtsanak, csak korlátozott hatású volt, jöllehet 12 szám nyomtatásához ígértek anyagi támogatást, mindössze három számra sikerült biztosítani az eszközöket.¹⁶

Néhány helyi műsorszórónak van bolgár adása. Így például a *STV41* állami tv-csatorna Taracliában bolgár nyelven sugároz helyi híreket, üzleti és szórakoztató show-műsorokat. A középhullámú csatorna, a *TVardita*, a dél-moldovai Tvardiţából szintén sugároz bolgár nyelvű adásokat.

Az eredeti műsorok azonban az adóállomások többségében ritkaságszámba mennek, a különféle nyelveket pedig leginkább csak a "zenés üdvözetek" sugárzásakor használják. Ugyanez mondható el az edinţi ukrán nyelvű *AVM Studio* műsorairól is, valamint a briceni *Canal-X* állomáséről, mindkettő Észak-Moldovában van, valamint a közép-moldovai Basarabeasca város *BAS-TV* állomásá-

¹⁵ Interjú Pjotr Grabesiukkal, a Moldovai Ukránok Egyesületének elnökével, 2002. november.

¹⁶ Interjú Dimitar Borimeckskovval, a *Balgarszki Glasz* főszerkesztőjével, 2002. november.

ról. Ezek az adók alig 50 kilométeres körzetben foghatók.

A *TeleRadio Moldova* nemzeti műsorszóró a moldávon kívül még hat nyelven sugároz programot. A moldovai közszolgálati televízió *Comunitatea* szerkesztősége nyolc és fél órás műsort ad, míg a nemzeti rádió a nyelveken összesen 7 óra 45 perc műsoridővel rendelkezik. A tv- és rádióállomások felölelik a bolgár, gagauz, jiddis, roma, orosz és ukrán műsorokat.

A képzett személyzet hiánya és a kedvezőtlen pénzellátás nagy mértékben csökkentik a műsorok színvonalát. Az alacsony keresetek miatt kevés fiatal újságíró lép állásba az említett szerkesztőségekben. A roma tv-műsor 2002 novemberétől megszűnt, mert nincs szerkesztője.¹⁷ Az újságírók fontos eseményeket hagynak ki pénzhány miatt, mert még annyit sem tudnak nekik biztosítani, hogy a fővárosból, Chişinăuból terepre utazzanak. A napi kommunikációs kapcsolattartástól is meg vannak fosztva, hiszen a szerkesztőségekben sem számító- sem faxgépek nincsenek.

A Moldovában élő etnikai közösségek képviselői állandóan elégedetlenségüket fejezik ki a moldovai nemzeti műsorszóró anyanyelvükön sugározott műsorainak mennyisége és minősége miatt is. 2002 júliusában aggodalmukat fejezték ki abban a levélben, amelyet a nemzetek közötti kapcsolatügyi osztály vezetője továbbított a *TeleRadio* igazgatójának. A levélben kérték a műsoridő növelését a különböző etnikai csoportok nyelvén és a műsorok fő műsoridőben való sugárzását, továbbá igényelték a Moldovában élő kisebb etnikai csoportokról (fehéroroszkok, örmények, azerik, tatárok, lengyelek, litvánok stb.) szóló tudósításokat. A levél ösztönzi a műsorszórók

¹⁷ Interjú Tamara Saapegával, a *TeleRadioMoldova* Comunitatea osztályvezetőjével, 2002. november.

vezetését, hogy biztosítsanak nemzetközi szemléletet a műsorokban és foglalkozzanak a külföldi etnikai kérdésekkel.¹⁸

A nemzeti televízióban azonban a különböző nyelveken sugárzott műsorok tartalma és sugárzási időtartama sem sokat változott 2002 novembere óta napjainkig.

Az Európa Tanács 2003 januárjában részletesen megvizsgálta, mely hiányosságok tapasztalhatók a kisebbségeknek a tömegtájékoztatási eszközökhöz való hozzáférhetőségében. A nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó keretmegállapodás felügyelete során a miniszteri bizottság felszólította a moldovai hatóságokat, hogy "vegyék figyelembe az összes nemzeti kisebbség törvényes érdekeit, beleértve a kedvezőtlen helyzetben levőket és a kis létszámúakat is". Az Európa Tanács szerint a megállapodást "nem alkalmazzák maradéktalanul sikeresen a romákkal szemben", és tovább kell fáradozni, hogy a "tömegtájékoztatási eszközökhöz hozzáférjenek többek között az ukránok is."¹⁹

3. A Gagauz Autonóm Körzet tömegtájékoztatási eszközei. A Gagauz-Yeri külön törvényes státusáról szóló törvény, amelyet 1994-ben hoztak meg, autonómiát szavatol a Moldova déli részében élő mintegy 170.000 gagauz nemzetiségűnek, jogot biztosítva nekik, hogy a régiójuk politikai, gazdasági és kulturális fejlődésére vonatkozó kérdéseket függetlenül oldják meg.

E törvény értelmében Gagauz-Yeri hivatalos nyelve a moldáv, a gagauz és az orosz. Ebben a régióban azonban az orosz és a gagauz a fő kommunikációs nyelvek.

¹⁸ Tatiane Mlecico, a nemzetek közötti kapcsolattudományi osztály vezérigazgatójának levele Ion Gontához, a TeleRadio Moldova állami társaság soros elnökéhez, 2002. július 8.

¹⁹ Kisebbségvédelem Németországban, Örményországban és Moldovában, Council of Europe News, 2003. január 15. <www-coe.int>

Ebben a körzetben a tömegtájékoztatási eszközök gondjai hasonlóak, mint az újságírókat Moldova más részeiben érintő szakmai és egzisztenciális kihívások. A fő problémák a profi személyzet hiánya, nincsenek alapok és a hatalom megpróbálja cenzúrázni a tömegtájékoztatási eszközöket.

A legtöbb időszaki kiadvány példányszáma nem haladja meg a néhány százat, sokat kis szerkesztőségek állítanak össze, néha csak a főszerkesztő.

A *Vesti Gagauzii* négyoldalas, 5000 példányban megjelenő hetilap alapítója a regionális parlament. Három lap orosz, egy pedig gagauz nyelven jelenik meg. Még két időszaki kiadványt, a Ceadâr-Lunga-i *Znameát* és a vulcănesti *Panoramát* a helyi hatóságok finanszírozzák. Ezek orosz nyelvű hetilapok. A *Znamea* 5000 példányos másolatban jelenik meg, a *Panorama* pedig kétoldalas 500 példányban megjelenő tárcsa.

Az akadályokba ütköző pénzellátás miatt a gagauz nyelvű *Ana Sözü*, *Gagauz Halki*, *Sabaa Yildizi*, *Gagauz Yeri*, *Gagauz Sesi* és *Halk Birlii* rendszertelenül jelennek meg, de hasonló helyzetben van az orosz-gagauz *Açik Göz* is.²⁰

A moldovai központi hatalom részéről elmarad a gagauz médiának nyújtandó anyagi segítség. Egyébként néhány kiadvány törökországi segítséget kapott. A kéthetenként megjelenő, négyoldalas *Ana Sözü* és a *Sabaa Yildizi* képes újságot a török Nemzetközi Együttműködési Ügynökség (TIKA) támogatta, a kéthetente megjelenő *Gagauz Sesi* pedig magánszemélyektől kapott adományt.

²⁰ Ivan Topal: A Gagauz-Yeri Autonóm Körzet sajtószervei, Tömegtájékoztatási eszközök Moldovában, 2002. június.

A TIKÁ műszaki adományt is nyújtott e térségben a műsorszórás fejlesztésére. A támogatás fedezte az átjátszó berendezésekre fordított költségeket, amelyre a *Radio Gagauzia*, Comrat, Ceadir-Lunga és Vulcănesti városokban állami tulajdonban levő adóállomás műsorszóró színvonalának növelése végett volt szükség.

Pillanatnyilag csak egyetlen rádióállomás van ebben a körzetben, a magánkézben levő *Radiostantia Jug*, főleg orosz nyelvű zenei és hírműsorokkal. A régióban öt engedéllyel működő tv-állomás van, de most csak négy sugároz műsort. Ezek a csatornák hetente egytől-hat órást saját gyártású műsort adnak, többségük orosz nyelven. A többiek az orosz csatornák műsorát veszik át. Példaként, az *Ayin Açık* Ceadir-Lungából műsoridejének 90%-ában az orosz *ORT* és *RTR* csatornák műsorát, a comrati *Bizim Aydinik* pedig a moszkvai *MUZ-TV* és a *Channel3* programjait veszi át. Ezek a csatornák 10–40 kilométeres körzetben foghatók, legkisebb hatótávolságú a *TV Sud* Vulcănestiben, legnagyobb pedig a comrati *Yeni Ay*.

A régió média-csoportjai már több ízben próbáltak közbenjárni a központi hatalmi szerveknél annak érdekében, hogy több frekvenciát kaphassanak a magántulajdonban levő helyi műsorszórók. A gagauzi Független Sajtóközpont, nemkormányzati média-szervezet nyílt levélben fordult a moldovai elnökhöz, a parlament elnökéhez és a kormányfőhöz, közbenjárásukat kérve.²¹

A helyi hatóságok gyakran avatkoznak a tömegtájékoztatási eszközök tevékenységébe, különösen az állami hírközlők munkájába. A politikai összecsapások sokszor cenzúrához és az újságírók elbocsátásához vezetnek. A moldovai Emberi Jogvédelmi Szövetség (LADOM) szerint

²¹ Stepan Pironnal, a gagauzi Független Sajtóközpont igazgatójával készült interjú, 2002. november.

a 2002. évi őszi helyi kormányzóválasztási kampány idején, a hatalom megpróbált az egyik jelöltet népszerűsítő választás előtti kampányt biztosítani, ezért felmondott a *Znamea* főszerkesztőjének, és elbocsátással fenyegette a szerkesztőség többi tagját is.²²

A helyi hatóságok 2002 novemberében bezárták az állami *TeleRadio Gagauziát*. Ez volt az egyetlen tv-társaság, amely széles területet fedett és eredeti műsorokat sugározott bolgár, gagauz, moldáv és orosz nyelven.²³

4. A Dnyeszteren túli tömegtájékoztatási eszközök.

Az önkikiáltott moldovai Transzdnyeszter Köztársaság (Transdnistria) 1990 szeptembere óta létezik. Az ország többi részétől eltérően ezt a kelet-moldovai körzetet 39,9% moldáv, 28,3% ukrán, 25,5% orosz, 6,4% egyéb etnikai csoport népesíti be.²⁴ A moldáv kultúra és nyelv megújulására a 80-as évek végén folytatott akciót, de különösen a nyelvhasználati törvény elfogadását, sok helyi lakos fenyegetésként élte meg. Legjobban attól féltek, hogy Moldova végül is egyesül a szomszédos Romániával. A Dnyeszteren túl élő ukránok és oroszok közül kevesen beszélik a moldáv nyelvet, ezért attól tartottak, hogy egy nap idegenekként ébrednek saját otthonaikban. A Szovjetunió megőrzése végett megtartott 1991. évi referendumot, amelyet Moldovában a többség bojkottált, e régióban örömmel fogadták.

Az akkor elszakadt köztársaság megteremtette az előfeltételeket, hogy állam legyen. Az önkikiáltott köztár-

²² Emberjogi aktivisták nemtetszésüket fejezik ki a Gagauziára nehezülő médianyomás miatt, Moldova Media News, 2002. október 17.

²³ Stepan Pironnal, a Gagauzi Független Sajtóközpont igazgatójával készült interjú, 2002. november.

²⁴ Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhnethnicheskoy Integratsii, *Moldova Academic Review*, 2002. <www.iatp.md/academicreview>

saság parlamentje 1992-ben hatályon kívül helyezte az 1989-ben meghozott nyelvhasználati törvényt, és a moldávok részére újból bevezette a cirill írást. Alkotmánya a moldávot, az orosz és az ukránt a régió hivatalos nyelveinek nyilvánítja.²⁵

A sajtóról és a többi tömegtájékoztatási eszközről szóló 1993. évi törvény szavatolja a polgároknak az anyanyelvű tömegtájékoztatási eszközöket.²⁶ Ennek ellenére szinte valamennyi hírközlő orosz nyelvű információkat közöl, vagy sugároz. Ezen kívül az oroszországi médiától átvett műsorok széleskörűen elterjedtek, és a lapok is kaphatók az újságárusoknál.

A régióban 2002 novemberében 63 regisztrált tömegtájékoztatási eszköz volt. Csak két újságot nyomtattak valamelyik nem orosz nyelven, és a más nyelvű műsorok csak a Dnyeszteren túli állami műsorszórón voltak foghatók.²⁷

Az egyetlen moldáv nyelvű kiadvány az *Adevarul Nistrean*. Ezt a lapot 1000-es példányszámban a helyi hatalom szponzorálja, és hetente kétszer jelenik meg. Az ukrán nyelvű *Gomin* hetilapot szintén az államkasszából pénzelik. Pédányszáma 2300 körül alakul.²⁸

A transzdnyeszteri állami rádió csak napi híreket közöl moldáv és ukrán nyelven, ehhez járulnak még a hétvégi elemző műsorok és tematikus magazinműsorok. Az állami televízió hetente háromszor moldáv és ukrán nyelvű hírműsort, valamint gyermek- és szórakoztató műsorokat ad.

²⁵ A moldovai Transzdnyeszter Köztársaság alkotmányának 12. szakasza.

²⁶ A sajtóról és a többi tömegtájékoztatási eszközről szóló törvény 3. szakasza.

²⁷ Interjú Andrej Szafonovval, a *Novaja Gazeta* főszerkesztőjével, 2002. november.

²⁸ Médiakalauz, 2001–2002, Moldvai Független Sajtóközpont.

A régió hatalmi szervei az orosz nyelv fölényét a lakosság "nyelvi hajlamaival" magyarázzák. Az egyik közvéleménykutatást idézve a transzdnjeszteriek 20%-a a moldáv, 37%-uk az ukrán, 95%-uk pedig az orosz nyelvű tv-műsorokat nézi rendszeresen. A helyi lakosság körében nagyon elterjedt a felfogás, hogy az orosz nyelv szeleme és kultúrhagyománya sokkal közelebb áll hozzá, mint a moldáv nyelv.²⁹

A moldovai központi hatalom és a transzdnjeszteri vezérek közötti feszültség, különösen az 1991 végén és 1992 elején kitört fegyveres összetűzések után komoly média-szakadáshoz vezetett az elszakadt régió és az ország többi része között. A 90-es évek elején rendszeresen zavarták egymás műsorát. Nemrégig a moldovai lapokat nem lehetett kapni a transzdnjeszteri régióban, és fordítva is érvényes volt.

2001 májusában Vlagyimir Voronyin moldovai elnök és Igor Szmirnov transzdnjeszteri vezető egyezményt írtak alá a tömegtájékoztatási eszközök szabad forgalmának biztosításáról. A szóban forgó egyezmény keretében a lakosságnak lehetősége van, hogy a Dnyeszter mindkét partján előfizessen az időszaki kiadványokra. Ennek dacára a Dnyeszteren túli lakosságnak csak kis százaléka nézheti a moldovai nemzeti rádió és televízió műsorát, mert a rendes hullámhosszon nem foghatók.

Az elszakadt régió és az ország megmaradt részének tömegtájékoztatási eszközei közötti kapcsolatteremtés még mindig gondot okoz. A moldovai eseményekről szóló jelentéseket a Dnyeszteren túli hatalmi szervek rendszeresen cenzúrázzák, szerzőiket pedig azzal vádolják, hogy "a moldovai ötödik hadoszlopként tevékenykednek", és gyakran fenyegetik őket felmondással.

²⁹ Pridnestrovie v Yazykovom Zerkale Mezhethnicheskoj Integratsii, *Moldova Academic Review*, 2002. <www.iatp.md/academicreview>

A moldovai hatalmi szervek hasonló gesztussal 2001-ben beszüntették a *Kommerszant Moldovi* lapot, mert állítólag a transzdnyeszteri hatalom iránti elfogultságát tanúsító tájékoztatásokat közölt.

A 2001-ben aláírt egyezmény dacára a régióban korlátozott az információkhoz való hozzáférhetőség, a Dnyeszter mindkét partján hatalmon levő szervek pedig időnként a “kölcsonkenyér visszajár” politikáját alkalmazzák, amikor bevonják az újságírói akkreditációkat.

III. “Másokról” a tömegtájékoztatási eszközökben

A súlyos gazdasági helyzet, a képzett újságírók hiánya és a hatalom kísérletei, hogy beavatkozzon a tömegközölk tevékenységébe, a legnagyobb kerrékkötője a moldovai média fejlődésének, nyelvre való tekintet nélkül.

A gondokat növeli a különböző nemzetiségű újságírók közötti professzionális szolidaritás hiánya. A tömegtájékoztatási eszközök etnikai alapon igen megosztottak, és a fő politikai, társadalmi és gazdasági eseményekről az orosz nyelvű és a moldáv nyelvű média tudósításai nagyon eltérőek. Sőt sok újságíró tevékenységével feszültséget szított a nemzetek között, hozzájárulva ezzel a gyűlölt “másikról” vallott vélemény kialakításához.

A legszembetűnőbb példa a Dnyeszteren túli körzet 1991—1992. évi eseményeiről szóló jelentések. Amikor kirobbantak az összetűzések a kormányerők és a Dnyeszteren túli felkelők között, a média azonnal elővette az “ellenségről” vallott elkoptatott kifejezéseket és leegyszerűsítetten, fekete-fehérben mutatta be az eseményeket.

A Dnyeszteren túli körzet, hatalmi szerveinek és lakosságának minősítése abban az időben a moldovai mé-

diában mindennapos volt. Az elszakadt köztársaság tömegtájékoztatási eszközei hasonlóképpen sértő jelzőket és metaforákat használtak a moldovai központi hatalomra és a lakosságra, azok nagyobb nyelvi és kulturális jogaira hivatkozva.

A hivatalos moldovai napilap, a *Nezavisznaja Moldova* a körzeti hatalmat gyakran nevezte “konzervatív erőknél”, “a gyarmati politika győzteseinek” vagy “bűnözőknél vagy gengsztereknek”. A Dnyeszteren túli vezeték politikáját gyakran “ördöginek” minősítették, az elszakadt köztársaság lakosságát pedig “idegeneknek” és “züllötteknél” ábrázolták, ezért magától értetődően a nem moldáv lakosság igazi gyökerei nem itt vannak.³⁰ A *Dnyeszterovszkaja Pravda* gyakran emlegette a moldávokat, azt állítva róluk, hogy nyelvük és kulturális jogaik, valamint az ország hatalmi szervei “fasiszták”. Nevezték őket “Moldova sötét erőinek” is, de gyakoriak voltak a megalázó kommentárok állítólagos kultúrátlanságukról és iskolázatlanságukról is.

A frontvonal “másik oldaláról” érkező tudósításokból következetesen hiányzott a történelmi háttér, csupán az egyik fél álláspontjait ismertették. Tehát a Dnyeszteren túliak arcátlan, homogén és ellenséges moldávok tömege maradt és ez fordítva is érvényes volt.³¹

A 90-es évek kezdetén a média hangneme igencsak megenyhült. Mégis számos gond megmaradt, de még mindig nem állt helyre a különböző nyelvi csoportok közötti egyensúly, következetesség és meghittség. A hivatalos megbeszélések ezekről a kérdésekről formálisan

³⁰ Natalia Angheli: A személytelen mások. A Transzdnyeszterről kialakított kép a moldovai médiában, Media Online, 2001. március 30. <www.mediaonline.ba>

³¹ Cikkek, Transdnistrian Conflict in the News Media <www.iatp.md/transnistria>

1999-ben kezdődtek meg. A Moldovai Újságíró Szövetség akkor fogadta el a hivatásos etikai kódexet, amely egyebek között arra ösztönözte a hivatásos újságírókat, hogy “szegüljenek szembe az erőszakkal, a gyűlölködéssel, a viszálykodással, vagy a kulturális, nemi vagy vallási alapon történő hátrányos megkülönböztetéssel.”³² A kódex elfogadását követően az újságírók létrehozták a Nemzeti Etikai Bizottságot. Ennek a bizottságnak azonban nem sikerült a helyi tájékoztatási eszközök munkamódjára hatni, és az újságírókat sem sikerült egyesíteni a változatos és etikus tudósítás fellelésében.

Az etikai tapintatlanság miatti vádak és ellenvádak, különösen az orosz és a moldáv tájékoztatási eszközök képviselői között folytatódtak, 2001-ben a *Vremja* orosz nyelvű hetilap egyik újságíróját a tömegtájékoztatási eszközökben terjesztett állítólagos gyűlölködő hangneme miatt elítélték. Bűncselekmény miatt emeltek vádat Julija Korolkova ellen, miután a CAIRO tagjai azzal vádolták, hogy megsértette a moldávok nemzeti becsületét és nemzetek közötti viszálykodást szított. A CAIRO állítása szerint a *Koffer, vasútállomás, Oroszország* című cikkében rágalmazta a névadó nemzetet. Korolkova a cikkében azt állította, hogy az állami szervezetekben az oroszul beszélők elől el vannak zárva a tisztségek, a moldáv nemzetiségű hivatalos személyiségek közül pedig egyesek csúszópénzt fogadnak el.

A Korolkova elleni vádak később visszavonták, a feszültség azonban megmaradt. Az orosz közösség vezetői Korolkova védelmére keltek azzal az állítással, hogy tisztességtelenül különítették el, hogy megvádolják. Véleményük szerint a moldáv sajtóban nyíltan nemzeti gyű-

³² A moldovai újságírók etikai kódexe, *Mass Media in Moldova*, 1999. június.

löletet szító cikkek “a törvény előtt észrevétlenül átmentek.”³³

Az etnikai megosztottság a hivatásos újságíró szervezetekbe is beférkőzött, közülük sok azért alakult, hogy síkkraszálljon az etnikai csoportok érdekeiért. Például, a Tömegtájékoztatási Eszközök Egyesülete Chişinăuban elsősorban az orosz nyelvű tájékoztatási eszközök fő- és felelős szerkesztőit gyűjti egybe, de a gagauz és a Dnyeszeren túli újságírók is alakítottak egyesületet.

Az újságírók egymás iránti szolidaritáshiánya megnehezíti hivatásbeli céljaik elérését. A *TeleRadio Moldova* állami társaság alkalmazottainak sztrájkja 2002 elején, amikor nagyobb szerkesztői szabadságot követeltek maguknak, nem lelt elég támogatásra, mert az orosz nyelvű szerkesztőség újságíróinak többsége úgy fogta fel, mintha moldáv kollégáik nagyobb jogokat követelnének maguknak.

Mégis egyre jobban tudatosul, hogy hatékony mechanizmusok nélkül nem lehet elérni felelősségteljes, fogékony és toleráns tájékoztatást. A nemzetek közötti kapcsolatügyi osztály 2001-ben igazgatóságot létesített a nemzetek közötti kapcsolatok figyelemmel kísérésére. Az igazgatóság felhatalmazással rendelkezik, hogy felügyelje az etnikai csoportok társadalmi és kulturális szükségleteit és egymás közötti viszonyait. Várhatólag a tömegtájékoztatási eszközökben az etnikai kérdésekről való tájékoztatás rendszeres áttekintése és elemzése révén figyelemmel kíséri majd az embereknek a nemzeti és etnikai identitásukról vallott észrevételeikben tapasztalható változásokat, nyelvi hajlamaikat és az egész moldovai társadalomban elért toleranciaszintet. Eredményeiket rend-

³³ Mihail Szidorov felszólalása a gyűlölködő hangnemről a moldovai Helsinki Ifúsági Bizottság által 2001 áprilisában Chişinăuban szervezett szemináriumon.

szeresen az osztály tanácsa elé terjesztik, amelyben az etnikai közösségek vezetői és a kormánytestületek képviselői ülnek, akik a nemzetek közötti kapcsolatokat különböző szempontokból vizsgálják.

Az országban változik a törvényes szabályozás is. Vlagyimir Voronyin elnök 2002 novemberében a parlament elé terjesztette a szélsőséges irányzat elleni harcról szóló törvénytervezetet. Ez az aktustervezet definiálja a "szélsőséges irányzattal kapcsolatos anyagot", a háborús bűnökkel vagy az etnikai, vallási, nemzeti és más csoportok megsemmisítésével kapcsolatos uszító akciókat. Az ilyen tevékenységekbe bevont szervezetek és egyének tevékenységét öt évig terjedően megtilthatják.³⁴ A törvénytervezetet az első körben elfogadták, és nyilvános vitára bocsátották.

A különböző etnikai közösségekből származó újságírók egybegyűjtése abból a célból, hogy szemléltessék a különbözőségeket és multikultúrát, széles körben megtörtént. A transzdnyeszteri újságírók és más körzetek újságíróinak négy vegyes csoportja 2002 folyamán hosszú távú közös gyártási projektumokat valósított meg a Moldovai Független Sajtóközpont védnöksége alatt. Július folyamán a chişinăui *Timpul* hetilap alkalmazottai kötetlen megbeszéléseket kezdtek a tiraspoli *Adevarul Nistreanban* dolgozó kollégáikkal. Feladatuk a Transzdnyeszter és Moldova megmaradt része közötti információáramlás javítása volt, amit a cselekvési tervben elsőbbségként jelöltek meg. Ezt a tervet a Stabilitási paktum operatív médiaegységének nemzeti csoportja fogadta el 2002 szeptemberében.³⁵ A csoport a kormány és a

³⁴ Az elnök a parlament elé terjesztette a szélsőséges irányzat elleni harcról szóló törvénytervezetet, RFE/RL Newline, 2002. november 18.

³⁵ A munkacsoport megállapítja az elsőbbségeket a moldovai médiafejlesztésben, IJNet, 2002. október 9. <www.ijnnet.org>

média jogszabályozó testületeinek képviselői mellett egybegyűjti valamennyi tömegtájékoztatási eszköz vezető újságíróit.

Ennek a projektumnak a résztvevői hangsúlyozták, hogy rendszeresen figyelemmel kell kísérni a tömegtájékoztatási eszközöket, biztosítva ezzel valamennyi etnikai közösség tagjai jogainak tiszteletben tartását. Javasolták a különbözőségről és a kultúrák sokféleségének kérdéséről szóló kézikönyvek nyomtatását, valamint azt, hogy a tömegtájékoztatási szervezetek dolgozzák ki az "elismerést érdemlő lépések kódexét". Nyomatékosították továbbá az eltérő nemzetiségi környezetekben készült közös újságírói projektumok értékét, amellyel kezdeményezni lehetne a különbözőségekről való kiegyensúlyozott és mélyreható tudósításokat.

Véleményük szerint az említett projektumok együttes kidolgozása kitölti az információs űrt, növeli Moldovában a tolerancia szintjét, ezért hosszú távon hozzájárul az ország békéjéhez és stabilitásához. Egyre elterjedtebb az a felfogás, hogy a média a transzdnyeszteri vita megoldásának fontos eszközévé válhat.

IV. Záró megállapítások helyett

Moldovának a szovjet uralom alól való felszabadulása politikailag eltérő szemléletű média kialakulásához vezetett. Az elmúlt tizenegy év folyamán számos új kiadvány és műsorszóró jelent meg, tükrözve ezzel az országban meglévő fő politikai és gazdasági irányzatokról kialakult vélemények széles spektrumát. A nyelvi és kulturális sokféleség biztosítása azonban továbbra is kihívás a moldovai tömegtájékoztatási eszközök számára.

Az országban lefektetett törvényes keretek biztosítják az etnikai közösségek jogát, hogy számukra hozzá-

férhetők legyenek az anyanyelvű tömegtájékoztatási eszközök, de külön a kormány mellett működő osztály jogkörébe tartozik a kisebbségi jogok tiszteletben tartásának figyelemmel kísérése. Enne ellenére e téren sok törvényes jogszabály alkalmazása a pénzhiány, a politikai érdekütközések és az alacsony hivatásbeli felkészültség miatt nehézségekbe ütközik.

Moldovában több mint tíz etnikai közösség tagjai élnek, de az országban beszélt két fő nyelv továbbra is a moldáv és az orosz. A más nyelvek többségén a kiadványok megjelenése magánadományoktól függ, ezért rendszertelenül nyomtatják őket.

A műsorszórásról szóló törvény rendelkezései ellenére, amely szerint a műsor 65%-át hivatalos nyelven kell sugározni, a moldovai műsorszórás térségében az oroszországi műsorok átvétele dominál. A Műsorszóró Tanács tevékenysége e tekintetben továbbra is eredménytelen.

A Dnyeszteren túli körzettel továbbra is megoldatlan viszály az információáramlás tartós megrekedéséhez vezetett. A mindkét fél részéről tapasztalható bizalmatlanság gátolja a tömegtájékoztatási eszközök közeledését az elszakadt körzet és az ország megmaradt része között.

Moldovában a ténylegesen sokféle tömegtájékoztatási eszköz létrehozását a különböző nemzetiségű újságírók közötti hivatásbeli szolidaritás hiánya is akadályozza.

A bázisból érkező nemrégiben elhangzott kezdeményezések hozzájárultak a médiában dolgozó profi újságírók közötti említett problémák tudatosításához. Az újságírók egyre hangosabban szólítanak fel cselekvésre azaz a céllal, hogy növeljék a hivatás színvonalát, javítsanak az önszabályozó mechanizmusokon és megfelelő tör-

vényeket alkalmazzanak. Ezeknek mind hozzá kellene járulniuk a moldovai média kulturális és nyelvi különbségeinek biztosításához. A legfontosabb az, hogy nagyobb szerepet tulajdonítsanak a médiának, mint az összetűzések megoldása és a bizalom kialakítása eszközének.

Ajánlások

A média fontos szerepet játszik a Moldovában élő különböző etnikai közösségek érdekeinek megőrzésében. Az átfogó és tartós eredmények csak a különböző aktorok: kormány, etnikai egyesületek és érdekcsoportok, hivatalos újságíró szervezetek, oktató-képző intézmények és tömegtájékoztatási eszközök (általános és szakosított) összehangolt cselekvése révén érhetők el.

Ezért javasoljuk, hogy

A kormány:

- dolgozzon ki átfogó programot a Moldovában élő különböző etnikai közösségek számára anyanyelvű média fejlesztésére, továbbá a jogszabályokat hangolja össze a törvényes keretekkel,
- figyeljen oda az etnikai csoportok képviselőinek követelésére, és a nemzeti közszolgálati televízió (*TeleRadio Moldova*) növelje a moldáv és az orosz nyelvűn kívül a más nyelvű műsorszórást, továbbá több frekvenciát ítéljen oda a nem moldovai és orosz tv- és rádióállomásoknak,
- biztosítson anyagi támogatást az etnikai csoportok életét feldolgozó nyomtatott vagy műsorszóró tömegtájékoztatási eszközök részére történő leküldetések vagy adókönyvitések révén. Ily módon biztosítani lehetne a fenntartásukhoz szükséges legszükségesebb elengedhetetlen feltételeket,
- bátorítsa a nemzetek közötti kapcsolatügyi osztály hivatalos személyiségeit, hogy munkálják ki a többi résztvevővel (nemzetiségi egyesület, hivatalos újságírói csoportok, tömegtájékoztatási eszközök) vállalt közös tevékenységet.

Az etnikai közösségek és érdekcsoportok:

- vállaljanak részt a többi résztvevővel közös cselekvésekben, hogy valamennyi kultúr, nyelvi és etnikai csoport számára megfelelően biztosítsák a

tömegtájékoztatási eszközökhöz való hozzáférhetőséget,

- tájékoztassanak minden releváns tényezőt (hazai és nemzetközi) a tömegtájékoztatási eszközökhöz való hozzáférhetőség előrelendítéséről és problémáiról, vagy a médiában tapasztalható bármilyen tolerancia-gyakorlás elmaradásának esetéről.

A hivatásos újságíró szervezetek:

- szálljanak síkra azokért a kezdeményezésekért, melyek javítanak a moldovai média önszabályozó mechanizmusain, továbbá lendítsék előre az etnikai, változatos és toleráns tudósítást,
- könnyítsék meg a nyilvános vitákat azzal a szándékkal, hogy Moldovában meg kell alakítani a sajtótanácsot/ombudsmani sajtóhivatalt, ezúton biztosítva a médiára tett panaszok kivizsgálását.

A (akadémiai és középfokú) képző intézmények:

- az állandó tanterv keretében indítsanak tanfolyamokat a különbözőségekről és a sokféle kultúráról való tudósítás elsajátításáról,
- biztosítsák a különböző nemzetiségű, kultúrhatáron átnyúló és nyelvű környezetből való újságírók számára, hogy vállaljanak részt a bizalom kialakítását célzó projektumokból (azaz közös anyagok kidolgozása, a megfelelően felkészítő tudósítóképző táborok stb.).

A tömegtájékoztatási eszközök:

- gyakoroljanak állandó felügyeletet a cikkek, illetve műsorok felett, ezzel biztosítva, hogy szervezetek tiszteletben tartsák a különbözőséget és a toleranciát,
- ösztököljék szerkesztőségeikben a multikultúrát és a különbözőséget (az egyenlő foglalkoztatási lehetőségek gyakorlata révén).

Nena Skopljanac
Szerbia (Szerbia-Montenegró)

Szerbia (Szerbia-Montenegró) Európa etnikai, kulturológiai és nyelvi szempontból is legváltozatosabb térsége. Már évszázadok óta közel 30 legkülönbözőbb nemzeti/etnikai csoport él itt, de szinte mindegyik a saját nyelvét beszéli. Tekintet nélkül az elmúlt tizenöt év fejleményeire, ennek az országnak régóta tartó, gazdag hagyományai vannak a békés soknemzetiségű és sokféle kultúrájú egymás mellett élésben, ideértve a különböző nyelvű tömegtájékoztatási eszközöket és hozzáférhetőségüket valamenyi polgár számára. Jóllehet a '90-es évek háborúi nem terjedtek ki erre a térségre, mégis más módokon negatívan hatottak az azt megelőző időszak multietnikai és multikulturális gyakorlatára. Számos lappangó és egyértelműen nemzetiségi alapon kiváltott összetűzést okoztak, melyek helytelen kezelése azzal fenyeget, hogy elhárapóznak. Az etnikai viszályokat békésen megoldani szándékozó országok első lépése az, hogy törvényt hoznak minden egyén egyéni és kollektív jogairól. A második lépés e jogok érvényesítése, és az elfogadott elvekkel összhangban a közszektor irányítása. A megoldásra váró számtalan kérdés közé tartozik a nyelvhasználatra, a szabad megnyilatkozásra és az információk anyanyelven való hozzáférhetőségére való jog.

Az anyanyelvű média hozzáférhetősége a különböző etnikai csoportoknak saját csatornákat ad a hivatásbeli érintkezéshez, amelyek révén különböző társadalmi és politikai kérdésekkel foglalkozhatnak. Ez a közösség ki-

pítése, a demokratikus intézmények fejlődése és a viszályok tartós megakadályozása átfogó megközelítésének elengedhetetlen része. Az integrálódási folyamathoz való csatlakozás csak akkor lehetséges, ha a kölcsönös megértés a tudatos identitásra, kultúrára, kihívásokra és a többi közösséghez és az államalkotó nemzethez fűződő kérdésekre épül.

Ez a beszámoló csak Szerbiára, nem pedig az egész Szerbia-Montenegróra vonatkozik. A szövetségi alkotmány megfelelő rendelkezéseit és az elemzésünk tárgyát képező kérdéseket szabályozó törvényeket Szerbiában és Montenegróban is különböző módon konkretizálják. 1999-ben Kosovóban a nemzetközi hatalom vezette be és kezdte érvényesíteni a jogszabályokat, amelyek bizonyos mértékben különböznek a Szerbia-Montenegróban alkalmazottaktól. Az eltérő törvényes keretek miatt lehetetlen egy korlátozott terjedelmű, de Szerbia-Montenegrót és Kosovót is felölelő beszámolót készíteni. Ezért összpontosít beszámolómm Szerbiára, de döntésemet alátámasztja az a tény is, hogy Szerbiában nagyobbak az etnikai és nyelvi különbségek, mint Montenegróban vagy Kosovóban (Szerbiában 25-nél több etnikai közösség él, a tömegtájékoztatási eszközökben pedig tíz különböző nyelv van jelen).

A jelen pillanatban a szerbiai társadalom etnikai/nemzeti szerkezetére vonatkozó egyedüli rendelkezésünkre álló megbízható adatok: az 1991. évi népszámlálás eredménye.¹ A több mint 25 különböző etnika csoport közül a továbbiakban csak azokat említjük, amelyek számbelileg jelentősebb közösséget alkotnak, és nyelvük a kommunikációban vagy egyes esetekben a tömegtájékoztatási eszközökben is jelen van:

¹ A 2002-ben végzett népszámlálás adatait még mindig nem dolgozták fel és tették közzé teljes egészében.

Romák: Széles körű meggyőződés, hogy a romák lélekszáma meghaladja az 1991. évi népszámlálás szerint ki-mutatott 143.000-et. A becslések szerint tulajdonképpen 600.000—800.000-en vannak. A romák legnagyobb szám-ban — becslések szerint 300.000—400.000, vagyis 50 százalékuk — a Déli-Morava és Niš régiójában él, ahol a romák egyes községekben (Surdulica, Bujanovac, Boj-nik, Vladičin Han) a lakosság egyharmadát alkotják.

Magyarok: Vajdaság legnagyobb etnikai közösségének lélekszáma 339 491, illetve 16,9% (Szerbia egész terüle-tén 344 147-en vannak). Főként Vajdaság északi részé-ben élnek a legnagyobb tömbben, ahol hét községben abszolút többséget alkotnak. A vajdasági magyarok össz-létszámából 58,2% ezekben a községekben él.

Bosnyákok: Az 1991. évi népszámlálás alkalmával 246 411 muzulmánt (bosnyákot) jegyeztek be. Legnagyobb számban a Sandžakként ismert körzetben élnek, ame-lyet az egyik oldalon Bosznia-Hercegovina, a másik olda-lon Szerbia és Crna Gora határai vesznek körül. A bosnyá-kok abszolút többségben vannak Novi Pazar (75,4%), Sjenica (76,1%) és Tutin (94,3%) községekben. Nagyszá-mú bosnyák él Priboj (30,4%) és Prijepolje (43,4%) köz-ségekben is.

Albánok: A becslések szerint az albánok lélekszáma mintegy 100.000. Dél-Szerbia három községében kon-centrálódnak a Kosovóval határos Preševói völgyben, és három községben: Bujanovac (60,1%) és Preševo (89,9%) etnikai többséget alkotnak.

Horvátok: Az 1991. évi népszámlálás alkalmával 111.650 horvátot jegyeztek fel, vagyis csak Vajdaságban 74.808-at (67%), ami a tartomány lakosságának 3,7%-a. A nép-számlálás idején kialakult politikai és szociális körül-mények az egyik fő oka a horvátok lélekszáma nagy

csökkenésének. Ismeretes, hogy az 1991 utáni időszakban Vajdaságból, főként Szerémségből sok horvát kitepült, pontos számukat nem tudni.

Szlovákok: Az 1991. évi népszámlálás adatai szerint Szerbiában 66 863 szlovák él. A szlovákok a lakosság szilárd csoportja. Vajdaságban tömörülnek (95%), és 1991-ben a vajdasági lakosság 3,2%-át tették ki. A szlovákokat jellemzi, hogy szétszórtnak, más közösségekkel, főleg a szerbekkel keveredve élnek.

Románok: A románok lélekszáma 42 364 volt, többségük (38 809, vagy 1,9%-a a tartomány lakosságának) Vajdaságban élt. E csoport tagjainak száma jelentősen csökkent (34,5%) a második világháború után végzett első népszámlálás óta. A románok nagyobb számban főleg Délkelet-Bánátban, a Romániával határos községekben, Versec (13,8%) és Alibunar (31,7%) élnek.

Bolgárok: A népszámlálás adatai szerint számuk 26 922, többségük Dimitrovgrad és Bosilegrad községekben, a bolgár határ közelében él.

Vlachok: A népszámlálás adataiból kiderült, hogy számuk 17.810, Kelet-Szerbiában, a Homolje és a Timok vidékén élnek.

A többi kisebb etnikai csoport: Tíz más kisebb etnikai csoport létezik még, amelyek mind Vajdaságban élnek, de mindegyik a vajdasági lakosság 2%-ánál kisebb lélekszámú. Számbelileg a legjelentősebbek a ruszinok, ukránok, bunjevácok, sokácok, csehek és németek. Szerbia területén élnek még más kisebb etnikai csoportok, mint a crnagoraiak, macedónok, szlovének és zsidók.

Az 1991. évi népszámlálás egyik fontos aspektusa, hogy a magukat jugoszlávnak vallók száma megnövekedett. A jugoszlávok száma 323 625 volt, vagyis Szerbia polgárai-

nak 3,3%-a. A jugoszlávok százalékaránya hagyományosan Vajdaságban a legnagyobb. 1991-ben 174 225-en voltak, vagyis 8,7%.²

Nagyon fontos kiemelni, hogy a Szerbiában jelen levő nemzeti/etnikai különbségek nem jelentenek mindig lényeges nyelvi különbséget. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban (JSZSZK) a szerb-horvát nyelv különböző nyelvjárásait képviselő nyelveket most az újonnan alakult államokban hivatalosan szerb, horvát és bosnyák nyelvre választották szét. Jóllehet a fent említettek hivatalosan három nyelv, de akik közülük az egyiket beszélnek, olvasnak vagy írnak, azok nehézség nélkül megértik és olvassák a másik kettőt is.

Az elmondottakból következően a bosnyák vagy horvát nyelvű médiát ebben a beszámolóban nem tekintetem sem egy etnikai közösségének, sem többnyelvű médiának. Ez nem jelenti persze azt, hogy ezeknek a tömegtájékoztatási eszközöknek nincs külön közönségük (a szerbiai horvátok és bosnyákok). Ezért is foglalkoznak az adott közönség érdeklődésére számot tartó témákkal és kérdésekkel.

I. Törvényes keretekben a tömegtájékoztatási eszközök

Szerbia 1990. évi alkotmánya szavatolja a nemzeti identitás, a kultúra és a vallás szabad kinyilatkoztatását, valamint a szabad nyelvhasználatot. Az anyanyelvű infor-

² Szem előtt kell azonban tartani, hogy az 1991. évi népszámlálás idején a nacionalizmustól fűtött szenvedélyek a tetőfokukon voltak, és a háború is kopogtatott az ajtón, ezért egyes nemzeti kisebbségek tagjai jugoszlávnak vallották magukat, hogy eltitkolva nemzeti hovatartozásukat megpróbálják magukat megvédeni. Az 1981. évi népszámlálással összevetve egyes településeken a jugoszlávok száma a kétszeresére vagy háromszorosára nőtt.

mációkhoz jutás lehetősége az egyik világosan kimondott jog (8. és 49. szakasz). Az alkotmány külön nem szabályozza a tömegtájékoztatási eszközök alapításának jogát a nemzeti és etnikai közösségek nyelvén. Az európai követelményekkel teljes egészében összehangolt első jogszabályt a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló szövetségi törvény és a Szerb Köztársaság rádiódifúziós törvénye vezeti be, mindkettőt 2002-ben fogadták el.

A szövetségi állam parlamentje az etnikai csoportok szabad megnyilatkozásának és tájékoztatásának jogait szabályozó kulcsfontosságú nemzetközi aktusokat fogadott el, A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretmegállapodást (1998) és A regionális vagy kisebbségi nyelvekről szóló alapokmányt (1998).

A Szövetségi Képviselőház 2002 februárjában meghozta A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvényt, ami az Európa Tanács és az EBESZ által biztosított szakértők segítségét is dicséri.

A törvény 17. szakasza szavatolja a nemzeti kisebbségek tömegtájékoztatási eszközök révén való anyanyelvű tájékoztatását:

“A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van az anyanyelvükön való maradéktalan és elfogulatlan tájékoztatásra, ideértve az információk és az ötletek sajtó és más tömegtájékoztatási eszközök útján történő kifejezésre juttatását, vételét, továbbítását és cseréjét.

Az állam a közszolgálati rádió- és tv-műsorokban a nemzeti kisebbségek nyelvén tájékoztató, kulturális és oktatási tartalmakat biztosít, de alapíthat külön rádió- és tv-állomásokat is a nemzeti kisebbségek nyelvén készült műsorok sugárzására.

A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van anyanyelvükön tömegtájékoztatási eszközöket alapítani és fenntartani.”

A törvény lehetővé teszi szövetségi nemzeti kisebbségi alap (20. szakasz) létrehozását. Az etnikai közösségek

műsorai, valamint tömegtájékoztatási eszközeik projektumai e jogi rendelkezés alapján már kaptak támogatást.

A szerbiai parlament 2002 júliusában meghozta A rádiódifúzióról szóló törvényt, amely egyebek között szabályozza a nemzeti kisebbségek anyanyelvű elektronikus tömegtájékoztatási eszközeinek kérdését (72. szakasz), míg a 78. szakasz arra kötelezi az állami médiát, hogy:

“hátrányos megkülönböztetés nélkül a társadalom minden rétegének gyártsanak és sugározzanak műsorokat, szem előtt tartva különösképpen az olyan sajátos társadalmi csoportokat, mint a gyerekek és az ifjúság, a kisebbségi és etnikai csoportok, a fogyatékos emberek, a szociálisan és egészségileg veszélyeztetettek, süketnémák (kötelező a hangcselekmények és párbeszéd írott szövegével egyidejű jelbeszéd) stb.,

tartsák tiszteletben a műsorszórás hatósugarának területén élő többségi lakosság és megfelelő arányban a nemzeti kisebbségek, illetve etnikai csoportok nyelvi és beszéddel kapcsolatos szabványait,

biztosítsák a polgárok igényeinek kielégítését olyan műsortalamok révén, amelyek kifejezik mind a nép, mind pedig a nemzeti kisebbségek, illetve etnikai csoportok kulturális identitását, biztosítva a lehetőséget, hogy meghatározott műsorokat anyanyelvükön és írásukkal kísérhessék figyelemmel azokon a területeken, amelyeken élnek és dolgoznak.”

Szabályozza a gyűlölködő hangnem visszaszorítását (21. szakasz):

“Az Ügynökség gondoskodik, hogy a műsorszórók műsorai ne tartalmazzanak információkat a hátrányos megkülönböztetés, gyűlölködés vagy erőszak ösztönzésére az eltérő politikai állásfoglalású vagy valamely fajhoz, valláshoz, nemzethez, etnikai csoporthoz, nemhez vagy nemi irányultsághoz tartozó vagy nem tartozó személy, illetve személyek csoportja ellen.

A műsorszórónak az 1. szakaszba foglalt tilalommal elmentéses cselekedete az Ügynökség számára alapul szolgál, hogy megtegye az előírányzott intézkedéseket, függetlenül a kárvallott rendelkezésére álló más jogi eszközöktől.”

A törvény lehetővé teszi a közszektorban, hogy elektronikus tömegtájékoztatási eszközöket alapítson (95. szakasz), amelyek térítésmentesen sugározhatják műsorait. Figyelembe véve, hogy a különböző etnikai csoportok jelenlegi tömegtájékoztatási eszközei többségének az alapítói nemkormányzati szervezetek vagy a nemzeti kisebbségi polgárok egyesületei, a fenti rendelkezés tovább ösztönzi majd munkájukat. Az azonos szakasz értelmében azonban ezek az adók csak helyben sugározhatnak műsort, ami kedvezőtlen a szélesebb térségben szétszórta élő olyan nagy etnikai csoportokra nézve, mint a roma és a magyar népesség.

II. A tömegtájékoztatási eszközök áttekintése

1. Helyzetkép a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból (JSZSZK) és Milošević uralkodásának idejéből. A JSZSZK-ban a nemzetiségi/etnikai csoportok tömegtájékoztatási eszközök útján történő anyanyelvű tájékoztatása szokványos gyakorlat volt, mind a nyomtatott, mind pedig az elektronikus hírközlőkben. Tekintettel azonban arra tényre, hogy csak állami vagy az államnak alárendelt szervezetek alapította médiumokat engedélyeztek, a sajtószabadság igen korlátozott volt. Ettől függetlenül más nyelveken volt néhány médiaház és fejelet kiadói tevékenység folyt.

A másnyelvű (nem szerb) tömegtájékoztatási eszközök Vajdaságban érték el a legmagasabb szintet. Minden nagyobb nemzeti és etnikai közösségeknek az államkasszából pénzelt saját kiadóháza volt: *Forum* (magyar, 1953-ban alapították), *Kultura* (szlovák), *Libertatea*, *Tibiskus* (román), *Ruszke szlovo* (ruszin). Ezek közül mindegyik legalább egy politikai hetilapot (magyar nyelven megje-

lent a *Magyar Szó* napilap is) és néhány szakfolyóiratot (főleg gyermek és ifjúsági, valamint művelődési) adott ki. Az *Újvidéki Rádió-Televízió (RTV NS)* több nyelven: magyarul, szlovákul, ruszinul, románul és roma nyelven sugározta műsorát. Egész napos magyar nyelvű rádióműsora, négyórás más nyelvű adása, a televíziónak pedig többórás műsora volt.

Dél-Szerbiában nem volt albán nyelvű műsor. A Preševói medencében élő albán közösség szerkezetileg is kapcsolatban volt Kosovóval³, ezért a kosovói hírközlők számítottak az első számú információ-forrásnak. A *Priština Rádió-Televízió*nak egész napos albán nyelvű programja volt, az *Rilindija* kiadóház pedig az azonos nyelvű napilapot adta ki, valamint a *Zëri* című ifjúsági lapot, meg néhány szakfolyóiratot.

Szerbia többi részét illetően, a bolgár közösség lapja, a *Bratsztvo* címet viselte, míg a vlach közösség nem rendelkezett anyanyelvű tájékoztatási eszközzel.

Külön meg kell jegyezni, hogy abban az időben Szerbia (Szerbia-Montenegró)⁴ azon ritka államok közé tartozott, amely az állami média révén roma nyelven is közölt információkat. Az *Újvidéki RTV*-nek és a *Priština RTV*-nek, valamint néhány községi rádióállomásnak is volt roma adásuk. Jóllehet a Balkánon az elsők között Belgrádban jelent meg roma nyelven újság, a *Romano Lil*

³ A legtöbben Kosovóban szereztek középiskolai képesítést. Mivel a JSZSZK-ban a Priština Egyetem volt az egyetlen felsőoktatási intézmény, amelyen albán nyelvű oktatás is folyt, a kosovói albánokon kívül itt tanultak a dél-szerbiai és a macedóniai albánok is. Tehát az egykori JSZSZK-ban élő albánok számára a művelődési, oktatási és szellemi központot Kosovo, de főként Priština jelentette.

⁴ Ez nem csak Szerbiára érvényes, hanem az egykori JSZSZK többi részére is, amelyben a roma lakosság számosabb volt. Az első roma rádióműsort a *Radio Tetovo* (az egykori jugoszláv tagköztársaság Macedónia) indította 1963-ban.

1935-ben, az 50-es évek derekától egészen a nyolcvanas évek végéig egészen kevés roma nyelvű kiadvány látott napvilágot. Ennek fő oka az a tény, hogy a romákat nem ismerték el nemzeti kisebbségnek, ezért az állam jogilag nem volt köteles a fentiekben felsorolt többi etnikai csoport számára érvényes feltételekkel figyelmet fordítani a romák anyanyelvű tájékoztatására.

Az alkotmány a horvátokat, muzulmánokat (bosnyákokat) és a crnogoraiakat nem tekintette kisebbségnek. Ez a három nemzet az egykori szövetségi államot alkotó összesen hat nemzet közé tartozott, tehát nem volt saját nyelvű tömegtájékoztatási eszköze sem. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy 1991-ig a horvátok, muzulmánok (bosnyákok) és szerbek azonos nyelven — szerb-horvátul — beszéltek, és az összes fő hírközlő éppen ezeknek a nemzeteknek a nyelvén írt vagy beszélt, amelyek ma Szerbiában etnikai közösségek. Az előbbi érvényes volt a szlovénekre és a macedónokra is.

Jóllehet az 1990-ben kihirdetett alkotmány és néhány külön törvény előirányozta a kisebbségek valamenyi alapvető jogát, ideértve a nyilvános hivatalos anyanyelvhasználatot az állami intézményekkel való ügyintézésben, az iskoláztatásban és a médiában, Milošević uralkodása alatt (1990—2000)⁵ azonban a hatalmi szervek kisajátították a jogot, hogy szabadon mérlegeljék, a megfelelő rendelkezéseket alkalmazzák-e vagy sem (ha alkalmazzák, hogyan és milyen mértékig). Számos kérdésben

⁵ 1990-től számítjuk, nem pedig 1987-től, mert a parlament ekkor fogadta el Szerbia új alkotmányát, Miloševićet pedig az első többpárti elnökválasztásokon megválasztották elnöknek. Az 1987-től kezdődő időszak, amikor Milošević átvette a Szerbiai Kommunista Párt feletti teljhatalmú ellenőrzést egészen 1990 márciusáig, amikor meghozták az új alkotmányt, egy új államideológia és Milošević Szerbia állami intézményei és a szerbiai társadalom minden része feletti korlátlan ellenőrzése bevezetését előkészítő átfogó folyamat volt.

a hatalmi szervek nyíltan megszegték az alkotmányt és a törvényt is.

A *Priština*i RTV médiaházban dolgozó albánokat már 1990-ben arra kényszerítették, hogy elhagyják munkahelyüket. Ezt követte a *Rilindija* kiadóház bezárása. Így a Dél-Szerbiában élő albánok a kosovóiakkal együtt teljes mediasötétségben maradtak. Elsődleges információ-forrásuk az Albán Rádió TV műholdas adása lett. A rezsim abbéli meggyőződésének köszönhetően, hogy a nyomtatott hírközlők részéről nem fenyegeti nagyobb veszély, az értelmiségiek egy csoportjának sikerült 1994-ben Bujanovacon megindítani a helyi albán nyelvű folyóiratot, a *Jehonát*. A lap terjesztését néhány ízben megtiltották, főszerkesztője ellen pedig pert is indítottak. Ennek dacára a *Jehona* megszakításokkal továbbra is megjelent, de 2002 nyarán anyagi okokból be kellett szüntetni.⁶

Vajdaság egészen más politikát folytatott. Az *Újvidéki* RTV és a helyi tv-állomások nemzetiségi nyelvű műsorait nem szüntették meg, és nem zárták be a kiadóházaikat sem. Az állam azonban sokkal csekélyebb eszközöket különített le, mint ami szükséges lett volna ahhoz a gazdag programgyártáshoz, amely az előző időszakban folyt. Gazdasági leépítésükön kívül, minden profi újságíró, nemzetiségére való tekintet nélkül elbocsátottak, ha visszautasította, hogy a háborús propagandát szolgáló, uszító módon tudósítson. Ennek következményeként a megmaradt személyzet nem volt képes megfelelően eleget tenni a médiával felölelt térség fedése iránti legalapve-

⁶ 2000—2001 folyamán a *Jehona* tetemes adományokat kapott (IREX, USAID, OSI, Press Now és Medienhilfe). A támogatás azért szűnt meg, mert e lapok szerkesztéspolitikáját többé nem tartották politikailag korrektnek és kiegyensúlyozottnak. Főszerkesztője a 2002 júliusában megtartott helyhatósági választásokon független listavezető volt, és megválasztották az önkormányzatban tanácsnoknak.

több igényeknek sem, nem is beszélve a színvonalas műsor biztosításához szükséges mércékről. Ellenkezőleg a “mások” iránti toleranciahiány, a xenofóbia és a gyűlölködő hangnem terjesztésével hozzájárultak a nemzetek közötti gyűlölet és erőszak szításához. Ezzel a cselekedettel veszélyeztették a többnemzetiségű közösség toleráns egymás mellett élése jó hagyományainak alapvető elveit. Az állami és helyi tömegtájékoztatási eszközökből eltávolított újságírók kezdeményezték független magántulajdonban levő hírközlők megalakítását és ezekben kulcs szerepet játszottak. Több média alakult különböző nyelveken, ideértve a nyomtatott és a helyi elektronikus médiát. A rezsím részéről rájuk nehezedő különféle nyomások miatt, igen korlátozott hatást gyakorolhattak. A nyomtatott hírközlőket illetően kivételt képezett a magyar nyelvű *Családi Kör* hetilap, amely 23.000 példányszámban jelent meg, miközben a többi magyar lap példányszáma nem haladta meg a 2000-et sem. A helyi elektronikus műsorszórók engedély nélkül működtek, és csupán kisebb térségeket fedtek. Állandóan fennállt annak kockázata, hogy bezárják őket. Ezek az állapotok egészen Milošević bukásáig tartottak.

A tömegtájékoztatási eszközök révén a polgárokhoz anyanyelvükön eljuttatott tájékoztatást azonban nem csak a rezsím ellenőrizte, hogy a nemzetiségek közötti kérdésekkel mesterkedve és ellenőrzése alatt tartva megszilárdítsa hatalmát. Ugyanilyen médiapolitikát folytattak az egyes közösségeket képviselő politikai pártok is, különösen azok, amelyek osztoztak a hatalomban, vagy a helyi hatalommal rendelkeztek. Ez különösen a magyar közösség pártjaira érvényes, amelyek Vajdaság északi részében, ahol a magyarok többségi lakosság, szinte minden helyi elektronikus médiát ellenőriztek.

Az első roma nyomtatott hírközlőt a *Rominterpress* alapította. Ez a médiaház együttműködést kezdeményezett a *Radio B92-vel*, amely hetente kétszer roma nyelvű rádióműsört sugároz (amelyet aztán az ANEM állomásai átvesznek). Végre a 2000. évi elnökválasztások előtt megkezdte adásait az első szerbiai roma nyelvű elektronikus média, a niši Nišava.⁷

Mivel a rezsim úgy ítélte meg, hogy Sandžak az a hely, ahol magas a kockázata összetűzések kirobbanásának, szigorúan ellenőrizte, hogyan tájékoztatnak az ottani elektronikus tájékoztatási eszközök. Abban az időben valamennyi magántévé kereskedelmi és szórakoztató jellegű műsorokat adott. Maguk nem készítettek tájékoztató műsorokat. Némelyek átvették a *Szerbiai RTV* tájékoztató műsorait. Egyetlen független lap létezett, a *Has*, de anyagi eszközök hiánya miatt 2000-ben kénytelen volt abbahagyni a munkát.

2. Milošević bukása után. A nyomtatott médiában a helyzet változatlan maradt, az elektronikus média élénk és káotikus fejlődési folyamatot élt meg a Milošević bukása utáni időszakban. Mivel tény, hogy az elektronikus médiát szabályozó jogszabályokban már majdnem két éve új keletkezett⁸ és a frekvencia-moratórium⁹ beve-

⁷ A fő független kisebbségi nyelvű médiaházak, vagy a két- és többnyelvű média, amelyek Milošević uralma idejében alakultak Szerbiában, még léteznek és a későbbiekben lesz róluk szó.

⁸ Abbéli törekvésében, hogy megszerezze és minél tovább megtartsa a tájékoztatási eszközök feletti politikai ellenőrzését, az új hatalom hihetetlen felkészületlenségről tett tanúbizonyságot az európai mércékkel megegyező médiatörvény meghozatalával kapcsolatban. A rádió-diffúzióról szóló törvényjavaslat kilencedik átdolgozott változatát, amelyet hazai profi újságírók és médiaszakértők az Európa Tanács és az EBESZ szakembereivel együtt munkáltak ki, végül is 2002. július 18-án elfogadta a Szerb Nemzetgyűlés.

zetése ellenére is gombamódra szaporodtak a magántulajdonban levő elektronikus tájékoztatási eszközök, rádió- és tv-állomások.

A 2000 végéig törvénytelenül alapított más nyelvű (nem szerb) elektronikus tájékoztatási eszközök között legszámosabbak a roma rádió-állomások, mintegy 25 van belőlük. Vajdaságban hasonló a helyzet, tíz körül van azoknak a rádió- és tv-állomásoknak a száma, amelyek magyar nyelven sugároznak műsort, és alakult néhány szlovák és román műsorszóró is. A legjobban azonban Sandžakban szaporodtak el az elektronikus tájékoztatási eszközök, ahol a jelen pillanatban két magántévé és hét helyi rádióállomás sugároz tájékoztatási és kereskedelmi programot.¹⁰ Az első mindennap néhány órás bolgár műsort sugározó tv-állomás, a *TV Caribrod*.¹¹ Hozzá hasonlóan néhány községi helyi rádióadó együttesen napi kb. hat órán át sugároz bolgár nyelvű adást. Szerbia déli részében, Bujanovacon megkezdte a műsorszórást néhány elektronikus média: a *Radio Toni* (albán nyelven) és a *Radio Ema* (szerb nyelven, azzal a próbálkozással, hogy albán nyelvű hírszerkesztőséget alapít), továbbá néhány roma adó.

A sandžaki tájékoztatási eszközök professzionális színvonala igen alacsony, a tájékoztatás terjedelme pedig korlátozott. Csak néhány médiaház célja a tolerancia fej-

⁹ A moratóriumot 2000 novemberében vezették be hat hónapra., addig amíg időközben elfogadják a rádiódifúzióról szóló új törvényt és törvényes testületet alakítanak az engedélyek elbírálására. Hat hónap helyett a moratórium még mindig érvényben van, és fékezi a magántulajdonban levő elektronikus média fejlődését, különösen azokat, amelyek nem voltak készek elfogultan az új hatalom oldalára állni.

¹⁰ Nem számítva a teljesen üzleti elvek alapján működő néhány állomást.

¹¹ Az első bolgár nyelvű tv-műsort a TV Pirot (az ANEM tagja) sugározta 2000-ben, de nagyon korlátozott (napi egy órás) műsoridő keretében.

lesztése, ebben a *Sanapress* hírügynökség és a *TV Jedinstvo* játszanak vezető szerepet. Öröndetes, hogy mindkét ügynökség szorosan együttműködik a Szerbia többi részében levő tájékoztatási eszközökkel, és a legtöbb téma, amelyeknek a célja a nemzetek közötti megértés és tolerancia szemléltetése, éppen ennek az együttműködésnek a gyümölcse. A *TV Jedinstvo* például az *ANEM* tagjaként a leggyakrabban a *TV B92*-ben gyártott műsorokat sugároz. Az engedélykiadásra bevezetett moratórium miatt két éve megrekedt a *BETA* hírügynökség projektuma, amelynek a célja független magánrádió-állomások alapítása, mindenképpen figyelemre méltó javulást hoz majd e téren.

Az elektronikus tájékoztatási eszközök nagy száma nem jelent feltétlenül magas színvonalat és változatos programot. Csupán néhány újonnan alapított állomás műsorkínálata tesz eleget a professzionális mércéknek. A tájékoztatásra szánt műsoridő minimális (általában a nap folyamán óránként néhány perc), az időszerű témákkal foglalkozó műsorok nagyon ritkák és általában stúdióbeszélgetésekre korlátozódnak, változatos tartalmú műsorok szinte nincsenek, és az újonnan alakult állomások közül csak néhány tűzött műsorára oktatási és művelődési programot. Az elmondottak alapján felmerül a kérdés, vajon ezek az állomások képesek-e eleget tenni azoknak a feltételeknek, amelyek ahhoz szükségesek, hogy foglalkozzanak nézőtáboruk lényeges társadalmi, gazdasági és politikai problémáival, és működhetnek-e a kultúra és a hagyomány megőrzésének és fejlesztésének mechanizmusaként. Figyelembe véve továbbá, hogy az elektronikus médiapiac túltelített, valamint ezeknek a tájékoztatási eszközöknek az átlagos teljesítőképessége a reklámok esetében nagyon korlátozott azokkal a tájékoztatási eszközökkel összehasonlítva, amelyeknek célcsó-

portja az ország többségi lakossága, várhatóan közülük sok A rádiódifúzióról szóló törvény¹² végrehajtása után nem tud fennmaradni. Nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt sem, hogy a szóban forgó médiaházak közül sok nem fog sem frekvenciát, sem engedélyt kapni, mert nem fog eleget tenni a törvényben megállapított feltételeknek.¹³

Tekintet nélkül arra a tényre, hogy az újságírás színvonala igen-igen megkérdőjelezhető, mégis vannak lapok, rádió- és tv-állomások, amelyek a professzionális szabványokkal összhangban úzik az újságírást. Egyes jelenleg még alacsony színvonalat mutató állomások, kések arra, hogy színvonalas médiaházakká fejlődjenek. A tájékoztatási eszközök e két csoportja közösségeiben fontos szerepet játszik most és ez megmarad a jövőben is.

Ma az etnikai kérdéseket a fő tájékoztatási eszközök jobban fedik, mint Milošević uralma idején. A tájékoztatás módja azonban lényegesen megváltozott. Az állami és a magántulajdonban levő média is, amelyek a miloševići uralom tartópilléreiként terjesztették a nacionalizmus ideológiáját és a "mások" iránti gyűlöletet, most az etnikai kérdésekről szinte kizárólag a hatalmi szervek

¹² A rádiódifúzióról szóló törvény szerint a Rádiódifúziós Tanácsot a törvény hatályba lépésétől számított hat hónapon belül, azaz 2003 január végéig meg kellett volna alakítani. A törvényt azonban megszegték, mert a Szerb Nemzetgyűlés 2003 májusáig nem választotta meg a Tanácsba képviselőjét. Ennek megfelelően a Tanács majd csak ezután fog megalakulni és megkezdni a nyilvános pályázat kiírásának előkészületeit.

¹³ Minden állomásnak eleget kell tennie a műszaki feltételek és a műsor tekintetében. Elsőbbséget azonban a műsorral kapcsolatos feltételek élveznek. Akik nem felelnek meg ezeknek a feltételeknek, nem fognak sem frekvenciát, sem engedélyt kapni. Míg azok az adók, amelyek a műszaki követelményeknek eleget tesznek, de nem felelnek meg a műsorigényeknek, ideiglenes engedélyt, és két év határidőt kapnak arra, hogy eleget tegyenek mindkét feltételnek.

által rendezett ünnepekről és megtett intézkedésekről való jelentések révén tájékoztatnak. Az analitikus megközelítés szinte teljesen hiányzik, a különböző etnikai csoportok életével és gondjaival foglalkozó történetek csak kivételes esetben kerülnek műsorra (pl. valamelyik etnikai közösség tagjával szembeni rasszista magatartás vagy támadás esetében). Másrészt a független média, amely vezető szerepet játszott a múlt rezsim elleni harcban, ma az etnikai kérdésekről való beszámolókat professzionális és társadalmilag felelős mércék szerint készíti. Felfedik az etnikai közösségek problémáit, az etnikai csoportokhoz tartozó polgároknak és a különböző etnikai közösségek polgári beállítottságú csoportjainak lehetőséget nyújtanak, hogy a széles közönséghez forduljanak, az etnikai kérdésekkel kapcsolatos megfelelő politika érvényesítése kapcsán felelősségre vonják a hatalmi szerveket állami és helyi szinten, több kampányt folytatnak, hogy a nyilvánosság körében tudatosítsák az etnikai kérdéseket és kampányt folytatnak a tolerancia hirdetéséért.

A tájékoztatási eszközökben a miloševići időkkel összehasonlítva a gyűlölködő hangnem teljesen megváltozott. Az újságírók ritkán alkalmaznak olyan retorikát, amely valamelyik etnikai csoportot gyűlölködésre ösztönözne. A hírközlők egy része azonban közli a politikusok és jobboldali csoportok sovíniszta és xenofóbiás hangnemű nyilatkozatait. Ebben az esetben is azokról a tömegtájékoztatási eszközökről van szó, amelyek a miloševići rezsim szócsói voltak. A független média, amely a rezsim és háborús és nacionalista uszító politikája ellen harcolt, az ilyen kijelentésekkel szemben a megérdemelt kritikával viszonyul.

Az egész ország területét fedő és az etnikai kérdésekről elkötelezetten és változatosan író, valamint a gyűlölködő hangnemmél való szembeszállás legjobb példáival

előjáró legfőbb lapok közé tartozik a *Danas* napilap, a *Vreme* hetilap, a *Republika* kéthetes, valamint a *BETA* hírügynökség. Emellett az ANEM-be tagosult helyi elektronikus média, valamint a helyi újságok egyesületébe összegyűlt helyi nyomtatott lapok viselkedési szabályai konkrétan a különbözőségről való tudósításra és a gyűlölködő hangnemmel való szembszegülésre vonatkoznak. A legbuzgóbbak ezek közül a *Radio021*, *Radio Boom 93*, *OK Radio*, valamint a *Nezavisna svetlost* és a *Vranjske novine* hetilapok.

3. Tipológia. A médiaházak nemcsak adásnyelveikben különböznek, hanem a nyelvhasználatukban is. Sajtó, rádió- és tv-műsor kilenc különböző nyelven: magyar, szlovák, roma, albán, bolgár, vlach, német, ruszin, román és ukrán nyelven van. Ha ideszámítjuk a horvát és bosnyák, valamint a többségi szerb nyelvet, a szerbiai tömegtájékoztatási eszközökben összesen tizenkét nyelv használatos. E nyelveket eltérő módon használják, különösen a nyomtatott hírközlők. A továbbiakban ismertetjük a különböző választási lehetőségeket és kombinációkat, a sajtóra és az elektronikus médiára osztva.

3.1. Sajtó. Nincsenek átfogó adataink az összes sajtóház nyelvek szerinti pontos számáról. A Vajdaságra vonatkozó adatokból, ahol a legtöbb nyomtatott média jelenik meg, kiderül, hogy majdnem 150 nem szerb nyelven működő bejegyzett lapkiadó van. Ezeknek a sajtótermékeknek a felosztása vázlatosan az alábbiak szerint ábrázolható:¹⁴

¹⁴ Nem öleltük fel a gyermek, ifjúsági, női, szak- és tudományos, mezőgazdasági stb. lapokat. Ezek szinte kivétel nélkül egynyelvűek. Besorolásunk elsősorban az etnikai közösségeknek szóló tájékoztatási eszközökre vonatkozik.

Lap fajta	Fedettség	Nyelvhasználat
I. napilap II. hetilap III. kéthetes IV. folyóirat	1. nemzeti 2. regionális 3. helyi	A. egynyelvű B. kétnyelvű (szerb és másik nyelv) a. minden cikk két nyelven jelenik meg b. csak a főbb cikkek jelennek meg kétnyelven, a többi nem c. csak egy cikk jelenik meg a két nyelv egyikén
<p>Megjegyzés: a fedettséget az alábbi kritériumok szerint határozzuk meg: a) terület, amelyre a tartalom vonatkozik b) a lap területi terjesztése és eladása és c) a célközönség földrajzi elhelyezkedése. A lapok besorolása: 1. nemzeti: Szerbia egész területén 2. regionális: Vajdaság/Sandžak/Dél-Szerbia/K. etel-Szerbia/Közép-Szerbia 3. helyi: egy község területe (a szomszédos községekkel).</p>		

A lapok fajtáját illetően, a különböző nyelvű nyomtatott média a táblázatban ismertetett valamennyi lapot felöleli. A gyakrabban megjelenő kiadványokat Vajdaságban adják ki, a legnagyobb közösségek nyelvén. Ez természetesen összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy ezek a nyelvek 1990-ig hivatalos használatban voltak Vajdaságban¹⁵ és az állam támogatásban részesítette a kiadóházakat és a sajtót. Csak egy napilap van, ez a *Magyar Szó* (magyar). A magyar közösségnek van két hetilapja is, a *Családi Kör* és a *7Nap*. A szlovákoknak, románoknak és ruszinoknak csak egy-egy hetilapjuk van, ezek: a *Hlas L'udu*, a *Libertatea* és a *Ruszke szlovo*. A *Családi Kör* kivételével a többit ma is az állami költségvetésből társfinanszírozzák. Az összes többi lap, Vajdaságban és Szerbia

¹⁵ Szerbia 1990 márciusában elfogadott alkotmánya drasztikusan csökkentette Vajdaság autonómiáját, csupán néhány formális illetékessége maradt meg. A többi között a szerb nyelv lett az egyetlen hivatalos nyelv egész Vajdaság területén (a többi nyelvet részben, csak azokban a községekben ismerték el hivatalosnak, amelyekben az etnikai közösségek többséget alkotnak).

többi részében is havonta kétszer vagy egyszer jelenik meg. A korlátozott anyagi eszközök miatt, sok lapot rendszeretlenül nyomtatnak.

A nem szerb lapok közül egyik sem fedi teljes mértékben a nemzetet. Ennek oka az, hogy ennek nincs igazi oka, mert a romákon kívül valamennyi etnikai közösség egy meghatározott területen koncentrálódik.

Majdnem minden sajtóház csak egy nyelven, az illető közösség nyelvén jelentet meg lapokat. Vannak azonban kivételek, amelyek említésre méltó érdekes példának számítanak.

Az első ilyen kivétel a *Romano Lil* roma lap és a *Romiterpress* által kiadott más publikációk, amelyek kétnyelvűek, ez azt jelenti, hogy minden cikk roma és szerb nyelvű. Ennek fő oka, hogy a roma nyelvet még nem standardizálták, a romák különböző nyelvjárásokat beszélnek, egyesek nem tudnak roma nyelven olvasni, de a szerb cikkeket megértik, a kiadó célja pedig nemcsak a roma olvasótábor megnyerése, hanem azoké is, akiket érdekel a romákkal kapcsolatos problémakör.

Néhány kisebb helyi lap Vajdaságban szintén kivétel. Ilyen a kéthetenként megjelenő *Kikindske novine* és a *Novi Bečejac*, amelyek magyar és szerb nyelvűek.

3.2. Az elektronikus média. A sajtótermékekhez hasonlóan a különböző nyelvű elektronikus műsorszórók száma is igen nagy, meghaladja a 150-et. A legtöbb (90) rádióműsor és rádióállomás. Ezeknek a lapoknak a sajtótermékekkel kapcsolatban alkalmazott kritériumok szerinti besorolása vázlatosan az alábbiak szerint ábrázolható:

Elektronikus média fajta	Fedettség	Műsorfajta nyelvhasználati mód szerint
I. állami ¹⁶ II. magántulajdonú III. polgári szektor ¹⁷	1. nemzeti 2. regionális 3. helyi	A. heti műsorok a) egynyelvű b) többnyelvű B. napi műsorok a) egynyelvű b) többnyelvű C. az egész műsor egy etnikai közösség nyelvén van D. az egész műsor kétnyelvű (szerb nyelvű és egy etnikai csoport nyelvén) a) a nyelvek mindegyikén külön műsor b) vegyes nyelvű műsor E. az egész műsor többnyelvű a) a nyelvek mindegyikén külön műsor b) vegyes nyelvű műsor
Megjegyzés: A nemzeti fedettség legalább Szerbia területének 2/3-át jelenti, a regionális fedettség Vajdaság//Sandžak/Dél-Szerbia/Kelet-Szerbia/Közép-Szerbia területe, a helyi fedettség pedig egy község területe (a szomszédos községekkel).		

A különböző etnikai közösségek nyelvén készülő műsorok valamennyi elektronikus médiában jelen vannak. Az

¹⁶ Annak ellenére, hogy A rádiódifúzióról elfogadott új törvény előíranyozza az állami elektronikus média (Szerbiai TV és Újvidéki RTV) átalakulását magántévé-állomássá, e folyamat még meg sem kezdődött, nemhogy befejeződött volna. Ezért emlegetjük ebben a beszámolóban mindkét médiaházat államiként.

¹⁷ Több kisebbségi elektronikus tömegtájékoztatási eszközt, elsősorban a roma nyelvűeket nemkormányzati szervezetek alapították. Szem előtt tartva, hogy az új rádiódifúziós törvény előíranyozza a pozitív diszkriminációt ezekkel a tájékoztatási eszközökkel kapcsolatban, várhatólag a frekvencia és az engedély iránti kérelem benyújtásakor többen e változat mellett döntenek.

ország egész területét fedő állami műsorszóró, a SZRT roma nyelven csak napi félórás műsort közvetít. A műsor két részes: a legfontosabb hazai és külföldi hírek, és a roma közösség fő eseményeivel foglalkozó rész. A SZRT más nem szerb nyelvű tv-műsorokat egyáltalán nem sugároz.

A regionális elektronikus műsorszórókban kis eltéréssel hasonló a helyzet. Az *Újvidéki RTV* a szerb nyelvű műsor mellett naponta sugároz magyar, román, ruszin és szlovák műsorokat, hetente egyszer pedig roma, horvát és ukrán nyelvű műsort. A rádió szintén napi műsort sugároz az említett etnikai csoportok nyelvén. A műsorokat külön-külön szerkesztőségek készítik és a hírműsorok kivételével az illető etnikai csoportot érintő témákkal foglalkoznak, csak ritkán van példa másik közösséggel való kapcsolatteremtésre.

Összesen mintegy 150 helyi rádió- és tv-állomás sugároz más nyelven (nem szerb) műsort. Ezeknek az adóknak mintegy negyed része községi, a több magántulajdonban van és egy részüket (főleg a roma állomások, de a kisebb vajdasági közösségeket is, mint a szlovákok és a ruszinok) a nemkormányzati szektor alapította. Ezeknek az állomásoknak fele Vajdaságban van.

A vajdasági tájékoztatási eszközökben a leggyakrabban használt nem szerb nyelv, a magyar (kb. 50), majd a roma (10), a többi nyelv legfeljebb öt állomás műsorában van jelen. A szóban forgó média felében a főműsorok szerb nyelvűek (többségük községi állomás), míg a többi etnikai csoportnak napi vagy heti néhány órát szentelnek. Másrészt a meghatározott etnikai csoportok nyelvén műsort sugározó magánadók szinte kizárólag ezt az egy nyelvet használják. Csak két állomás, a *Radio 021/Multiradio* és a *Radio Kovačica* közvetít többnyelvű műsort, az első ötnyelvű (magyar, szlovák, román, rus-

zin és roma), valamint szerb, a második pedig három nyelven (magyar, szlovák és román). A *Radio Kovačica* ugyanúgy alkalmazza a nyelvhasználatot, mint az *Újvidéki RTV*, míg a *Multiradio* az egyetlen szerbiai rádióműsor, amelyben a nyelveket keverik. Emellett ez a rádió egynyelvű műsoraiban gyakran közöl olyan információkat, amelyek nem csak az illető etnikai közösségre, hanem még egy vagy két közösségre vonatkoznak. Bármelyik közösség eseményeiről információkat közöl a szerb hallgatóknak szánt műsorokban is. Ezt a végtelenül egyszerű megközelítést elfogadják a hallgatók, és e rádió tekintélye egyre nő.

A Szerbia többi részében működő helyi adókon a szerb után a roma nyelv a legelterjedtebb. Mintegy 15 állomás fő programja szerb nyelvű és kb. 20 roma adó van. Két állomás bolgár nyelvű műsort sugároz, ezek a *TV Piro*t és a *TV Caribrod* (ez utóbbi napi több órán át). Csupán a roma állomásoknak van igazi kétnyelvű műsoruk, egyformán és szükség szerint használják a szerb és a roma nyelvet. Minden műsort, amelyben a vendégek szerbül beszélnek, szerb nyelven adnak.

Az EBESZ 2001 áprilisában Dél-Szerbiában egy kísérleti projektumot kezdeményezett. Az alapkonceptió előíranyozza a helyi községi média-átalakítását, Bujanovac, Preševo és Medveđa helységeekben. A *Radio Bujanovac* kapja a pénzeszközök egy részét, hogy albánokat foglalkoztasson, abból a célból, hogy a már meglévő szerb szerkesztőségben megnyissák az albán hírszerkesztőséget. 2002 szeptemberében kezdték meg a napi ötperces albán hírek sugározását, és várhatólag 2003-ban bővítik az albán műsort. Megkezdték a heti egyórás roma műsor sugározását is. A *Radio Preševótól* és a *Radio Medveđától* elvárják, hogy más nyelvű műsorokat is készítsen (Medveđában albán, Preševóban szerb nyelvűt), ami a

“többi közösség” újságíróinak bevonását is jelenti. Ezeknek a projektumoknak a célja, hogy minden egyes közösség számára biztosítsa a műsorokat, amelyet a közösség újságírói fognak szerkeszteni anyanyelvükön.

A nem szerb nyelvű elektronikus médiával kapcsolatos záró megállapítások az alábbiak:

1. A roma nyelvű állomások kivételével, amelyek jobbára kétnyelvű (roma és szerb) műsort sugároznak, az összes többi média kizárólag etnikai közössége nyelven sugározza műsorát.
2. A szerbet fő nyelvként használó média csak korlátozott számú műsort sugároz egy vagy több nyelven. Ezt egy vagy több külön-külön hírműsorszerkesztőség készíti, amelyek között nincs kapcsolat.
3. Kettőnél több nyelvű műsort csak néhány média sugároz, köztük egyedül a *Multiradio* alkalmazza a többnyelvű műsorszórást.
4. Jóllehet nagyon sok elektronikus tájékoztatási eszköz egy vagy különböző nyelven sugároz műsort, szem előtt kell tartani, hogy nagy többségük főként kereskedelmi, zenés vagy szórakoztató műsorokat tűz programjára, és csak ritkábban tájékoztatót is (legjobb esetben óránként rövid hírekkel tájékoztatja közönségét).
5. Várhatólag ezeknek az állomásoknak a száma az elkövetkező időszakban csökkenni fog, mert sok nem tud eleget tenni az engedély megszerzéséhez szükséges feltételeknek.

3.3. Egyéb médiaprojektum. A leelterjedtebb tömeg-tájékoztatási eszközök ugyan a sajtó, a rádió és a televízió, mégis érdemes megjegyezni, hogy a különböző nyelvek jelen vannak néhány más fontos médiában is, mint pl. a hírügynökségi szolgáltatások, a független tv-produkciók és az internet.

A Szerbiában valaha is alapított első független hírgyártó, a *BETA* már két éve nyújt magyar nyelvű szolgáltatásokat, és a tervek szerint megkezdte a magyar nyelvű szolgáltatásokat annak a regionális projektumnak a keretében, amely ebbe bevonná Magyarországot és a régió azon országait (Románia, Horvátország és Szlovénia), amelyekben magyar közösségek élnek.

Csak az újvidéki (Vajdaság) független *UrbaNS* tv-gyártás készít nem szerb nyelvű műsorokat. *Multigrad* műsoruk művelődési kérdésekkel foglalkozik, kétnyelvű (szerb és magyar) felirattal sugározzák, és a műsor résztvevői — más etnikai csoportok tagjai is — mindenki anyanyelvén beszél. A műsort mintegy tíz vajdasági helyi tv-állomás mutatja be. Mivel csak néhány többnyelvű tv-állomás van, ez a projektum etnikumközi és multikulturális megközelítésével bővíti a tv-műsorválasztékot.

Az interneten a különböző nyelvű információk nincsenek megfelelő mértékben jelen. Csupán a *Családi Körnek*, a *Rominterpressnek* és az *RTV Nišavának* van saját honlapja, közülük azonban egyik sem különösképpen látogatott. Az egyik fő médiaház honlapja külön figyelemre tart számot. Az *RTV B92*, világszerte ismert belgrádi hírközlő honlapja nem csak szerb, hanem magyar és albán nyelvű napi híreket is kínál. Ezt a honlapot jellemzi a több tíz különböző témáról szervezett fórum, amelyen a különböző etnikai környezetekből a résztvevők aktívan bekapcsolódhatnak ebbe a virtuális kommunikációba. Ezt a honlapot naponta átlagban 90.000 ember látogatja.

3.4. Külön téma — a roma nyelvű tömegtájékoztatási eszközök és a roma nyelvű műsor. A romák a legnagyobb kisebbségi csoport Szerbiában (Szerbia-Montenegró), és az összlakosság mintegy 10%-át alkotják.

Ezért kiemelten fontos külön figyelmet szentelni a roma tájékoztatási eszközöknek. Ezen a nyelven mindössze négy lapot adnak ki (egy gyermek- és egy szaklapot, továbbá két lapot a romákkal kapcsolatos kérdésekről). Mindegyik lap rendszertelenül jelenik meg (amikor sikerül adományokból eszközökre szert tenni) és nagyon korlátozott példányszámban. A tv-műsorokkal sem sokkal jobb a helyzet. Pillanatnyilag csak egy roma állomás van, és roma nyelvű programot is csak két állomás sugároz. A fentiek alapján megállapítható, hogy a rádió a roma közösség legfőbb információ-forrása. Mintegy tíz roma rádióállomás van. Nincsenek adataink olyan felmérésről, amely a roma közösség körében végzett volna kutatást. A *Glas Roma* és az *RTV Nišava* rádiók példája alapján azonban leszögezhető, hogy a romák, akik fogják a roma műsorokat sugározó roma és nem roma adókat is, szívesebben választják az előbbieket. Ennek mindenképpen köze van a romák hosszú időn át tartó és erőteljes háttérbe szorításához és hátrányos megkülönböztetéséhez, ami megköveteli sürgős önemancipálódásukat. A romák a roma állomásokat "sajátjuknak" tekintik és azonosulnak velük. Már maga a tény, hogy "saját" tájékoztatási eszközük van, büszkeséggel és önbizalommal tölti el őket. Még egy előny, hogy az őket érdeklő témákról szóló műsorokat hallgathatnak, mégpedig a nap minden szakában.

Mindent összevetve a nem roma tömegtájékoztatási eszközök a roma népesség anyanyelvű tájékoztatásához korlátozott kapacitásokkal rendelkeznek, és tervbe sincs véve javításuk belátható időn belül. A másik dolog, hogy csak néhány roma elektronikus hírközlő műsorának a tartalma kielégítő. Mivel a polgári szektor az alapítójuk, csak helyi szinten sugározhatják műsorukat. A roma nyelvű műsorok hatótávolságát az egyik módon úgy lehet

növelni, hogy a saját gyártású műsorokkal nem rendelkező roma állomások, valamint a községi helyi vagy magántulajdonban levő állomások, a roma elektronikus média, mint az *RTV Nišava* és a *Glas Roma*, továbbá a *Multiradio* roma nyelvű műsorai közül a legérdekesebbeket átvehetik. Egyes állomásoknak ez már gyakorlata, és az eredmények igen kedvezőek.¹⁸

III. Záró megállapítások

Szerbiának (Szerbia-Montenegró) hosszas hagyománya van a többnyelvűségben, ami a tömegtájékoztatási eszközök gyakorlatában és más téren is megnyilvánul. Szem előtt kell azonban tartani néhány fontos mozzanatot.

Az egyetlen igazán többnemzetiségű és sokféle kultúrájú toleráns többnyelvű hagyománnyal rendelkező társadalom Vajdaság. Szerbiában a többi többnemzetiségű vidéken az államalkotó nemzetével nem azonos származású polgárok nehézségekbe ütköznek anyanyelvük nyilvános, sőt még a tömegtájékoztatási eszközökben való használatával kapcsolatban is. Vajdaságban a többnyelvű tömegtájékoztatási infrastruktúra rendkívül fejlett, Szerbia többi részében ezzel szemben nagyon gyenge (pl. bolgár), vagy még csak alakulóban van (pl. roma, albán, vlach).

Jóllehet számbelileg jelentősek — több mint 150 helyi elektronikus média és ugyanennyi sajtótermék csak Vajdaságban — a különböző nyelvű tömegtájékoztatási eszközök nagyon gyengén fejlettek, rosszul felszereltek, nincs elég szakemberük, a fedettség mércéiknek pedig

¹⁸ Néhány dél-szerbiai roma rádióállomást átvesz a *Radio Nišava*, az ANEM egyes állomásai átveszik a *Glas Roma* rádióállomás bizonyos műsorait.

nagyon alacsony szinten tesznek eleget. Ha a rájuk szabott szerepet akarják játszani, derekas munkát kell elvégezniük. Főleg a roma tájékoztatási eszközök nem elég erősek a roma lakosság anyanyelvű tájékoztatási és oktatási műsorok iránti szükségleteinek kielégítésére.

A multietnikai viszonyok a kilencvenes években ropant negatív irányt vettek. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején keltett mérhetetlen bizalmatlanságra, félelemre, sőt gyűlöletre, a médiában most csak kivételes esetben van példa. Nem kell azonban illúziókat táplálni arról, hogy ezeket a problémákat teljesen áthidaltuk. Egyes politikusok és a radikális jobboldali csoportok igenis jelen vannak a nyilvánosságban diszkrimináló, sovíniszta és xenofóbiás kijelentéseikkel, amelyeket bizonyos tájékoztatási eszközök kritikus állásfoglalás nélkül leköszölnek. E téren még nagyon sok a teendő, amelyben a médianak profi módon történő és társadalmilag elkötelezett tájékoztatás révén fontos szerepet kell játszania. A legfőbb tömegtájékoztatási eszközök közül egyesek kiváló példával járnak elől a sokrétű tájékoztatásban és a tolerancia, a kölcsönös megértés és az emberi jogok tiszteletben tartásának hirdetésében. Ebben vezető szerepet játszanak az *RTV B92*, a *Danas* napilap, a *Vreme* hetilap és a *BETA* hírügynökség.

A többi nyelven a legtöbb média egy- vagy kétnyelvű. A többnyelvű tájékoztatási eszközök száma elenyésző, többségben elektronikus hírközlő. E tájékoztatási eszközök szerkesztőségei azonban minden nyelven külön-külön készítik műsoraikat, amelyeket aztán külön-külön műsoridőben is adnak. Ez aztán nyelvi alapon és ebből következően az etnikai különbözőség alapján is párhuzamos médiavalósághoz vezethet. Ebben az értelemben a *Multiradio*, a roma rádióállomások és az *UrbaNS* produkció járnak elől a legjobb gyakorlattal. A legfőbb tö-

megtájékoztatási eszközök az etnikai közösségeknek szánt projektumai közül a legsikeresebbek a *BETA* hírügynökség és a *B92* internet-hírei.

A tömegtájékoztatási eszközök területét szabályozó új törvények, A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló szövetségi törvény, az etnikai közösségek tájékoztatási eszközeinek hagyománya és Kelet-Európa egyik legfejlettebb független médiaszektora aránylag biztos alapot teremtenek a további fejlesztéshez. A hatalmi szervezeteknek, a médiának és nemkormányzati szektornak tovább kell fáradoznia a pluralisztikus és független médiaszektor megteremtésén, amely az etnikai közösségek nyelvén sokféle tájékoztatási eszközt kínálna és eleget tenne Szerbia többnemzetiségű társadalma szükségleteinek.

Bibliográfia

- Bašić, Goran**, *Zaštita prava nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji prema standardima Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope — A nemzeti kisebbségek jogvédelme a Jugoszláv SZK-ban az Európa Tanács nemzeti kisebbségvédelmi keretvének szabványai szerint*, Beograd: Centar za antiratnu akciju, 2002.
- Breznik, Dušan**, *Stanovništvo Jugoslavije — Jugoszlávia lakossága*, Beograd: Chronos, 1991.
- Zakon o radiodifuziji** — Törvény a rádiódifúzióról, amelyet a Szerb Nemzetgyűlés 2002. július 18-án fogadott el.
- Brunner, Roland — Skopljanac, Nena**, *Strateški dokument za podršku EU manjinskim medijima u periodu 2001—2005. — Stratégiai dokumentum az EU részéről a kisebbségi méditának nyújtott 2001—2005. évi támogatásra* (Strategy Paper for EU Support to Minority Media for the Period 2001—2005) Medienhilfe, 2001- belső használatra).
- Centar za antiratnu akciju** — Háborúellenes Központ, *Nacionalna struktura stanovništva Vojvodine — Vajdaság lakosságának nemzeti struktúrája*, www.caa.org.yu

- Darbshire, Helen**, *Minorities and Media Freedom under International Law*, Prava Roma, 4 (1999).
http://errc.org/rr_nr4_1999/advol.shtml
- Galjus, Orhan**, *Stateless: Roma and the Media Today*, Roma Rights, 4 (1999) http://errc.org/rr_nr4_1999/advo2.shtml
- Centar za humanitarno pravo** — Emberjogi Központ, *Albanci u Srbiji — Preševo, Bujanovac i Medveda — Albánok Szerbiában — Preševo, Bujanovac és Medveda 2002*. <http://www.hlc.org.yu>
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina** — Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről (A JSZK Hivatalos Lapja, 11/02. szám).
- Lenkova, Mariana**, *Crno-belo u odnosu na raznolikost (Predstava o Romima na balkanskim medijima) — Fekete-fehérben a különbözőség (a balkáni médiakép a romákról)*.
www.greekhelsinki.gr/english/articles/montpellier-mar_ianna.html
- Projekt o etničkim odnosima**, *Mediji i Romi u savremenoj Evropi, čitjenice i zablude — Projektum az etnikai viszonyokról, A média és a romák a modern Európában, tények és tévhitek* (Prága, 1996).
- Popis stanovništva, domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava u 1991*, tom 3 — A lakosság, a háztartások és mezőgazdasági birtokok 1991. évi összeírása, 3. kötet (Szövetségi Statisztikai Intézet, Belgrád, 1993).
- Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji, Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, Komesarijat za raseljena lica Republike Crne Gore* — A menekültek és a háború miatt veszélyeztetett más személyek összeírása a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, az Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbiztossága, a Szerb Köztársaság Főbiztossága, a Széttelepített Személyek Crna Gora köztársasági Főbiztossága, Belgrád, 1996.
- Valić-Nedeljković, Dubravka**, *Mediji u multikulturalnoj i multilingvalnoj pokrajini Vojvodini — A média a sokféle kultúrájú és többnyelvű Vajdaság Tartományban*, 1999.

Ajánlások

I. Szerkezeti kérdések és az állami szervek feladatai

Általánosságban

1. A tömegtájékoztatási eszközök közvetlen pénzellátása az állami — akár országos, tartományi (Vajdaság) szinten — költségvetésből lehetőséget ad a média feletti állami ellenőrzésre, ezért meg kellene szüntetni. Közalapítványokat kell létrehozni, például olyanokat, amelyek felölelnék az etnikai közösségeket és a tömegtájékoztatási eszközöket, az újságíró egyesületeket, a médiával foglalkozó nemkormányzati szervezeteket, a médiabaráti magánegyesületeket stb. Az állami intézmények képviselhetnék magukat a közalapítványok felhasználására alakított testületekben, de nincs szükség többségi képviseletükre.
2. Az állami testületeknek minden szinten fel kellene hagyni azzal a gyakorlattal, hogy az etnikai közösségek nyelvén csak az állami tulajdonban levő tájékoztatási eszközöknek juttatnak eszközöket. Amíg kialakul a közpénzelés mechanizmusa, az anyagi segítséget objektív és világos kritériumok alapján, a magánmédia hátrányos megkülönböztetését mellőzve kell odaítélni.
3. Az állami szerveknek nem kellene új tájékoztatási eszközöket alapítani az etnikai közösségek nyelvén. Az állam szerepe nem a tájékoztatási eszközök alapítása, hanem törvényes kereteket és mechanizmusokat kell teremtenie az állami struktúráktól függetlenül működő tájékoztatási eszközök alapítását serkentő közpénzelésre.

Sajtó

4. A demokratikus társadalmak nem ismerik el az állami tulajdonban levő sajtót. Értelemszerűen az etnikai közösségek nyelvén tevékenységet folytató állami kiadónaknak vagy külön nyomtatott sajtóter-

mékeknek átalakuláson kell végbemenniük, és az államtól és a politikai struktúráktól függetlenül kell működniük.

5. Az érvényben levő adók és postaköltségek nagyon megterhelik a nyomtatott hírközlőket, különösen az etnikai közösségek nyelvén nyomtatottakat. A kormánynak el kell fogadnia a Pénzügy- és Gazdasági Minisztérium által a sajtó adómentesítésére nemrégiben benyújtott javaslatot. Ugyanígy megfelelő intézkedéseket kell elfogadni a postai szolgáltatásokkal kapcsolatban, amely sok európai demokráciában fontos mechanizmusként működik a független sajtó közvetett támogatásában.

Elektronikus hírközlők

6. Az állami elektronikus médiának — *Szerbiai Rádió-Televízió (RTS/SZRT), Újvidéki Rádió-Televízió (ÚRTV/RTV NS)* — nem kellene monopol- és előnyös helyzetben lennie az etnikai közösségek nyelvén sugározott műsorok tekintetében. Feltételeket kellene teremteni az etnikai közösségek nyelvén sugározott műsorok tekintetében egy pluralista médiarendszer megteremtéséhez. Valamennyi közzolgálati, magán- és polgári szektorban működő média számára egyenlő lehetőségeket és feltételeket kell teremteni a fenntartható tevékenységükhöz.
7. Át kell tekinteni olyan jogszabályok meghozatalának lehetőségét, amely pozitív diszkriminációt vezetne be a polgári szektor számára való engedély-kiadásban. Ennek kivételes jelentősége van az országszerte szétszórtan élő etnikai közösségek nyelvén alapított műsorszórókra nézve.
8. Jóllehet mind hatótávolságuk, mind pedig a műsoraikban feldolgozott témák tekintetében igen korlátozottak, az etnikai közösségek nyelvén készülő műsorok a SZRT-ben és az *Újvidéki RTV*-ben is igen költségesek. Tetemes anyagi eszközöket fordítanak rájuk, amelyeket oda lehetne ítélni magánprojektmok vagy közösségi projektmok céljaira. Meg kell

vizsgálni a független magántévé-állomások gyártásában készült műsorok megvásárlásának lehetőségét.

III. Az etnikai közösségek tömegtájékoztatási eszközei

9. Jóllehet az etnikai közösségek nyelvén számos tömegtájékoztatási eszköz működik, infrastruktúra tekintetében mégis igen elmaradottak. A személyzet alig tesz eleget a hivatásbeli mércéknek, a műsorgyártás rendkívül korlátozott terjedelmű és általában elégtelen színvonalú. Minden módon segíteni kell azokat a médiaházakat, amelyek tájékoztatási műsoraikat egyedül szerkesztik, ideértve az infrastruktúrát, a személyzet képzését és a műsorfejlesztésre szánt eszközöket.
10. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a romákra, Szerbia legnépesebb kisebbségi közösségére. Különösen az elektronikus média fejlesztésének támogatása fontos azokon a vidékeken, ahol a roma lakosság nagyobb tömbben él, valamint segíteni kell a műsorcserevel és a médiaközi kapcsolatteremtéssel kapcsolatos projektumokat, mind az országban, mind máshol.
11. Az etnikai közösségek tájékoztatási eszközei közötti műsorcsere, koprodukció és a hálózathoz való csatlakoztatásuk javíthat a műsorszínvonalon. Ösztönözni kell a határon túli együttműködést. Ily módon a média serkentheti az államalkotó közösség és a régióban élők közötti kölcsönös megértést és toleranciát.
12. Az etnikai közösségek műsorszóróinak többsége helyi jellegű. Közülük azonban csak kevés média tényleg a közösségé. Ajánljuk, hogy az egyik oldalról ezek és a másik oldalról a helyi/regionális polgári média élénkítse fel az együttműködést. A nemkormányzati szervezetek — amelyeket az etnikai közösségek képviselői, de mások is alapítottak — különösen jelentős szerepet játszhatnak a partnerprojektumok és műsorgyártásban való aktív részvételük révén.

13. Az etnikai közösségek legtöbb tájékoztatási eszköze egynyelvű. Vannak kétnyelvűek is (főleg a roma közösségé). Nagyon kevés a többnyelvű média még Vajdaságban is, ahol 25-nél több etnikai közösség él, és mintegy tíz nyelvet beszélnek. Ha ehhez hozzáfűzzük, hogy a gyakorlatban ezeket a műsorokat minden nyelven külön-külön készítik, fennáll a veszélye az etnikai különbségeken alapuló párhuzamos médiavalóság kialakulásának. A különböző nyelvű műsorgyártáshoz vegyes etnikai szerkesztőbizottságokra vagy a bizottságok közötti együttműködésre van szükség. Ebben az értelemben a jövőben követendő a *Multiradio*, a roma rádióállomások, az *UrbanNS* produkcióinak, valamint a *BETA* hírügynökség szolgáltatásainak, továbbá a *B92* nem szerb nyelvű internet-híreinek gyakorlata.
14. A két- és többnyelvű tömegtájékoztatási eszközök csak akkor hozhatnak pozitív eredményeket, ha a társadalom a többnyelvűséget a mindennapi élet velejárójaként fogadja el. Azokon a vidékeken, ahol az etnikai közösségek többséget alkotnak, vagy a lakosság jelentős része, az etnikai közösségek nyelvén választható és ingyenes nyelvtanfolyamokat kellene szervezni.

I. Bevezető

Multikulturális társadalmak akkor alakulnak ki, amikor különböző etnikai eredetű, nyelvű és vallású népek azonos területen együtt élnek. Svájc e tekintetben kétfajta tapasztalattal szembesül: a régebbivel és az újabbal. A régebbi tapasztalat abból a tényből származik, hogy Svájc több mint öt évszázadon keresztül sokféle kultúrájú állam volt, amelyet egyidejűleg több nyelv és kultúra jellemzett. Az újabb tapasztalatot a nyugat-, dél- és kelet-európai, valamint az Ázsiából, Afrikából és Latin-Amerikából érkező bevándorlók szerezte. Ez a folyamat a 17. században vette kezdetét, majd a 18. és a 19. században folytatódott és a 20. században még jelentősebbé vált. A régebbi multikulturális tapasztalat az etnikai csoportok hatékony védelmét eredményezte, ezen értendő a tömegtájékoztatási eszközök odaítélése is. Az újabb multikulturális tapasztalatot, mivel a külföldi munkások és menekültek bevándorlásának a következménye, egyfelől integráció, másfelől pedig szegregáció jellemzi. Éppen ezért nem könnyű tömegtájékoztatási eszközöket biztosítani a bevándorlóknak.

II. Svájc sokféle kultúrájának rövid története

A mai Svájc területén mindig is egyidejűleg több nyelvet beszéltek.¹ Svájc ezt földrajzi fekvésének köszönhetette. Az Alpok Svájcon át végighúzódó hegyláncolata Európát délre és északra osztja, az Aare, a Rajna és a Rhône folyók a múltban sokszor az érdekzónákat határolták el. Svájcban az eredeti nyelvek: a kelta (északon és nyugaton), a rétoromán (keleten) és a lepontói (délen) voltak. E terület i. e. 121–15. a Római Birodalomhoz tartozott. Több mint 400 éven át a latin nyelv és a kultúra dominált. Ebben a folyamatban Svájc nyugati vidékei korábban és radikálisabban romanizálódtak, mint az ország többi része.²

A germán törzsek egyre beljebb nyomultak svájci területen. Először i. e. 450 körül burgundok érkeztek Genf vidékére. Jóllehet politikailag a burgundok domináltak, nyelvüket mégis a rómaiakéval váltották fel. I. e. 500 után Svájcba benyomultak az alemannok is. Ekkor fordított folyamat játszódott le. Az alemannok germán nyelve maradt az uralkodó, a romanizált kelták pedig lemondtak nyelvükről. Kezdetben Svájc alemann és burgund részei között a nyelvi határ az Aare folyó mentén húzódott, de idővel inkább nyugat felé tolódott el. Svájc déli részét (Észak-Itáliát) legelőször a germán longobárd törzs telepítette be, amely egy idő után elveszítette nyelvét és az újlatin nyelvet (olasz) tette magáévá. Raetiában megmaradt a latin nyelvekhez tartozó rétoromán nyelv.

¹ Walter Hass: *Sprachgeschitliche Grundlagen*, a Die viersprachige Schweiz c. könyvben, szerkesztő: Robert Schläpfer (Zürich: Ex Libris, 1984), 21–70.

² Andres Furger: *Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in römischer Zeit. Forum Helveticum, Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 50–55.

Így történt meg, hogy Svájcban már több mint 1500 évvel ezelőtt elhatárolódott a négy nyelv: az alemann északon és keleten, a burgund-román nyugaton, a rétoromán délkeleten, az olasz pedig délen.

A régi svájci konföderáció, melynek kialakulása a 13. században kezdődött meg, volt az első szövetség, ebben csak németül beszéltek. Minden városban és államban a politikai vezetők németül beszéltek (Fribourg részben kivételt képezett). A csatlakozott kantonok és vazalusi területek azonban nagyon gyorsan gyarapították a konföderáció kantonjainak nyelveit. 1388-ban csatlakozott a konföderációhoz (Uriban) az első francia nyelvterület, követte 1439-ben az olasz nyelvterület (Ticinóban). 1496-ban a konföderációhoz csatlakozott az első rétorománul beszélő nép is (a raetiai hármasegyezmény keretében). Tehát a svájci konföderációnak 500 éven át négy nyelve volt. Ennek ellenére 1798-ig egyetlen nem német nyelvterület sem kapott uralkodó kantoni státust. Továbbra is alattvalók vagy csatlakozott kantonok maradtak (kisebb jogokkal), ugyanúgy mint több német nyelvterület. Csak a Helvét Köztársaságban (1798—1803) kaptak a francia, olasz és rétoromán nyelvterület konföderációs egységei azonos jogokat. A kisebbségi nyelvi jogok konföderációs modelljét azonban csak a 19. században ismerték el és vetették papírra.

Az elmondottakra való tekintettel a mai Svájcban négy nyelvcsoport van 8 fajta írott nyelvvel.³

- Közép-Svájcban és a Németországgal és Ausztriával határos északi és keleti országrészekben élő 64% lakosság beszél németül. Svájc német nyelvterületén a mindennapi életben, a rádión és a te-

³ Roger Blum: *Sprachenvielfalt und Föderalismus. Zoom Kommunikation & Medien*, 12/13. szám, *Der Fernsehboom* (1999. május), 50—55.

levízió is kb. 25 különböző dialektus hangzik el. Írásban azonban ezeket a nyelvjárásokat nagyon ritkán használják. Az állami intézmények, a sajtó és az irodalmi körök német irodalmi nyelven írnak.

- A lakosságnak az ország nyugati, Franciaországgal határos és *Suisse Romandenak* nevezett részében élő 19%-a franciául beszél. Itt a nyelvjárások teljesen háttérbe szorúlnak, nem írnak nyelvjárással és a rádió és tv sem használja. A tájékoztatási eszközök nyelve a francia.
- Az ország déli Olaszországgal határos részében főleg Ticinóban (Tessin) kanton, de részben a Grischuns völgyben (Graubünden kanton) élő 8% lakosság olaszul beszél. Az itt beszélt egyes nyelvjárásokat időnként a tájékoztatási eszközök is használják.
- A lakosság 0,6%-a, amely Délkelet-Svájcban a Grischuns hegyi részén él, rétorománul beszél. Öt különböző dialektus van (putér, vallader, sursilvan, sutsilvan és surmiran), amelyek írásban is használatosak és a könyvek is így íródnak.⁴

III. A média törvényes szabályozása

1. A nyelvi különbözőség megállapítása az új szövetségi alkotmányban. Az alkotmány erejű törvénynek a nyelvi különbözőségre vonatkozó szakaszai közül az új szövetségi alkotmány négy szakasza a meghatározó:

4. szakasz — Az ország nyelvei (Landessprachen)

Az ország nyelvei: a német, a francia, az olasz és a rétoromán.

⁴ Martin Arnold: *Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur, Basler Magazin, 40 (2002. október 5.), 3–5.*

18. szakasz — Nyelvi szabadság

Az alkotmány szavatolja a nyelvi szabadságot.

70. szakasz — Nyelvek

1. A szövetségi állam hivatalos nyelvei: a német, a francia és az olasz. A rétorománul beszélő polgárokkal való kommunikációban a szövetségi államban a rétoromán is hivatalos nyelv.
2. A kantonok maguk határozzák meg, mely hivatalos nyelveket használják. A különböző nyelvi közösségek közötti összhang megtartása végett a kantonok tiszteltben tartják a terület eredeti nyelvi struktúráját, valamint a kisebbségek anyanyelvét.
3. A szövetségi állam és a kantonok fejlesztik a nyelvi közösségek közötti kommunikációt és cserét.
4. A szövetségi állam segít a többnyelvű kantonoknak sajátos feladataik ellátásában.
5. A szövetségi állam segítséget nyújt Graubündennek és Ticinónak a rétoromán és az olasz nyelv megőrzésében és fejlesztésében.

A nép és a kantonok 1999-ben elfogadták Svájc szövetségi alkotmányának revízióját. A központi kérdés a nyelvi különbözőségek megállapítása volt. A régi szövetségi alkotmánnyal összevetve az új változat sokkal messze menőbb és differenciáltabb jogszabályokat tartalmaz a nyelvről. Az ország valamennyi nyelvének (*Landessprachen*) egyenlőségét (4. szakasz) az *Általános jogszabályok* fejezet újdonságként említi. A régi szövetségi alkotmányban ezt az egyenlőséget a *Külön jogszabályok* fejezet (116. szakasz) említi. Maga a *Landessprachen* kifejezés is újdonságot jelent. Korábban a *Nationalsprache*-ről (nemzeti nyelv) beszéltek.⁵

⁵ Magyar nyelven nincs szükség magyarázatra — a ford. megj.

Nem világos azonban, hogy a szövetségi állam új hatáskörei ebből az új szakaszból erednek-e.⁶ A nyelvi szabadság, mint alapvető jog, szintén újdonság. A Szövetségi Bíróság mint íratlan 1965. évi alkotmánytörvényt⁷ már elfogadta ezt az alapvető jogot, amely szerint mindenkinek joga van a maga választotta nyelven kommunikálni. Az új szövetségi alkotmányban azonban még két új szakasz vonatkozik a nyelvi jogokra. A 8. szakasz értelmében (jogi egyenlőség) senki sem kerülhet hátrányos helyzetbe “származása, faja, neme, életkora, nyelve, társadalmi státusa, életmódja, vallási hovatartozása, ideológiai vagy politikai meggyőződése, vagy testi, szellemi vagy pszichikai alkalmatlansága miatt”. A 31. szakasz 2. pontja értelmében (letartóztatás) minden letartóztatott személynek joga, hogy “a számára érthető nyelven tájékoztassák letartóztatásának okairól, és az őt megillető jogokról.”

2. Nyelvhasználati törvény. Az új szövetségi alkotmány nyelvi különbözőségekkal kapcsolatos rendelkezéseinek alkalmazása végett munkacsoport alakult az új nyelvhasználati törvény kidolgozására. 2001 nyarán a törvénytervezetet eljuttatták a kantonoknak, pártoknak és érdekelt csoportoknak, hogy véleményt mondjanak róla. Ez a folyamat eddig még nem fejeződött be.

A törvény intézkedéseket tartalmaz a nemzeti nyelveken való nyelvi képességek fejlesztésére és minden oktatási szinten az előadók és egyetemi hallgatók együttműködésére a nyelvi sokféleség kompetencia központjainak (Kompetenzzentrum) megalapítása végett, valamint a harmadik személyekkel való kommunikációs eszközök

⁶ Lucius Mader: *Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes, Babylonia*, 4 (2001), 15–22.

⁷ Lucius Mader: *Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes, Babylonia*, 4 (2001), 16.

fejlesztésére. Az új nyelvhasználati törvény segítséget irányoz elő, amelyet már Grischunsban és Ticinóban a rétoromán és az olasz nyelvvel kapcsolatban megállapítottak, továbbá a többnyelvű kantonoknak a szövetségi állam részéről nyújtott segítséget. Tervben van Svájc rétoromán és olasz nyelvterületein a kiadói szektornak nyújtandó támogatás, valamint a raetiai hírügynökség révén a raetiai sajtó támogatása.⁸

Fontos azonban megjegyezni, hogy a tervezett nyelvhasználati törvény szakaszainak nagy része vagy explicite említi az ország négy nyelvét (Landessprachen), vagy annyira általános a megfogalmazásuk, hogy nem derül ki számításba vették-e az ország négy nyelvének kereteit túlhaladó multikulturális nyelvi különbségeket. Az egyedüli kivétel a nyelvhasználati törvény 17. szakaszának b) és c) pontja, amely világosan meghatározza azokat a személyeket, akik nem beszélnek az egyik nemzeti nyelvet sem.

17. szakasz — Az ország nyelvei (Landessprachen) és a mobilitás

A szövetségi állam pénzügyi támogatást nyújthat:

- a) a nyelvterületen kívül élő személyek részére nemzeti anyanyelvtudásuk fejlesztésére,
- b) az ország nyelvei (Landessprachen) közül egyet sem beszélő személyek részére az országban beszélt nyelv tanulására,
- c) azoknak a személyeknek a részére, akiknek az ország nyelvei (Landessprachen) közül egyik sem az anyanyelve, anyanyelvi és művelődési tanfolyamokra.

A rendelkezések lehetséges alkalmazásával kapcsolatban azonban csak a szövetségi államnak a kantonok részére

⁸ www.kultur-schweiz-admin.ch/kul.tges/h_sprapoli.htm

nyújtott anyagi támogatását emlegeti, különös tekintettel az oktatási szektorra. A többi szakasz nem mondja ki világosan, hogy figyelembe vette-e a nemzeti nyelvhez nem tartozó valamely nyelvet. A 21. szakasz példaként szolgálhat:

21. szakasz — A többnyelvűséget fejlesztő intézmények

1. A szövetségi állam és a kantonok közösen irányítják a többnyelvűséget fejlesztő tudományos intézményeket.
2. Ezeknek az intézményeknek a feladatuk az alábbi, hogy
 - a) előrelendítsék az alkalmazott többnyelvűségi kutatásokat,
 - b) fejlesszék és segítsék a többnyelvűségi oktatási formákat és ennek az oktatási formának az evaluációját,
 - c) irányítsák a tájékoztatási és dokumentációs központot,
 - d) segítsenek Svájcban a többnyelvűségi kutatások koordinálásában.
3. A szövetségi állam tanácsadó testületet alakít, amely tanácsokkal látják el a szóban forgó intézményeket.

A rétoromán és az olasz nyelv megőrzésére és fejlesztésére nyújtott állami támogatásról szóló szövetségi törvény 1983 óta hatályban van.⁹ 1996 folyamán meghozták ennek a törvénynek az új változatát.¹⁰ E törvény értelmében a szövetségi állam Grischunsnak és Ticinónak hozzájárulásuk arányában állami támogatást hagy jóvá. A szövetségi állam az összköltségekben legfeljebb 75%-ban

⁹ AS 1983/1444 1983. június 24., 1991-ben módosult az AS 1991/2108-cal.

¹⁰ SR 441.1., 1995. október 6., AS 1996/2280.

vesz részt, a kantonoknak pedig legalább 25%-ban kell részesedést vállalniuk. A 2. szakasz 2) pontja így hangzik: “A szövetségi állam részt vehet a rétoromán nyelv és a raetiai sajtó fenntartásának és fejlesztésének pénzellátásában.” Ezt még pontosabban megfogalmazza “a rétoromán és az olasz nyelv és kultúra megőrzésére és fejlesztésére nyújtott állami támogatásról szóló szabályzat”.¹¹ Emellett a szövetségi állam anyagilag támogatja a rétoromán nyelven rendszeresen megjelenő újságokat és folyóiratokat, valamint a raetiai hírügynökséget (4. szakasz). Grischuns éves alapon anyagi segítséget nyújt a *Ligia Romontscha/Lia Rumantscha*, valamint a *Vereinigung (association) Pro Grigioni Italiano*, azaz a kantonban a rétoromán nyelvet és kultúrát támogató szervezeteknek. 1983-ban növelték utoljára ezt az összeget a raetiaiak számára 400.000, az olaszul beszélő svájciak számára pedig 350.000 svájci frankra.¹² A raetiai hírügynökség *Agentura da Novitads Rumantscha ANR* részére 1996-ban további évi legfeljebb 350.000 svájci frank összeget adtak.¹³ Grischuns (Graubünden kanton) 2003-ra 2,6 milliós svájci frank összeget biztosít, a szövetségi államnak pedig 4,75 millió svájci frankot kell jóváhagynia. Ezért várhatólag a rétoromán és olasz nyelvsoport összesen 7,4 millió svájci frank segélyben fog részesülni. Ticinóban 1981 óta hatályban van az Államtanács által kiadott *Regolamento aull'aiuto finanziario federale per la difesa della cultura e della lingua*.¹⁴

¹¹ SR 441.31., 1996. szeptember 26., AS 1996/2283.

¹² A kantoni parlament 1983. szeptember 27-én hozott határozata, *Bündner Rechtsbuch (Grischuns statútuma)* 494.600. szám.

¹³ 1996. május 23-án hozott határozat, *Bündner Rechtsbuch*, 494.600. szám.

¹⁴ 1981. november 10., *Raccolta leggi Ticino*, 5.5.1.1. (165c).

3. A külföldiek jogai. A Svájcban élő külföldiek jogait a szövetségi alkotmány 121. szakasza (az országba való be-, illetve az országba való kilépéssel, a külföldiek tartózkodásával és letelepedésével, valamint a politikai menedékjog jóváhagyásával kapcsolatos jogszabályok)¹⁵ és a külföldiek tartózkodását és letelepedését szabályozó szövetségi jogszabályok állapítják meg.¹⁶ A 25.a szakasz kimondja, hogy a szövetségi állam anyagi támogatást szavatol a külföldiek szociális integrálódásához, azzal a feltétellel, hogy a kantonok, a helyi hatóságok és a harmadik fél is maga is részt vesz a pénzellátásban. E szakasz alapján a Szövetségi Tanács rendeletet hozott a külföldiek integrálásáról, amely szerint pénzellátást az alábbiakra lehet jóváhagyni:

- a) a külföldiek nyelvükkel és kultúrájukkal való kapcsolattartására,
- b) következetes tájékoztatási politika érvényesítésére a Svájcban élő külföldi népesség számára és e népességről,
- c) az interkulturális dialógus kezdeményezésére és ebben a külföldi népesség aktív részvételére (...),
- d) az interkulturális cserében dolgozók képzésének és továbbtanulásának biztosítására.

Az anyagi segítség jóváhagyásában a külföldiek ügyeivel megbízott szövetségi komisszió illetékes.

4. Médiaszabadság. Az a tény, hogy a szövetségi alkotmány szavatolja a médiaszabadságot a jogi feltételek része. A 17. szakasz így hangzik: "Az alkotmány szavatolja a sajtó, a rádió és televízió, valamint a többi nyilvános távközlési szolgáltatás szabadságát. Tilos a cen-

¹⁵ 1999. április 18., SR 101., AS 1999/2556.

¹⁶ 1931. március 26., SR 142.20., BS 1 1.2.1.

zúra. A sajtó részére szavatolt az információk bizalmasága.”¹⁷

IV. A nyelvterületekként rendelkezésre álló tömegtájékoztatási eszközök

1. Kis piac — sok tájékoztatási eszköz. Svájcban minden nyelvterület rendelkezik saját hírközlőivel. A svájci rtv- társaság (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft SRG*) Svájc minden nyelvterületén — német, francia és olasz — két tv-csatornát és 3—5 rádióállomást irányít. Svájc rétoromán részében majdnem teljes rádióműsor és részben tv- műsor van biztosítva. Fontos megjegyezni, hogy Svájc olasz nyelvterületén csak mintegy 300.000 ember számára biztosított teljes műsor. Ezenkívül minden területnek vannak hírügynökségei, regionális magán tévécsatornái, napi- és hetilapjai, valamint vasárnapi újságai és más sajtótermékei. Kivétel a rétoromán Svájc, amelynek egyáltalán nincsenek hetilapjai.¹⁸ Egyre nyilvánvalóbbá válik azonban, hogy a többi nyelvcsoporthoz képest Svájc olasz nyelvterületének anyagi segítségével lehet biztosítani. A SRG reklámokból és províziókból származó bevétele sokkal tetemesebb, mint Svájc olasz és rétoromán nyelvterületein a független gyártásé. A svájci hírügynökség (*Schweizerische Depeschagentur SDA*) német, de francia és olasz nyelvű szolgáltatásokat is nyújt. A rétoromán hírügynökséget az ANR-át a konföderáció és Gräubünden (Grischuns) kanton finanszírozzák.¹⁹

¹⁷ 2000. szeptember 13., SR 142.205, AS 2000/2281.

¹⁸ Mirko Marr, Vizenz Wyss, Roger Blum és Heinz Bonfadelli: *Journalisten in der Schweiz Eigenschaft, Einstellungen, Einflüsse* (Konstanz: UVK, 2001), 227.

¹⁹ A jogi feltételeket a III. fejezet ismerteti.

1. táblázat — A nyelvterületenként rendelkezésre álló tömegtájékoztató eszközök

Tömegtájékoztató eszköz	Német nyt.	Francia nyt.	Olasz nyt.	Rétoromán nyt.	Összesen
Hírügynökségek	2	2	1	1	6
A SRG tv-csatornái	2	2	2	0,1	6,1
Magán tv-csatornák	18 (+46)	3 (+26)	1 (+2)	—	22 (+74)
A SRG rádióállomásai	5	4	3	1	13
Magánrádió-állomások	34	15	2	1	52
Napilapok	47	12	3	1	63
Nem napilapok	79	40	90	4	132
Hetilapok	2	—	—	—	2
Vasárnapi újságok	2	2	2	—	6
Képes újságok	1	1	—	—	2

A svájci tömegtájékoztató eszközök tekintetében fontos médiapiac egyértelműen nyelvterületekre határolódik el, ebből következően ezek aránylag kis területek. Svájcban a legnagyobb a német nyelvterület, 5 millió lakossal, a legkisebb pedig a rétoromán Svájc, ahol a legnagyobb tömbben is mindössze 30.000 lakos él. Ennek folytán a német nyelvterület legnagyobb lapjai még mindig 300.000-es példányszámúak, míg a rétoromán Svájc legnagyobb lapjainak példányszáma mindössze 6000.

2. táblázat — A nyelvterületek szerinti legnagyobb lapok

<i>Nyelvterület</i>	<i>Legnagyobb napilapok</i>	<i>Más nagy lapok</i>	<i>Legnagyobb hetilap v. vasárnapi újság</i>
Német nyt.	Blick (314.179)	Bremgartner Anzeiger (15.439)	SonntagsBlick (334.693)
Francia nyt.	24 heures (89.619)	La Gruyere (15.034)	La Matin-Dimanche (220.451)
Olasz nyt.	Corriere del Ticino (39.142)	Il Lavoro (40.007)*	Il Mattino della Domenica (47.302)
Rétoromán nyt.	La Quotidiana (5.822)	Novitats (4.341)	

* Ticinóban az *Il Lavoro* (vasárnapi szakszervezeti újság) óriási példányszámban jelenik meg. A többi olasz nyelvű napilap példányszáma 1000–6000. Forrás: *Katalog der Schweizer Presse, 2001.*

2. Fedettség és a sajtó igénybevétele. Svájc azon országok közé tartozik, amelyet a legnagyobb mértékben fednek a sajtótermékek. Ez mindenekelőtt a föderatív berendezés eredménye. A 19. században minden völgy és minden körzet szeretett volna saját lapot. A nagyobb városokban különféle lapokat adtak ki, egy-egy oldalat minden városrészben. Svájcot ma is nagyon kis terjedelmű lapok sokasága jellemzi, azaz nagyon korlátozott példányszámú újságok. Százon felül van azoknak az újságoknak a száma, amelyeknek a példányszáma nem éri el a 15.000-et. Ez minden nyelvterületre érvényes. A három fő nyelvterület mindegyikének van egy ún. "elit" lapja (a svájci német nyelvterületen ez a *Neue Züricher Zeitung*, a francián *Le Temps*, az olaszon pedig a *Corriere del Ticino*). Saját tabloidja azonban csak Svájc német és francia nyelvterületének van. Ezenkívül Svájc német nyelvterülete az ország egyetlen része, amely képes volt független baloldali politikai beállítottságú, nagy és színvonalas

lapot készíteni (*Tages-Anzeiger*). Ilyen lapok Ticinóban nincsenek, a francia nyelvterületen pedig a *Le Temps* egyben elit és független baloldali jellegű lap is. A német nyelvterületen több olyan újság is megjelenik, amelynek néhány regionális kiadása (Kopfblattsysteme) és ingyen számai is vannak.

3. táblázat — A lapok és a lapegységek száma

<i>Nyelvterület</i>	<i>Napilap</i>		<i>Nem napilap</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>Szám</i>	<i>Lapegység</i>	<i>Szám</i>	<i>Lapegység</i>	<i>Szám</i>	<i>Lapegység</i>
Német nyt.	47	25	79	77	126	102
Francia nyt.	12	10	40	40	52	50
Olasz nyt.	3	3	9	9	12	12
Rétoromán nyt.	1	1	4	4	5	5
Összesen:	63	39	132	130	195	169
<i>Shema: Roger Blum</i> Forrás: <i>Katalog der Schweizer Presse, 2001</i>						

Minden nyelvterületen nagyon népszerűek az újságok. A napilapok és képes újságok példányszáma jóval meghaladja a szomszédos országokét, és a 15 éven felüli lakosság kétharmadát fedi (kivéve Svájc francia nyelvterületét, ahol a lakosság több mint fele olvas naponta újságot). Az újságolvasással eltöltött napi időtartam azonban nem éri el a fél órát.

4. táblázat — Az újságolvasás és időtartama

	<i>Napilapok</i>		<i>Képes újságok</i>		<i>Összesen</i>	
	<i>Napi újságolvasó</i>	<i>Napi időtartam</i>	<i>Napi újságolvasó</i>	<i>Napi időtartam</i>	<i>Napi újságolvasó</i>	<i>Napi időtartam</i>
Német nyt.	62,7%	24 perc	7,6%	3 perc	70,3%	27 perc
Francia nyt.	57,4%	21 perc	5,7%	2 perc	63,1%	23 perc
Olasz nyt.	70,2%	24 perc	4,8%	2 perc	75,0%	27 perc
<i>A SRG kutatóosztályának 2000. évi jelentése, Bern, 2001</i>						

3. Rádiózás. A rádiózás a különböző nyelvterületeken nagyon hasonló, azaz a nap folyamán szokás (főként a kora reggeli órákban és délben). Ugyanez érvényes a terjedelmére is. A svájci németek azonban naponta átlagban három órát hallgatnak rádiót, a svájci franciák és olaszok pedig valamivel több mint két órán át.

5. táblázat — A rádiózás és időtartama

	<i>Napi rádiózó</i>	<i>Napi időtartam</i>
Német nyt.	74,7%	193 perc
Francia nyt.	70,0%	142 perc
Olasz nyt.	71,2%	148 perc
<i>A SRG kutatóosztályának 2000. évi jelentése, Bern, 2001</i>		

4. Televíziózás. A tévénézést illetően a svájci németek a legvisszafogottabbak: tévékészülékeik csak valamivel több mint két órát vannak naponta bekapcsolva. A svájci olaszok ezzel szemben átlagban naponta három órát töltenek tévénézéssel. E tekintetben szokásaikat az olaszországi olaszokéval lehet összehasonlítani.

6. táblázat — Televíziózás és időtartama

	Napi televíziónéző	Napi időtartam
Német nyt.	73,4%	137 perc
Francia nyt.	73,2%	159 perc
Olasz nyt.	80,5%	171 perc
<i>A SRG kutatóosztályának 2000. évi jelentése, Bern, 2001</i>		

A svájci tévé nézési szokásokra vonatkozó adatok a 3 éven felüli népességet tekintve azt mutatják, hogy a svájci programokat minden nyelvterületen a kisebbség nézi (35—40%). A németül beszélő Svájcban ez a kisebbség a legnagyobb százalékarányú. Egyébként a svájci németek a közszolgálati tévé csatornáit kisebb arányban nézik (51% a francia, illetve az olasz nyelvterület 58%-ához viszonyítva). Ez azzal magyarázható, hogy itt számos német csatorna fogható. A másik dolog az, hogy Svájc német részében sokkal több a magáncsatorna, mint pl. a francia nyelvterületen. Ugyancsak figyelemre méltó adat, hogy a svájci olaszok a *RAI* műsorát kétszer annyit nézik, mint a svájci németek az *ARD*, *ZDF* és az *ORF* műsorait együttvéve.

7. táblázat — A nemzeti és a külföldi tévécsatornák műsoraival mellett eltöltött időtartam

Műsor	Német nyt.	Francia nyt.	Olasz nyt.
SRG	46 perc (33,6%)	55 perc (34,6%)	58 perc (33,9%)
Svájci magáncsatornák	8 perc (5,8%)	1 perc (0,6%)	2 perc (1,2%)
Svájci csatornák (Összesen)	54 perc (39,4%)	56 perc (35,2%)	60 perc (35,1%)
A közszolgálati tv külföldi csatornái	24 perc (17,5%)	37 perc (23,3%)	41 perc (24,0%)
Külföldi magáncsatornák	59 perc (43,1%)	66 perc (41,5%)	69 perc (40,3%)
Külföldi csatornák (Összesen)	83 perc (60,5%)	103 perc (64,8%)	110 perc (64,3%)
<i>A 3 évesnél idősebb népességet vettük alapul. Forrás: A SRG kutatóosztályának 2000. évi jelentése</i>			

5. Újságírás és nyelvterületek. Nagy média-fedettsége mellett Svájcban nagyon sok az újságíró is, azaz 100.000 lakosra 129 jut. E tekintetben Svájc Finnország (154) mögött, de Magyarország (90) előtt van, messze maga mögött hagyva a szomszédos Németországot (66) és Franciaországot (46). Az Amerikai Egyesült Államokban ez a szám 47, Nagy-Britanniában pedig 26.²⁰ Azt újságírók nagy száma egyformán vonatkozik Svájc minden főbb nyelvterületére. Eltérések vannak azonban az újságíró-nők képviseltségében. Ők az újságírók 32%-át alkotják, a francia nyelvterületen már 36%-át. A 35 éven aluli nők aránya 39%, a francia nyelvterületen pedig már 48%, míg az olasz nyelvterületen csupán 22%. A francia vagy olasz nyelvterületen az újságírók 58%-ának van egyetemi végzettsége, míg a német nyelvterületen az ilyen végzett-

²⁰ Marr és más szerzők, Journalisten, 59.

ségű újságírók aránya csupán 39%. A svájci olasz újságírók idősebbek, 49%-uk a SRG-nek dolgozik (34%-uk napilapoknak). A svájci franciákat illetően 47%-uk dolgozik napilapnak (és csak 23%-uk a SRG-nek). A német nyelvterületen a folyóiratoknak, hetilapoknak vagy vasárnapi újságoknak dolgozó újságírók száma jóval meghaladja a többi nyelvterületét.²¹

V. A “régi multikultúra” problémái

1. Nincs nemzeti média, de megvannak a kapcsolatok az azonos nyelvet beszélő országokkal. Svájcban nincs olyan nemzeti média, amely fedné az ország egész területét. Nincs jelentősebb többnyelvű tájékoztatási eszköz sem. A legjobb esetben a nemkormányzati szervezetek kétnyelvű lapjain vagy tudományos folyóiratokon kívül kétnyelvű helyi rádióállomások és helyi lapok jelennek meg két nyelvterület határán (pl. Bienne: német és francia, vagy Graubünden /Grischuns/ kantonban: német és rétoromán).²² A média, ideértve a tévéműsorokat is, nyelvterületekként oszlik meg. Ezenkívül minden nyelvterületen jelen van a szomszédos ország tájékoztatási eszköze is. A három fő svájci nyelv megegyezik a Svájccal határos nagy európai országok nyelvével: Németország/Ausztria, Franciaország és Olaszország. Svájc nem izolálódhat, és ezt nem is óhajtja.

Ennek megfelelően Svájcban már évek óta ezrével árulják a külföldi képes újságokat és folyóiratokat. Hallgatják a szomszédos országok rádióállomásait, a 60-as

²¹ Marr és más szerzők, *Journalisten*, 105.

²² Peter Kischon: *Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der französisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz*. Szerkeszti a Forum Helveticum, *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhein et Rhone — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 142—45.

évektől kezdve főképpen a francia magánrádió-állomások. Mivel a svájci kábeltévé-hálózat kivételesen fejlett, szinte minden háztartásnak lehetősége van mintegy tíz német, francia, olasz és osztrák tévécsatorna műsorába bekapcsolódni, ennek megfelelően minden nyelvterület kapcsolatban áll az azonos nyelvet beszélő országgal. Ez azt jelenti, hogy az emberek szinte kizárólag az anyanyelvű tájékoztatási eszközöket veszik igénybe (ha kivételesen idegen nyelvű adót néznek, az elsősorban az angol nyelvű CNN, a MTV, vagy az *internet*). A németül beszélő svájciaknak csak mintegy 3%-a nézi más nyelvterület tévéműsorait és fordítva. Másrészt a svájciak többsége intenzíven igénybe veszi a szomszédos országok azonos nyelvű tájékoztatási eszközeit. Más szóval, a svájci németek nem nézik az olyan tévécsatornákat, mint a *Suisse Romande* és nem olvassák a *Le Temps* vagy a *Corriere del Ticino* számait. Ezzel szemben nézik a német és osztrák *ARD*, *ZDF*, *RTL*, *Sat1*, *Pro7* vagy *ORF* csatornákat és olvassák a *Spiegel*, *Bunte*, *Bravo* vagy a *Die Zeit* számait. A svájci franciák a francia tévéprogramokat, újságokat és folyóiratokat nézik, illetve olvassák, Ticino lakossága pedig Olaszország felé tekint. Tehát Svájcban fedi egymást három nagy médiatársaság, a svájciak tekintete pedig nagymértékben irányul az azonos nyelvű szomszédos országok felé.²³ Ennek folytán Svájc német nyelvterületének közönsége sokkal jobban ismeri Günther Grasst, Marcela Reich Ranikit, Thomas Gottschalkot, Harald Schmidtet, Boris Beckert, Verona Feldbuscht vagy Claudia Schiffert, mint a svájci franciák és olaszok kulturális életének kiválóságait, média- és show-sztárjait vagy a felső tízezer közismert személyiségeit. A médiarendszer nem nagyban járul hozzá Svájc különböző részei integrálódásának előrelendítéséhez. Ellenkező-

²³ Roger Blum: *Mediensysteme Script zur Vorlesung*. (Bern: Institut für Medienwissenschaft, 2001), 41.

leg, a jelenlevő szegregációs és centrifugális irányzatok következményeként a tájékoztatási eszközök inkább ösztökélik, mint enyhítenék a nyelvcsoportok közötti ellentmondásokat és ellenségeskedést.

VI. A bevándorlók tömegtájékoztatási eszközei

1. Tévénézés. Sajnos, nagyon keveset tudunk arról, milyen mértékben veszik igénybe a bevándorlók a tömegtájékoztatási eszközöket. E téren szinte nincsenek is felmérések. A rádiót és a tévét illetően a SRG kutatóosztálya (SRG-Forschungsdienst — A rádió- és a tévé szupervíziója) rendelkezik a felméréshez szükséges eszközökkel. Egyrészt, ha meg akarnánk állapítani, hogy a svájciakon kívül mely csatornákat nézik a bevándorlók, nyelvileg be kellett volna olvadniuk. Másrészt, feltételezhető, hogy a bevándorlók szatelliton át kísérik figyelemmel hazájuk tévécsatornáit. A műholdas program vételéről nincsenek újabb statisztikai adataink. A szövetségi kommunikációs intézet (Bundesamt für Kommunikation — BAKOM) becslése szerint azonban a háztartások 6—8%-ának lehet közvetlen szatellit antennája. Ez azt jelenti, hogy Svájcban ezzel a műszaki berendezéssel mintegy 180.000—240.000 háztartás rendelkezik.²⁴

Arról nincsenek adatok, hogyan oszlik meg ez a szám a svájci és a bevándorló háztartások között. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a Svájcban tartózkodó és a menedékjogot kérő külföldiekén kívül, itt nagyszámú ún. illegális bevándorló (“sans papiers”) is tartózkodhat.

A SRG kutatószolgálat 1995-ben elemzést készített arról, milyen mértékben veszik igénybe a Svájcban élő

²⁴ A Szövetségi Kommunikációs Intézet rádió, tv, nemzeti és nemzetközi médiaosztályának becslése. 2002 december.

külföldiek a tömegtájékoztatási eszközöket. A felmérés a rádiót, a televíziót, valamint a napilapokat és folyóiratokat ölelte fel az öt legnagyobb külföldi népesség: az olaszok, spanyolok, törökök, portugálok és a volt Jugoszlávia területéről érkező népesség körében. A felmérés adatai szerint a tévénézés tekintetében a külföldiek nem sokban különböznek a svájciaktól.²⁵ A bevándorlók közül azonban többnek van műholdas antennája és videokészüléke, mint a svájciaknak.²⁶ Ez a két jelenség azzal a ténnyel magyarázható, hogy a külföldi háztartásoknak nagyobb az igényük a behozatali információk és szórákozás iránt.

A kutatás foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a külföldi népesség milyen mértékben veszi igénybe a Svájci RTV Asszociáció (*Schweizerische Radio- und Fernsehgesellschaft SRG*) kínálta műsorokat. 1995-ben a Svájcban élő olaszok foghatták a *Telesettimanele* és *Giro d'horizonte* műsorokat a *Televisione Svizzera di lingua Italiana (TSI)* keretében, a spanyolok nézhették a *Telerevistát* és a *Swisswordot*. Ezeknek a műsoroknak a nézettsége 21–34%-ig alakult.²⁷ A német és osztrák csatornák nézettsége 11–33%-ig váltakozott.²⁸

2. Rádiózás. Anker és munkatársai felmérései alapján a svájciak és a Svájcban élő külföldi rádióhallgatók aránya közötti különbség 10%. A 16%-ból, akik kijelentették,

²⁵ Heinrich Anker, Manolya Ermutlu és Matthias Steinmann: *Die Mediennutzung der AusländerInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995), 6. f.

²⁶ A külföldi háztartások 18%-ának van szatellit-antennája, ez jóval meghaladja a svájciakét, mert a svájci háztartásoknak csak 5%-a rendelkezik szatellit-antennával. L.: Anker és munkatársai, *Mediennutzung*, 13.

²⁷ Ez a számadat azokra a nézőkre vonatkozik, akik e műsorokat "gyakran" és "ritkán" nézik.

²⁸ Anker és munkatársai, *Mediennutzung*, 16–25.

hogy nem hallgatják a rádiót, 30%-uk indoklásában az állt, hogy nem tudják fogni az óhajtott rádióállomást.²⁹ Még egy mutató bizonyítja ezt az irányzatot, azaz hogy a külföldiek igen nagy igényt mutatnak az anyanyelvű műsorok iránt, ezért a legtöbbben rádiókészülékeiket rövidhullámra állítják (12%). Figyelembe kell venni azt is, hogy ez a kutatás az öt legnagyobb bevándorló csoportra korlátozódik. Ennek megfelelően aránylag magas a százalékaránya az olaszul és spanyolul beszélő hallgatóknak, akiknek a nyelvtudása és az itteni társadalomba való bekapcsolódásuk lehetővé teszi, hogy svájci programokat is hallgassanak.

3. Integrálódás a helyi rádióállomások révén. 1983 óta Svájcban a SRG rádió műsorain kívül számos magánrádió-állomás is működik. Kevés azonban közülük, amelyik a bevándorlók számára próbálna meg műsort gyártani. A Svájcban élő külföldiek ügyeivel megbízott komisszió (Eidgenössische Ausländerkommission) statisztikai adatai szerint Svájcban 20 olyan helyi rádióállomás működik, amely "külföldieknek sugároz műsort". Közülük azonban csak négy (*Radio LoRa*, *Radio RaBe*, *Radio X* és *Kanal K*) sugároz műsort az ún. "új bevándorlók" (illetve törökök, kurdok, szerbek, horvátok, albánok stb.) nyelvén, míg az állomások többsége csak az olasz, spanyol és portugál nyelvű műsorok sugározására korlátozódik. Ezenkívül a szóban forgó állomások angol nyelvű adásokat is kínálnak. Tekintettel az angol nyelv nagy népszerűségére, elképzelhető, hogy ezeket az angol nyelvű programokat nemcsak az angol anyanyelvűek hallgatják.

A helyi rádiós mozgalmat illetően a zürichi *Radio LoRa* mindenképpen úttörő szerepet vállalt. A svájci né-

²⁹ Anker és munkatársai, *Mediennutzung*, 26.

met és német nyelvű adásokon kívül a *Radio LoRa* műsorán spanyol, portugál/brazil, olasz, francia, albán, bosnyák, szerb, horvát, görög, török, kurd, perzsa, arab, tamil és roma, valamint az afganisztáni, szomáliai, szudáni bevándorlók nyelvén sugározott műsorok is szerepelnek. Esetenként az említett nyelvek valamelyikén több műsor is van. A francia műsor kivételével, amelyet kétszer hetente sugároznak, az összes többi hetente egyszer kísérhető figyelemmel.³⁰ A *Radio LoRa* 1983 novembere óta sugározza műsorát és "alternatív rádióállomásként" szerepel, visszautasítja a reklámokat, támogatja a zenei műsorokat, az üzleti színtér mögé helyezkedik, és határozottan kiáll a multikulturális és az idegen nyelvű programok integrálódási irányzata mellett.

A berni helyi *Radio RaBe* a német és a svájci német műsorok mellett szerb, horvát, perzsa, olasz, angol, portugál, spanyol, albán, török, kurd, szomáliai és bolgár nyelven is sugároz műsorokat. A műsorok többségét hetente egyszer, egyeseket kéthetente sugározzák.³¹ A *Kanal K* (Argau kanton) szintén azon rádióállomások közé tartozik, amely többnyelvű multikulturális programot kínál. Az idegen nyelvű műsorai török, albán, szerb, horvát, örmény, asszír, indonéz, bosnyák, kurd és arab nyelvűek.³²

Az utolsó, de nem legkevésbé fontos a *Radio X* (Basel város kantonja), nemcsak olasz, spanyol és portugál, hanem török, kurd és albán műsorokat is sugároz.³³

4. Újságolvasás. A SRG kutatásai szerint a bevándorlók 92%-a olvas újságot (55% gyakran, 37% ritkán), tehát

³⁰ A szerkesztőség szerint.

³¹ A *Radio RaBe* bejelentése alapján, 2002 december.

³² <http://www.kanalk.ch/html/programm/aktuell.asp>

³³ A külföldiekkel foglalkozó szövetségi komisszió jelentése, 10. melléklet.

százalékban kifejezve valamivel kevesebbet, mint a svájciak (96%). A külföldi újságokat olvasók 75%-ának nagyobb része szívesebben olvas újságot saját hazájából, ezeknek többsége törökországi vagy kosovói. A felmérés adatai szinte azonosak a folyóiratokkal kapcsolatban is, mert az emberek szívesebben választják a hazájukból érkező folyóiratokat. A svájci folyóiratok olvasottsági aránya, ugyanúgy mint az újságok esetében növekszik az olvasók életkorával és gyakoribb rádióhallgatásával.³⁴

VII. Az “új multikultúra” problémái

A külföldiek ügyeivel megbízott szövetségi komisszió 1999 novemberében közzétett publikációja szerint Svájc a bevándorlók országa, jóllehet a hatalom ezt a tényt sokszor erélyesen visszautasítja.³⁵ Svájc a 60-as években gazdasági okokból változtatott gazdaságpolitikáján, és megnyitotta határait a külföldi állampolgárok belépése és letelepedése előtt, aminek eredményeként megnövekedett az Olaszországból és Spanyolországból érkező bevándorlók száma. Az olasz bevándorlók 1960-ban a Svájcban élő külföldiek 59,2%-át tették. Ez a százalékarány 1990-re 30,8%-ra süllyedt, a volt Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból származó bevándorlók száma 2000-ben meghaladta az olaszokét (23,9% a 19,7% ellenében).³⁶

Az olasz és a spanyol bevándorlók nagymértékben asszimilálódtak, és az ún. “második nemzedékhez” tartozó olaszoknak és spanyoloknak már svájci útlevelük

³⁴ Anker és munkatársai, *Mediennutzung*, 26.

³⁵ A külföldiekkel foglalkozó szövetségi komisszió jelentése, 1999. november 12.

³⁶ Szövetségi Statisztikai Intézet, Svájc lakosságának térségi és szerkezeti dinamikája 1990—2000. (Räumliche und strukturelle Bevölkerungsdynamik der Schweiz, 1990—2000.), 2002 február.

van. Integrálódási folyamatuk eredményeként ezek a konkrét bevándorló csoportok már beszélnek az ország egyik nyelvét, vagy az azonos nyelvcsoporthoz tartozó nyelvét. A másik tény, amely valószínűleg hozzájárult beolvadásuk aránylag gyors folyamatához, a vallásuk: a legtöbb olasz és spanyol bevándorló római katolikus, és így azonos egyházhoz tartoznak a svájci lakosság felével.³⁷

A bevándorlók struktúrája 1970-től 2000-ig vallási és nyelvi tekintetben nagyon megváltozott. Ez befolyásolta az érintettek, azaz új bevándorlók, a "régibevándorlók", valamint a svájciak beolvadási törekvéseit. Az integrálódás folyamata egyébként tekinthető a sajátos, nyelvi alapon történő oktatás értelmében is. Ez az eszköz, amelyet sok helyen fejlesztettek, amikor 1999-ben hatályba lépett a külföldiekéről szóló törvénynek az integrálódásra vonatkozó új szakasza.³⁸ Másrészt, a sajátos integrációs politikán értendő az anyanyelv és kultúra fejlesztése. A bevándorlók csak akkor asszimilálódhatnak, ha egyidejűleg integrálódnak is. Más szóval, jöhetnek az asszimiláció és az integráció kifejezéseket gyakran együtt használják, mégis két különböző folyamatot jelölnek, és ennek folytán két különböző normát is. Míg az "asszimiláció" kifejezés beolvadást, valamihez való teljes mértékű hozzáidomulást jelent, az "integráció" megfelelője a beilleszkedés, egységesülés. Tehát valószínűsíthetően az asszimiláció normatívan a bevándorlót foglalja magában, míg az integráció normatívája a helyi hatóságokra vonatkozik. Az integráció kultúr, nyelvi és tájékoztatási értelemben széles és fontos területet ölel fel. Nem

³⁷ A lakosság vallás szerinti megoszlása 2000-ben: protestáns 36,6%, római katolikus 44,1%, görögkeleti 1,2%, mohamedán 4,5%, egyéb 1,9%, vallási hovatartozása ismeretlen: 11,7% (Szövetségi Statisztikai Intézet, 1999. február).

³⁸ Neue Züricher Zeitung, 2002. november 2., 15.

elegendő a bevándorlóknak német, francia vagy olasz nyelvtanfolyamokkal lehetőséget adni, hogy a megfelelő nemzeti nyelv révén integrálódjanak. Azon kell fáradozni, hogy számukra biztosítva legyenek anyanyelvükön a hazájukból érkező és valamelyik Svájcban beszélt nyelven is a hírek. Ez azt jelenti, hogy a sajtónak, de a rádióknak és a televízióknak is e bevándorlók integritásán kell fáradozni. A média például hozzájárulhat az új országba való beolvadásukhoz, de egyben a bevándorlók kulturális identitásának a megőrzéséhez is. A nyelvvel és a kultúrával kapcsolatos problémák különböző dimenzióinak triádját a következőképpen ábrázolhatjuk:

Asszimiláció	Nemzeti nyelv/Svájc	
Integrálódás	Anyanyelv/haza	Nemzeti nyelv/Svájc

Az integrálódás szintjén ez azt jelenti, hogy a bevándorló megtartja hazája sajátos kulturológiai jegyeit, de integrálódik Svájcban a svájci nemzeti, egyben saját anyanyelve révén. A tömegtájékoztatási politika tekintetében ez azt jelenti, hogy Svájcban a bevándorlóknak lehetővé kell tenni a szülőhazájukbeli tájékoztatási eszközökhöz való hozzáférhetőséget. Egyidejűleg a helyi hírközlőknek munkaprogramjukba be kell építeni a multikulturális témákat is.

VIII. Záró megállapítások

Svájcnak hosszú történelmi tapasztalatai vannak a különböző nyelvű kultúrákkal. A mai Svájc területén 1500 éven át éltek egymás mellett a különböző nyelvi csoportok, 500 éven át a svájci állam többnyelvű volt. A nyelvterületek egységének köszönhetően négy eredeti nyelv, a német, a francia, az olasz és a rétoromán saját tömeg-

tájékoztatási eszközöket fejlesztettek. A nyelvcsoportok földrajzilag elkülönült területeken élnek. A domináns nyelvet a területi elvre való tekintettel határozzák meg, ez a nyelv lesz egyben az adott terület tömegtájékoztatási eszközeinek nyelve is.³⁹ Ez érvényes Svájc rétoromán nyelvterületére is: a raeti falvak Grischunsban világosan megvannak jelölve, ezért a rétoromán nyelvű tájékoztatási eszközök is jelen vannak az azonos területen.

Ez a területi elv nem érvényes azokra a nyelvi csoportokra, amelyek Svájcban főként a 20. században találtak otthonra. Van ugyan rá példa, hogy a nagyvárosokban egyes lakótelepeken vagy utcákban a beszélt nyelv túlnyomórészt török vagy olasz, az új bevándorlók általában szétszórtan élnek az egész országban, ennek folytán nem alakítható török, kurd, tamil, szerb, horvát, örmény vagy iráni körzet vagy kanton. Ez megnyilvánul a médiahálózatban is, a helyi *LoRa* rádióállomás kurd nyelvű programját csak a Zürichben élő kurdok hallgathatják, kizárva a Genfben, Luzernben, Baselben vagy az ország más részében élő kurdokat.

A régi nyelvcsoportok saját médiájuk keretében lelnek identitásukra. A SRG rádióállomás legfőbb témái Svájc német nyelvterületén különböznek a francia nyelvterület témáitól. A *Blick* tabloid inkább a népszerű német lapra, a *Bildre* hasonlít, a *Le Matin* tabloid Svájc francia nyelvterületén főként a francia hagyományokra épül. Az olasz nyelvterületén, ugyanúgy mint Itáliában, nincsenek tabloidok. Svájc német nyelvterületének helyi rádióállomásai a nyelvjárások használatával az identitás és a meghittség érzetét keltik. A nyelv és a régió saját

³⁹ Stefani Tendon: *La frontiere des langues a Marly: L'influence de CIBA*, a Forum Helveticum szerkesztésében, *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhone — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 170—73.

tosságán alapuló identitás azonban egyben elkülönítő háttal is van. Ezek a nyelvcsoportok egymásnak háttal élnek és sok mindenben a velük azonos nyelvet beszélő szomszédos ország felé fordulnak. A svájciak, mint nemzet, nincsenek eléggé integrálódva. Egységesülésüket elősegíti a közös politikai kultúra, beleértve a szövetségi állam szerkezeti elveit, a kisebbségek jogait, a közvetlen demokráciát, valamint a megértés és a közös rendőrség elveit. Mindehhez hozzájárulhatnak az olyan nemzeti intézmények, mint a pártok vagy egyesületek, de az ünnepek is (Feste), továbbá a sportesemények. Ugyanígy a svájci munkaprogramot mindig ugyanazok a témák határozzák meg, mert évente leginkább négyszer van referendum. A további közös témákat a legnagyobb befolyású tömegtájékoztatási eszközök helyezik előtérbe, amelyek aztán a Szövetségi Palotában akkreditált tudósítók révén befolyást gyakorolnak a média többi részére. Jóllehet az egyik nyelvterület nem tud eleget a másikról, az emberek mégis felelősséget éreznek egymás iránt.

A bevándorlók integrációja sokkal nehezkesebb folyamat. Ők választhatnak “menedék hazájuk” és “szülőhazájuk” tömegtájékoztatási eszközei között: az elsőként említett nem adott minden csoport számára, a másodikként említethez nem tud mindenki hozzáférni. Hiányzik a bevándorlóknak szánt tájékoztatási eszköz támogatása, de a külföldiek ügyeivel megbízott szövetségi komisszió a következő hónapokban ezen változtatni szándékozik. Ha egyáltalán lehetséges a nemzeti nyelveken, azaz német, francia vagy olasz nyelven a kommunikációs képességeiket növelni, a bevándorlók számára hozzáférhetővé válik a média, jóllehet — az olaszok kivételével — nem férhetnek hozzá a kulturális identitásuk megőrzését segítő tájékoztatási eszközökhöz.

Bibliográfia

- Altermatt, Urs:** Belgisierung der Schweiz: Schlagwort oder Wirklichkeit?, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhône — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 132—36.
- Anker, Heinrich — Ermutlu, Manolya — Steinmann, Mathias:** *Die Mediennutzung der AusländerInnen in der Schweiz* (Bern: SRG Forschungsdienst, 1995).
- Arnold, Martin:** *Rumantschs vulains restar! Die romanische Kultur*, Basler Magazin, 40 (5 October 2002), 3—5.
- Blum, Roger:** *Sprachenvielfalt, und Föderalismus*, Zoom Kommunikation & Medien, no. 12/13 *Der Fernsehboom* (May, 1999), 50—55.
- Blum, Roger:** *Mediensysteme. Skript zur Vorlesung* (Bern: Institut für Medienwissenschaft, 2001).
- Bollinger, Ernst:** *La presse suisse. Les faits et les opinions* (Lausanne, 1986).
- Bundesamt für Statistik — Räumliche und strukturelle Bevölkerungsdynamik der Schweiz 1990—2000 (Neuchâtel, 2002).**
- Cichon, Peter:** *Sprachkontakt und Sprachbewusstsein an der französisch-deutschen Sprachgrenze in der Schweiz*, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 142—45.
- Corboud Fumagalli, Adrienne:** *Une Suisse ou trois regions? Les journaux télévisés*, *Medienwissenschaft Schweiz* 1 (1996), 11—17.
- Forum Helveticum** (ed.) — *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002).
- Furger, Andres:** *Der unterschiedliche Romanisierungsgrad zwischen Ost und West in römischer Zeit*, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone — verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 34—40.
- Haas, Walter:** *Sprachgeschichtliche Grundlagen*, Robert Schlöpfer (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zürich: Ex Libris, 1984), 21—70.
- Jarren, Otfried — Sarcinelli, Ulrich — Saxer, Ulrich:** *Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft*. Ein Handbuch (Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1998).
- Mader, Luzius:** *Der verfassungsrechtliche Rahmen des Sprachenrechts des Bundes*, *Babylonia*, 4 (2001), 15—22.
- Marr, Mirko — Wyss, Vinzens — Blum, Roger — Bonfadelli, Heinz:** *Journalisten in der Schweiz. Eigenschaften, Einstellungen, Einflüsse* (Konstanz: UVK, 2001).

- Meier, Werner — Bonfadelli, Heinz — Schanne, Michael:** *Medienlandschaft Schweiz im Umbruch. Vom öffentlichen Kulturgut zur elektronischen Kioskware* (= Nationales Forschungsprogramm 21: Kulturelle Vielfalt und nationale Identität) (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1993).
- Sanguin, André-Louis:** *La Suisse. Essai de géographie politique* (Gap: Editions Ophrys, 1983).
- Schlöpfer, Robert:** (ed.), *Die viersprachige Schweiz* (Zürich: Ex Libris, 1984).
- Steiner, Jürg** (ed.) — *Das politische System der Schweiz*, with collaboration of Erwin, Bucher, Daniel, Frei and Leo Schürmann (München: Piper, 1971)
- Tendon, Stéphane:** La frontière des langues á Marly: L'influence de CIBA, in Forum Helveticum (ed.), *Zwischen Rhein und Rhone verbunden und doch getrennt? Entre Rhin et Rhône — liens et ruptures* (Lenzburg, 2002), 170—73.
- Widmer, Jean:** Langues et cultures des médias, *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1994), 2—4.
- Widmer, Jean:** Randbemerkungen zur sprachlich segmentierten Öffentlichkeit in der Schweiz, *Medienwissenschaft Schweiz*, 2 (1996)-1 (1997), 2—6.
- Würth, Andreas:** *Die SRG und ihr Integrationsauftrag. Wandel-Gründe-Konsequenzen* (Bern: Haupt, 1999).

Ajánlások

- A svájci parlament, a kormány, a svájci műsor-szóró társaság (SRG) és a svájci hírügynökség (SGA) feladata, hogy jó tájékoztatási szolgáltatásokat nyújtsanak a hagyományos nyelvcsoporthoz, mert így könnyebben biztosítják a nyelvcsoporthoz számára a nagyságukkal arányos tömegtájékoztatási eszközöket.
- A svájci elektronikus és nyomtatott tömegtájékoztatási eszközöknek nagyobb mértékben kellene integrálniuk a különböző nyelvcsoporthoz, azaz több közös programot és újságcikk-cserét kellene felkínálniuk.
- A német nyelvterület rádió- és tévéállomásainak nem kellene a nyelvi csoportokat a német nyelvhasználatával elkülöníteni, hanem a fontos politikai és kulturális műsorokban a német irodalmi nyelv révén kellene szorgalmazni az integrálódásukat.
- A svájci parlamentnek, a kormánynak és a tájékoztatási eszközöknek a nemzeti elektronikus és nyomtatott média programok kialakításával, valamint a bevándorlók "menedék hazája" és szülőhazája tömegtájékoztatási eszközei révén kellene ösztönözni integrálódásukat.
- Az újságíróknak meghatározott időt más nyelvterületen, vagy a bevándorlók sajtószerveiben vagy rádióállomásán kellene tölteni.

**Biztonsági és Együttműködési Szervezet
Médiaszabadság képviselő
Freimut Duve**

konferencia

**SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG
A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI ESZKÖZÖK
A TÖBBNYELVŰ TÁRSADALMAKBAN**

2003. március 28. és 29.

Helyszín: Kornhausforum, Bern/Svájc

A Berni Egyetem Médiatanulmányok Katedrájával
együttműködve

UNIVERSITÄT BERN

INSTITUTS FÜR MEDIENWISSENSCHAFT

A konferencia programja

Első nap: 2003. március 28., péntek

19.30 **Üdvözlő beszéd**

*Roger Blum professzor, a Berni Egyetem
Médiatanulmányok Katedrójának főnöke*

Bevezető

Freimut Duve úr, az EBESZ médiaszabadság képviselője
Milo Dor író, Jena város Andreas Griffius-díjasa

Zárószó

Roman Busch, a svájci Szövetségi Külügyminisztérium
EBESZ osztályának vezetője

20. 00 **Fogadás**

Második nap: március 29., szombat

Levezető elnök:

Freimut Duve, az EBESZ médiaszabadság képviselője

9.00—10.00 **A volt Jugoszláv Köztársaság Macedónia**

Tanja Popović beszámolója az országról

Felszólalnak:

- Ljubica Angelkova, a TV Tera főszerkesztője
- Ibrahim Mehmeti médiaprogram-igazgató
Közös talaj után kutatva
- Katerina Szpaszovszka helyi médiakoordinátor,
IREX
- Veszna Popovszka szektorvezető,
Tájékoztatási Ügynökség

10.00—11.00 **Luxemburg**

Roman Kohn beszámolója az országról

Felszólalnak:

- Roland Houtsch, a Luxemburger Wort újságírója
- Mario Hirsch, a Letzebuenger Land újságírója
- Ane Weiler, a luxemburgi kormány Tájékoztatási
és Sajtóminisztériumának attaséja

11.00—11.30 **Kávészünet**

11.30—12.30 **Moldova**

*Dr. Natalia Angheli újságíró beszámolója az
országról Comrat sajtóközpont*

Felszólalnak:

- Viktor Roszka műsorigazgató, Tolerancia és
Pluralizmus Központ
- Tatjana Levandovsi osztályvezető-helyettes,
A Moldovai Köztársaság kormányának
Etnikumközi Osztálya

- 12.30—14.00 Ebéd**
- 14.00—15.00 Szerbia-Montenegró**
Nena Skopljanac beszámolója az országról
Felszólalnak:
- Ilias Musliu, az EBESZ Szerbia-montenegrói Missziója médiaosztályának koordinátora
 - Boban Nikolić fejlesztési tanácsos, RTV Nišava
 - Marina Rakić újságíró, Beta Hírügynökség
 - Halász Enikő, az újvidéki Rádió 021/Multitrádió főszerkesztője
- 15.00—15.30 Kávészünet**
- 15.30—16.30 Svájc**
Dr. Roger Blum professzor és Andrea Oschner beszámolója az országról
Felszólalnak:
- Dr. Bernard Catomas igazgató, *Romanish Radio and Television RTR*
 - Jelena Mitrović a kivándorlói és a nemek közötti viszonyügyi kérdések koordinátora, *Radio RaBe*
 - Enrico Moresi újságíró, a Svájci Sajtótanács alapító tanácsának elnöke
 - Frederick Stuki igazgató, *Radio Canal 3*
- 16.30—17.00 A finnországi svéd nyelvű és a dániai német nyelvű média**
- Hana Vuokko, az EBESZ Iroda tanácsosa, médiaszabadság képviselő
 - Andrea Kunsemiler szövivő, Német Szövetségi Köztársaság Észak-Schleswig-Holstein
- 17.00—17.30 Tájékoztatás a különbözőségekről — megtanult lecke**
- Marija Janeva stratégiafejlesztési igazgató, Media Development Center, Szófia
 - Lidija El-Kauri projektumvezető, Media Diversity Institute, London
 - Zsaneta Trajkoszka végrehajtó igazgató, Macedón Médiaintézet, Szkopje
- 17.30—18.00 Záró ülés**
A legjobb gyakorlat és ajánlások
- 20.00 Vacsora**

Szerzők

Dr. Natalia Angheli — Lingvisztikával és újságírással foglalkozik. A Moldovai Állami Egyetem angol nyelv és irodalom karán szerzett oklevelet, a columbiai Missouri Egyetemen újságírásból magisztrált, a romániai Bukaresti Egyetemen szerzett doktori címet lingvisztikából. Angol nyelvet adott elő az egyetemen, az Associated Press újságírója volt, és dolgozott még egyes nyugati tömegtájékoztatói eszközöknek. Jelenleg a Moldovai Független Sajtóközpont, ebben az országban a médiafejlesztéssel foglalkozó fő nemkormányzati szervezet főtanácsosa.

Roger Blum professzor — a kommunikációtudomány professzora, a svájci Berni Egyetem kommunikáció katedrájának főnöke. A Baseli Egyetemen történelemből és közjogból szerzett oklevelet, Basel kanton parlamenti képviselője volt. Újságíróként a *Luzerner Neuste Nachrichten* napilap, majd a zürichi *Tages-Anzeiger* újságírója, szerkesztőbizottsági tagja volt. 1991–2001. a svájci sajtótanács elnöki tisztségét töltötte be. 1999-től a svájci kommunikáció- és médiatudomány egyesület elnöke.

Milo Dor — 1923-ban született Budapesten. Apja szerb orvos volt. Ifjúságát Belgrádban töltötte, ahol 1942-ben Belgrád megszállása után mint az ellenállási mozgalom tagját letartóztatták és Bécsbe deportálták. A háború után Bécsben maradt, író, publicista és újságíróként tevékenykedett. Több regényt, novellát és antológiát (*A szarajevói lövések, Rajko története* stb.) adott ki, valamint a szerb költészetből fordított. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szétesése óta Dor *Isten veled, Jugoszlávia* (1993) esszégyűjteményt jelentetett meg, és egy antológiát *Tévedni emberi és hazafias: szerb háborús aforizmák* (1994), amelyben a polgárháború brutalitásával foglalkozik, béke és emberbaráti üzeneteket továbbítva. Milo Dor számos irodalmi díjban részesült. 1998 novemberében megkapta Jena város Andreas Griffius Díját.

Freimut Duve — német politikus, emberjogi aktivista, író és újságíró. 1997 decemberében az EBESZ Miniszteri Tanácsa megválasztotta az EBESZ médiaszabadság képviselőjének. 1936-ban született Würzburgban. Modern történelmet, szociológiát, politikatudományt és angol nyelvet tanult a Hamburgi Egyetemen. A Rowohlt Kiadóház szerkesztője volt, és 1980–1998-ig szo-

ciáldemokrata képviselőként a német parlamentben (Bundestag) városát, Hamburgot képviselte.

Dr. Ana Karlsreiter — Münchenben a Ludwig Maximilian Egyetemen politikatudományt, dél- és délkelet-európai történelmet, valamint szlavisztikát tanult. Jelenleg az EBESZ sajtószabadság hivatalának segédkutatója.

Romain Kohn — Az Európai Unió Tájékoztatási Irodája luxemburgi MEDIA szerkesztőségének igazgatója. Újságírónak tanult és néhány évig különböző luxemburgi és külföldi lapoknak dolgozott. Tanulmányt jelentetett meg a médiapolitikáról a Grand Duchyban, most a *Radio 100/7* közszolgálati rádióállomásnak ír a tömegtájékoztatási eszközök nemzetközi fejlődéséről. A *Forum* folyóirat kiadója.

Tanja Popović — Jelenkori történelemből, európai etnológiából és kommunikáció és médiatudományból szerzett magiszteri címet. 2002 óta Macedóniában a Medienhilfe, svájci nemkormányzati szervezet projektumának koordinátora. Ez a tiszttség felöleli a nemzetközi médiaalap, a média fejlesztésén és támogatásán dolgozó hét szervezet nem formális egyesülete munkájának koordinálását is.

Nena Skopljanac — Politikatudománnyal foglalkozik. A szerbiai Belgrádi Egyetemen a társadalomtudományok politikai elméletéből és metodológiájából magisztrált. 1996—2003. a svájci Berni Egyetem tömegkommunikációs intézetében segédmunkatársként dolgozott. 1996 óta a Medienhilfe svájci székhelyű nemkormányzati szervezet programigazgatója, megbízatása a tömegtájékoztatási eszközök figyelemmel kísérése. Számos cikke jelent meg folyóiratokban, továbbá *A média és a háború* című könyv társszerzője, amely a horvátországi és a szerbiai tömegtájékoztatási eszközök helyzetét elemzi a '90-es évek elején.